

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

Konzervatorski rad Anđele Horvat - inventariziranje, valorizacija,
kategorizacija i očuvanje kulturne baštine

Ana Bešlić

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent

ZAGREB, 2018.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Konzervatorski rad Anđele Horvat - inventariziranje, valorizacija, kategorizacija i očuvanje kulturne baštine

Anđela Horvat's Conservation Work: Inventarisation, Valorisation, Categorisation and Preservation of Cultural Heritage

Ana Bešlić

SAŽETAK

Cilj ovog diplomskog rada je prezentirati konzervatorski rad i načela Anđele Horvat, jedne od najistaknutijih konzervatora razdoblja aktivne zaštite spomenika u povijesti hrvatskog konzervatorstva. Nakon kratkog povijesnog pregleda razvoja konzervatorske misli u svijetu, s osvrtom i na hrvatsko konzervatorstvo, slijede poglavlja koja se pobliže bave radom Anđele Horvat. Poglavlja, umjesto kronološki, slijede redosljed postupaka u zaštiti spomenika, u kojima je Anđela Horvat ostavila svoj trag. Tako nakon povijesnog pregleda slijedi poglavlje posvećeno inventariziranju kulturne baštine u kojemu su obrađene autoričine putne bilježnice nastale tijekom njezinih brojnih putovanja poduzetih u tu svrhu, kao i autoričini tekstovi u kojima progovara o ovoj problematici. Sljedeća dva poglavlja donose autoričina razmišljanja o valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture, dok su u zadnjem poglavlju obrađeni autoričini tekstovi konzervatorske tematike s ciljem predstavljanja njezinih stavova i načela u zaštiti kulturne baštine.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 87 stranica, 18 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Anđela Horvat, poslijeratno razdoblje, aktivna zaštita, inventariziranje kulturne baštine, putne bilježnice, topografija, valorizacija, kategorizacija, zaštita spomenika

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof. dr. sc. Sanja Cvetnić, dr. sc. Franko Ćorić

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Ja, Ana Bešlić, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Konzervatorski rad Anđele Horvat - inventariziranje, valorizacija, kategorizacija i očuvanje kulturne baštine* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, datum

Vlastoručni potpis:

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. ŽIVOTOPIS	6
3. BIBLIOGRAFIJA	8
4. KRATKI POVIJESNI PREGLED RAZVOJA KONZERVATORSKE MISLI	11
4.1. RAZDOBLJE PRIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA	11
4.2. DRUGI SVJETSKI RAT I POSLIJERATNA RAZVIJANJA	16
5. INVENTARIZIRANJE KULTURNE BAŠTINE	22
5.1. TOPOGRAFIJA SPOMENIKA KULTURE – INVENTARIZIRANJE NA PROSTORU HRVATSKE.....	23
5.2. ANĐELA HORVAT I INVENTARIZIRANJE KULTURNE BAŠTINE	28
5.2.1. PUTNE BILJEŽNICE	29
5.2.2. O SISTEMATSKOJ EVIDENCIJI SPOMENIKA KULTURE U HRVATSKOJ	40
5.2.3. SPOMENICI KULTURE SR HRVATSKE: NJIHOVA RASPROSTRANJENOST I OPĆA VALORIZACIJA	42
6. VALORIZACIJA	45
7. KATEGORIZACIJA.....	52
8. OČUVANJE KULTURNE BAŠTINE U OPUSU ANĐELE HORVAT	56
9. ZAKLJUČAK	69
10. ILUSTRACIJE:	72
11. LITERATURA.....	83

1. UVOD

Anđela Horvat ostala je zapamćena kao jedna od najistaknutijih konzervatora u historiografiji zaštite spomenika u Hrvatskoj. Tijekom svoje dugogodišnje konzervatorske karijere veliki dio svojeg zalaganja posvetila je upravo inventariziranju kulturnih dobara na tlu Hrvatske. Tijekom putovanja što ih je u tu svrhu provodila, zapisivala je u svoje putne bilježnice raznorazne podatke o objektima što ih je tamo nalazila. Upravo su zahvaljujući njenom trudu i zalaganju zabilježeni podaci o brojnim objektima što su se sačuvali u našim krajevima na temelju kojih je nastao i dobar dio današnje topografske zbirke koja se čuva unutar današnjeg Središnjeg arhiva s područja zaštite kulturne baštine koji djeluje unutar Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Kako bi se dobio bolji uvid u njene bilješke, to jest vrstu objekata koje je bilježila i kojim se načelima pritom vodila, pregledane su za potrebe pisanja ovoga diplomskog rada neke od tih putnih bilježnica koje se danas čuvaju u Nadbiskupijskom arhivu grada Zagreba. Točnije, radi se o devet bilježnica koje su nastale u razdoblju između 1957. i 1965. godine označene brojevima XII – XX. Uz to, pregledani su i tekstovi u kojima autorica progovara o važnosti inventariziranja kulturnih dobara. Konzultirani su i ostali tekstovi konzervatorske tematike čije autorstvo potpisuje upravo Anđela Horvat, a u kojima autorica progovara i o važnosti valoriziranja i kategoriziranja kulturnih dobara. Radi se o postupcima koji u procesu zaštite spomenika slijede nakon inventariziranja, a prethode konzervatorsko-restauratorskim intervencijama te ih uvjetuju. Ovi tekstovi ujedno odaju i stavove Anđele Horvat o konzervaciji kulturnih dobara za koje se sve do zakona iz 1999. godine u Hrvatskoj koristio termin „spomenik kulture“ i dodatno su obrađeni u zasebnim poglavljima posvećenima upravo autoričnim stavovima o valorizaciji, kategorizaciji i očuvanju kulturne baštine. Na ovaj način pokušalo se ukratko putem ovoga diplomskog rada prezentirati konzervatorska načela i rad ove istaknute povjesničarke umjetnosti koji je uistinu velik i značajan, i koji i dalje ostavlja prostora za buduća istraživanja.

2. ŽIVOTOPIS

Anđela Horvat rođena je 18. ožujka 1911. godine u Krašiću¹, kao najmlađe od osmero djece.² Njezin otac Josip, porijeklom iz Samobora, bio je učitelj,³ a majka domaćica.⁴ U dobi od jedanaest godina preselila je zajedno s obitelji u Zagreb. Tijekom djetinjstva na nju je veliki utjecaj imao najstariji brat Vlado – fotograf, crtač karata, planinar i filatelist, koji je u Zagrebu radio kao novinar, crtač i reporter.⁵ Upravo je on Anđelu Horvat uveo u svijet pisanja i tiska. Uz njega je još u srednjoškolskoj dobi započela s pisanjem i objavljivanjem svojih prvih eseja, feljtona, osvrta na knjige i putopisa. Nešto novca što ga je ovako uspjela zaraditi ulagala je u svoje gimnazijsko, a kasnije i fakultetsko obrazovanje. Predodređena da kao najmlađe dijete postane kitničarkom, ipak je zahvaljujući roditeljima uspjela nakon opetovnice⁶, upisati Višu djevojačku školu, a nakon nje je upisala i tada tek osnovanu gimnaziju Časnih sestara.⁷ Maturirala je 19. lipnja 1931. godine, nakon čega je upisala Opću i Nacionalnu historiju te Pomoćne historijske nauke, latinski i povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.⁸ Među kolegama studentima isticali su se Grgo Gamulin, Cvito Fisković i Zdenka Munk.⁹ Od profesora, na nju je uvelike utjecao Ljudmil Hauptmann koji je predavao opću povijest i koji joj je dao solidne temelje i razvio u njoj smisao za velike sinteze. Diplomirala je 1935. godine, nakon čega se zaposlila kao profesorica povijesti kod sestara milosrdnica u Zagrebu te u Realnoj gimnaziji u Sisku.¹⁰ Neko je vrijeme radila i u Muzeju za umjetnost i obrt,¹¹ no na nagovor Gjüre Szabe je 1941. godine napustila ovaj posao i zaposlila se u Hrvatskom državnom konzervatorskom zavodu u Zagrebu.¹² Uz kolegu Tihomila Stahuljaka ubrajala se među prve službenike novonastale konzervatorske službe kojom je upravljao Ljubo Karaman. Među njezinim prvim zadacima našlo se sređivanje

---

¹Usp. N. N., »Životopis«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, god.54 (2011.), str. 9.

²Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, god.29 (1986.), str. 5.

³Usp. N.N., »Životopis«, 2011., str. 9.

⁴Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, 1986., str. 5.

⁵Usp. Isto.

⁶„Opetovnica je škola u kojoj se ponavljalo gradivo osnovne škole po njenom završetku. Naime, učenici koji su završili osnovnu školu brzo bi zaboravljali ono što su naučili pošto se time nisu mnogo koristili u radu u životu. Da bi se to spriječilo, za njih je organizirana nastava jednom ili dva puta u toku tjedna (nekada samo nedjeljom). U ovim školama učili su se isti nastavni predmeti kao i u osnovnoj školi (čitanje, pisanje, račun, vjeronauk). Trajale su 2–4 godine.“(Lidija Branilović, *Povijest osnovnog školstva Međimurja – druga polovica 19. stoljeća*, Hrvatski povijesni portal, <http://povijest.net/povijest-osnovnog-skolstva-medjimurja-4/> (pregledano 2. lipnja 2018.))

⁷Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, 1986., str. 5 – 6

⁸Usp. N.N., »Životopis«, 2011., str. 9

⁹Usp. Isto.

¹⁰Isto.

¹¹Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, 1986., str. 6.

¹²Usp. N.N., »Životopis«, 2011., str. 9.

Szabinog arhiva, što je u njoj probudilo zanimanje za bavljenje inventariziranjem kulturne baštine. Uz to je bila zadužena i za sistematizaciju i inventarizaciju sakupljenog materijala, za sređivanje akata Povjerenstva, biblioteke, fototeke i „klišoteke“.¹³ S Karamanom je pošla i na prve terenske zadatke i učila kako pri tome postupati sa spomenicima. Upravo ju je on usmjeravao na bavljenje spomenicima srednjovjekovne plastike. Sama je priznala kako je od njega mnogo naučila – kako faktografski, tako i problemski i metodološki.¹⁴ Naučio ju je, kaže, razlikovati bitno od nebitnoga, kao i kako proučavati i konzervirati spomenike.¹⁵ Godine 1943. položila je i dopunski stručni ispit iz muzejsko-konzervatorske struke.¹⁶ Od 1950. godine poduzimala je samostalne terenske obilaske pri kojima je često spomenike osobno fotografirala. Time je, zajedno s Anom Deanović, opremila i organizirala fototeku, jednu od najbolje opremljenih u Europi nakon rata, s oko 20 000 fotografija.¹⁷ Od 1954. godine je obilazila Međimurje proučavajući pritom praktički sve spomenike toga prostora. Za taj posao temeljito je iščitala oko 16 000 stranica literature, arhivskih izvora i kanonskih vizitacija. Kao rezultat ovog velikog zadatka nastala je i njezina doktorska disertacija *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*,¹⁸ koju je obranila na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 27. siječnja 1956. godine.¹⁹ Znala je reći: „Na kraju sam imala profesuru iz povijesti, a doktorat iz povijesti umjetnosti“.²⁰ U doktoratu se suočila s izazovima pisanja umjetničke topografije, uspješno ih riješivši po prvi put u Hrvatskoj.²¹

Godine 1959. je izabrana za suradnika Razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti.²²

Godine 1970. umirovljena je kao znanstvena savjetnica u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu. Za svoj rad je 1979. godine primila Republičku nagradu za životno djelo, dok je 1983. bila primljena u redovno članstvo Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti i to kao prva povjesničarka umjetnosti.

Umrla je u Zagrebu 26. rujna 1985. godine u dobi od 74 godine.²³

---

¹³franc.-grč. (thékē – spremnica, ormar) Prostorija u kojoj se čuvaju klišeji (fr.-grč.); Bratoljub Klaić: Natuknica klišoteka, *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987., str. 697.

¹⁴Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, 1986., str. 6.-7.

¹⁵Usp. Isto, str. 7.

¹⁶Usp. Ivana Nina Unković, »Utjecaj Ljube Karamana na konzervatorski rad Anđele Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, god. 54 (2011.), str. 81.

¹⁷Usp. Isto, str. 82

¹⁸Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, 1986., str. 7.-8.

¹⁹Usp. N.N., »Životopis«, 2011., str. 9.

²⁰Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, 1986., str. 6.

²¹Usp. Isto, str.8.

²²Usp. N.N., »Životopis«, 2011., str. 9.

²³Usp. Isto

3. BIBLIOGRAFIJA

Andela Horvat je iza sebe ostavila iznimno veliki broj napisanih tekstova. Svoju spisateljsku aktivnost započela je tekstovima koje je pisala za časopise *Hrvatski planinar* i *Priroda* te list *Novosti* u kojima je pretežito objavljivala tekstove planinarske i putopisne tematike, kao što su »Zimi na Jahorini« (*Hrvatski Planinar*, 1934.), »Mi o vuku, a vuk – pred nas« (*Priroda*, 1934.), »Sa foto-kamerom kroz Julijske Alpe: predavanje g. Cvete Švigelja« (*Novosti*, 1935.), »1883. godine popela se prva žena na Mont Blanc« (*Hrvatski planinar*, 1935.) i »Golemi i hladni London: kako ga je vidjela jedna Zagrepčanka« (*Novosti*, 1937.). S vremenom je počela obrađivati i povijesne i povijesno-umjetničke teme u tekstovima kao što su »Tri milijuna metara dugi Kineski zid« (*Novosti*, 1937.), »Dvorac Windsor: 800 godina stara rezidencija« (*Novosti*, 1937.), kao i osvrte na predavanja: »Slika i stvarnost: predavanje prof. Ljube Babića o Velazquezu« (*Novosti*, 1939.), »Romanika i gotika u Hrvatskoj: predavanja sveučilišnog asistenta Željka Jirouška na izložbi „Pola vijeka hrvatske umjetnosti“« (*Novosti*, 1939.), »O dalmatinskim katedralama: predavanje kustosa Arheološkog muzeja u Splitu dra Cvite Fiskovića« (*Novosti*, 1939.).²⁴ Uz spomenute, tijekom godina je surađivala i s brojnim drugim časopisima i periodikama: *Nova Hrvatska*, *Neue Ordnung*, *Časopis za hrvatsku poviest*, *Glas Slavonije*, *Republika*, *Historijski zbornik*, *Arhitektura*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, *Čovjek i prostor*, *Bulletin JAZU*, *Iz starog i novog Zagreba*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, *Peristil*, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, *Zbornik za umetnosnozgodovino*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, *Zbornik Gradskog muzeja Karlovca*, *Kaj*, *Muzeologija*, *Adriatica praehistorica et antiqua*, *Rad JAZU*, *Zbornik za likovne umetnosti*, *Südost-Forschungen*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, *Život umjetnosti*, *Kulturni i prirodni spomenici*, *Annales musei Stephani regis Székesfehérvár*, *Acta Historiaeartium*, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, *Vijesti JAZU*, a pisala je i za zbornike: *Tkalčićev zbornik* (Zagreb 1955), *Beritićev zbornik* (Dubrovnik 1960), *Hauptmannov zbornik* (Ljubljana 1966), *Podravski zbornik 77* (Krapina 1977), *Čazma u prošlosti i danas* (Čazma 1979), *Gunjačin zbornik* (Zagreb 1980), *Križevački zbornik* (Križevci 1982) i *Virovitički zbornik* (Virovitica 1986).²⁵ U tekstovima je obrađivala različite teme: iz slikarstva, skulpture, arhitekture, urbanizma,

---

²⁴Usp. Ivana Majer, »Bibliografija Anđele Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.54 (2011.), str. 10. – 11.

²⁵Usp. »Horvat, Anđela«, u: *Hrvatski bibliografski leksikon*, Redakcija (2002), <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=70> (pregledano 3. lipnja 2018.)

konzervatorstva, a pisala je i o ličnostima koje su obilježile hrvatsku povijest umjetnosti i zaštitu spomenika.

U svome djelu „Konzervatorski rad u Hrvata“ iznijela je što smatra ulogama konzervatora:

„Uz to što je glavna konzervatorska svrha njega i čuvanje spomenika, dužnost nam je da te spomenike, koje u ime naroda čuvamo, upoznamo, t. j. da ih proučavamo.“²⁶

U skladu s citatom, često je pisala kako o pojedinačnim spomenicima, tako i o grupama spomenika, a pisala je i velike sinteze, to jest donosila preglede spomenika koji su se nalazili na pojedinom području. Tako se, primjerice, mogu spomenuti tekstovi: »Planska osnova grada otkriva srednjovjekovnu Požegu« (*Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 1955.), »Drveni gotički kipovi apostola iz zagrebačke katedrale« (*Peristil*, 1957.), »Ilok: ili – ne znamo dovoljno što imamo« (*Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 1958.), »O arhitekturi centralnog trga u Karlovcu« (*Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 1963.), »Spomenici novomaroškog kraja, s posebnim osvrtom na čuveni remetinački oltar« (*Kaj*, 1973.) ili »O spomenicima kulture općine Krapina« (*Kaj*, 1982.).

»Tkalčić i konzervatorski rad« (*Tkalčićev zbornik*, 1955.), »Dar Ljube Karamana našoj i međunarodnoj nauci: uz njegovu 75-godišnjicu« (*Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 1961.) i »Sjećanja i razmatranja na temu Bollé – Szabo« (*Život umjetnosti*, 1978.) samo su neki od tekstova u kojima je obradila osobe koje su obilježile hrvatsku povijest umjetnosti.

S područja konzervatorstva ističu se tekstovi: »O čuvanju umjetničkih i kulturno-povijesnih spomenika u Hrvatskoj« (*Nova Hrvatska*, 1941.), »O sistematskoj evidenciji spomenika kulture u Hrvatskoj« (*Arhitektura*, 1953.), »O pravilnicima za čuvanje starina većih mjesta u NR Hrvatskoj« (*Zbornik zaštite spomenika kulture*, 1958.) te »O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama« (*Muzeologija*, 1970.).²⁷

Od zasebnih djela ističe se *Konzervatorski rad kod Hrvata* (1944.) u kojemu je donijela kratki pregled razvoja konzervatorske misli u svijetu, ali i u Hrvatskoj.

Tu je i *Između gotike i baroka* (1975.), djelo u kojemu je sustavno obradila sve vrste spomenika XVI. i XVII. stoljeća na području kontinentalne Hrvatske, analizirajući pritom preinake gotičkih oblika i utjecaje talijanske renesanse i umjetnosti alpskih regija na

²⁶Andela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb:Hrvatski državni konzervatorski zavod, 1944.,str. 39

²⁷Usp. Ivana Majer, »Bibliografija«, 2011., str. 12. – 17.

umjetnost naših prostora, ističući pritom složenost tog razdoblja.²⁸ Barokom se pak bavila u radu *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj* (u: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.), u kojemu je, uz pomoć novih spoznaja i činjenica, donijela prvi cjeloviti prikaz kulturne baštine sjeverne i središnje Hrvatske iz razdoblja baroka.²⁹

---

²⁸Usp. »Horvat, Anđela«, u: Hrvatski bibliografski leksikon, Redakcija (2002), <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=70> (pregledano 3. lipnja 2018.)

²⁹Usp. Isto.

4. KRATKI POVIJESNI PREGLED RAZVOJA KONZERVATORSKE MISLI

4.1. RAZDOBLJE PRIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

Prve ozbiljnije poduhvate u svrhu zaštite kulturne baštine možemo pratiti od razdoblja klasicizma, od sredine XVIII. stoljeća, kada se poduzimaju prvi sustavni i zaštitni restauratorski zahvati na spomenicima.³⁰ S velikim, mogli bismo reći i prevelikim poštovanjem pristupalo se tada spomenicima antike i renesanse čije je očuvanje nerijetko značilo uništavanje i gubitak spomenika ostalih razdoblja, a dokidana je i sama slojevitost spomenika skidanjem kasnijih dodataka – sve ne bi li se nesmetano moglo uživati u pogledu na izvorni spomenik.³¹ Takozvane izolacije spomenika provođene su upravo s tim ciljem: primjerice, okolina Konstantinova slavoluka u Rimu tako je *očišćena* od kasnijih dogradnji,³² a slični su planovi bili razmatrani i za Dioklecijanovu palaču u Splitu, koju je prvi konzervator Splita, Vicko Andrić, želio osloboditi kasnijih dodataka i obnoviti ju u njenom prvotnom obliku.³³ Ovo razdoblje bilježi prve upotrebe anastilozne na antičkim lokalitetima i konsolidacije s upotrebom novih materijala,³⁴ kao i primjere u kojima prepoznajemo prve znakove znanstvenog pristupa pri očuvanju spomenika, kao što je izgradnja potpornog ciglenog zida na rimskom Koloseumu koji je svakome, već na prvi pogled, jasno dao do znanja da se ne radi o izvornom antičkom dijelu, već o kasnijem dodatku.³⁵ Na području Hrvatske iz doba klasicizma sačuvan je i najstariji primjer evidentiranja spomenika, na prostoru Solina.³⁶ Nažalost, tijekom ovog razdoblja zabilježeno je i uklanjanje spomenika iz njihovog izvornog ambijenta, kao što je to lord Elgin učinio s antičkim grčkim skulpturama, a nepovratno su izgubljeni i spomenici povezivani s određenim povijesnim prilikama, kao što je to bio slučaj sa spomenicima povezivanim s feudalnim sustavom u Francuskoj.³⁷ Ujedno, pronalazimo i prve naznake razdoblja stilskog restauriranja koje će uslijediti, kao što je obnova fasade Milanske katedrale.³⁸

Stilsko restauriranje svoj puni procvat doživljava u razdoblju historicizma koje je proisteklo iz romantizma, razdoblja obilježenog buđenjem nacionalne svijesti u mnogim državama. Kao

---

³⁰Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa: povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata*, Zagreb – Split, Društvo konzervatora Hrvatske ; [Sveučilište], Filozofski fakultet u Zadru, 1983., str. 43.

³¹Usp. Isto

³²Usp. Isto

³³Usp. Isto, str. 49.

³⁴Usp. Isto, str. 45.

³⁵Usp. Isto, str. 43.

³⁶Usp. Isto, str. 47.

³⁷Usp. Isto, str. 45.

³⁸Usp. Isto, str. 44.

rezultat pojavila se želja za očuvanjem i obnovom spomenika koji su odigrali važnu ulogu u nacionalnoj prošlosti. U mnogim zemljama to je značilo buđenje interesa za spomenike srednjega vijeka koji su tada počeli uživati jednaku pažnju kao i antički spomenici u prethodnom razdoblju.³⁹ Iako je Louis Vitet, generalni inspektor spomenika u Francuskoj, još 1837. godine upozorio kako obnova spomenika ne podrazumijeva ispravljanje nepravilnosti i nesimetričnosti na spomenicima koji pridonose njihovoj karakterističnosti i koji pružaju arheološke kriterije za otkrivanje neke škole ili epohe,⁴⁰ upravo je to postalo karakteristično za stilsko restauriranje. Najveća ličnost koja je obilježila ovakav pristup očuvanju kulturne baštine bio je Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, osoba čiji su se utjecaj i ideje proširili Europom toga vremena. Držao je kako arhitekt mora posjedovati široko znanje o metodama rada koje su se koristile kroz povijest,⁴¹ a svakome je projektu pristupao sustavno, vršeći prije toga detaljne analize.⁴² Restauraciju je vidio kao dovođenje građevine u stanje cjelovitosti koje možda nikad nije ni postojalo. Tako je primjerice u La Madelaine u Vézelayu radi simetričnosti unio promjene na pročelju dodavši polukružno zaključene prozore s obje strane zabata uvjeren kako su izvorno postojala dva tornja.⁴³ Pri tome je smatrao dozvoljenim koristiti i nove, otpornije i snažnije materijale,⁴⁴ kao što je čelik, dokle god su oni poštivali ideal izvorne strukture.⁴⁵

Uklanjanje dogradnji koje su kroz povijest bile dodavani izvornoj strukturi, kao i dovršavanje građevina, pa makar ti dijelovi nikada nisu ni postojali, sve s ciljem postizanja građevine jedinstvenoga stila obilježili su ovo razdoblje.⁴⁶

Po ovakvom načinu pristupa graditeljskom naslijeđu u našim je krajevima najpoznatiji Hermann Bollé među čijim se brojnim projektima našao i onaj obnove zagrebačke katedrale, kojoj je primjerice podario dvoranijsko pročelje koje ona tijekom povijesti nikada nije ni imala.⁴⁷ Ujedno, izvedena je i purifikacija same građevine: među ostalim, uklonjen je iz nje kasnorenesansni i barokni namještaj, a uklonjen je i stari portal koji se nije uklapao u viziju

---

³⁹Usp. Isto, str. 51.

⁴⁰Usp. Isto, str. 52.

⁴¹Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation: The Contribution of English, French, German and Italian Thought towards an International Approach to the Conservation of Cultural Property*, The University of York, England, Institute of Advanced Architectural Studies, Rujan 1986, (Recomposed in PDF format, veljača, 2005), str. 281.

⁴²Usp. Isto, str. 213.

⁴³Usp. Isto str. 281.

⁴⁴Usp. Isto, str. 282.

⁴⁵Usp. Isto, str. 284.

⁴⁶Usp. Marasović, *Zaštita graditeljskog naslijeđa*, 1983., str. 53.

⁴⁷Usp. Isto, str. 59.

posve gotičkoga spomenika.⁴⁸ Ovakvom se načinu restauriranja idejno suprotstavio takozvani konzervatorski pokret formiran u Engleskoj. Njegovi glavni protagonisti bili su William Morris i John Ruskin, koji su se otvoreno i žestoko obrušili na sljedbenike Viollet-le-Duca. Njihov je stav bio da umjetničko djelo, kao i svaki živi organizam, ima svoj životni vijek, pa tako i smrt. Suprotstavljali su se provođenju bilokakvih intervencija na starim spomenicima koje su uključivale nešto više od konsolidacije i konzervacije, dok su restauraciju kao takvu vidjeli kao svojevrsnu laž i prevaru.⁴⁹

Djelomice takav stav nastavljaju i pobornici takozvane *biološke zaštite* koja se kao pokret javlja na kraju XIX. stoljeća kao odgovor na restauracije koje su često puta vršene bez znanstvenog pokrića.⁵⁰ U hrvatsku je konzervatorsku historiografiju taj termin uvela upravo Anđela Horvat u svome djelu *Konzervatorski rad kod Hrvata* iz 1944. godine.⁵¹ Cilj pobornika ovakvoga stava bio je sačuvati spomenike u cijelosti, uključujući i dodatke koji su im pridodani s vremenom, a koji čine dio njihovog *biološkog* rasta. Zaštititi je trebalo ukupnu slojevitost spomenika, bez preferiranja nekog određenog sloja.⁵² Ovakvi se stavovi ponegdje javljaju i prije: u Pruskoj je Ferdinand von Quast još sredinom XIX. stoljeća izrazio svoju zabrinutost zbog gubitka autentičnosti i povijesnih slojeva na građevinama na kojima su vršene restauracije.⁵³ Smatrao je kako cilj restauracije ne smije biti dokidanje nesavršenosti spomenika koje pridonose njegovu karakteru kao tragovi prošlih stoljeća. Tako je radeći na župnoj crkvi u Gernrodeu nastojao obnoviti građevinu zajedno sa svim njenim slojevima koji su imali umjetničku ili povijesnu vrijednost, bez obzira kojem razdoblju oni pripadali.⁵⁴ Najpoznatije konzervatorske škole biološkog razdoblja bile su talijanska i austrijska.⁵⁵ Od Talijana posebice valja istaknuti utjecaj Camilla Boita i Gustava Giovannonija. Boito je kao temelj svih radova vidio temeljito istraživanje i kritičko prosuđivanje u odlučivanju što treba sačuvati na pojedinoj građevini. Restauriranje i rekonstrukciju izgubljenih i oštećenih dijelova moglo se, po njemu, izvoditi samo kada bi postojao jasan dokaz izvornog oblika ili kad je na taj način bilo potrebno očuvati strukturalnu stabilnost cjeline. Ujedno, odobravao je uklanjanje kasnijih dodataka, ali samo u slučaju da oni ne nose umjetničku ili povijesnu

---

⁴⁸Usp. Ljubo Karaman, »Razmatranja na liniji krilatice "Konzervirati a ne restaurirati"«, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, God. 13(1965), Br. 1-2-3, str. 51.; i: Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb: Leykam international: Muzej za umjetnost i obrt, 2013., poglavlje: Restauriranje Zagrebačke katedrale, str. 133.-187.

⁴⁹Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 56.-57.

⁵⁰Usp. Isto, str. 64.

⁵¹Usp. Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 18.

⁵²Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 64.

⁵³Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 373.

⁵⁴Usp. Isto, str. 257.

⁵⁵Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 64.

vrijednost Svoje je viđenje pristupa zaštiti graditeljskog naslijeđa iznio 1883. godine u sedam načela.⁵⁶ Tražio je jasno razlikovanje autentičnih i obnovljenih dijelova spomenika, koje se moralo odražavati i u upotrebi različitog materijala. Obnova nije smjela obuhvatiti profilirane dijelove, niti dekoracije. Ukoliko je neki autentični dio uklonjen, on se treba izložiti u blizini građevine, a obnovljene dijelove treba obilježiti i nekim znakom ili datumom. Ujedno, valjalo je postaviti i natpis koji objašnjava sami restauratorski pothvat, a radovi na građevini trebaju biti javni.⁵⁷

Gustavo Giovannoni je doprinio očuvanju povijesnih cjelina prepoznavši vizualnu i slikovitu vrijednost i u takozvanoj minornoj arhitekturi.⁵⁸ Zalagao se za očuvanje ambijenta koji okružuje spomenik, smatrajući da je njegovo uništenje, to jest uništenje vizure prema spomeniku, jednako uništenju samoga spomenika.⁵⁹ Iako je polazio od jednakovrijednosti svih slojeva i svih povijesnih stilova, bio je svjestan da moderan način života utječe i na gradove i njihove četvrti. Stoga radi uređenja infrastrukture neophodne za funkcioniranje modernog života dopušta *prorjeđivanja* četvrti koja su zapravo podrazumijevala rušenja manje vrijednih građevina⁶⁰ ili onih elemenata koji nagrđuju povijesnu cjelinu.⁶¹ Ključ njihova očuvanja vidio je u poboljšavanju uvjeta života i u obnavljanju starih kuća bez njihova nadograđivanja.⁶² Nažalost, u doba fašizma, nije uvijek imao uspjeha u svojim nastojanjima očuvanja povijesnih ambijenata. Unatoč općem stavu restauratora o minimalnom zahvaćanju u spomenik, u stvarnosti su se još uvijek događale purifikacije, među kojima se primjerice u fašističkoj Italiji posebno vrednovao antički sloj.⁶³ Radi zaštite kulturne baštine, talijansko je Vrhovno vijeće za starine i umjetnost 1931. donijelo Povelju zaštite kojom su prednost dali konsolidaciji i održavanju spomenika. Nadalje, prema Povelji, obnova prvotnog oblika građevine bila je dozvoljena u slučajevima u kojima se raspolagalo točnim potrebnim podacima i kada su izvorni elementi prevladavali nad rekonstruiranima. Na arheološkim spomenicima dopuštena je jedino anastiloza. Ukoliko bi se spomenicima davala nova funkcija, ona je morala biti ista ili srodna onoj izvornoj. Zaštititi se nastojalo sve povijesne slojeve, a uklanjanje određenog sloja bilo je dopušteno jedino ukoliko se radilo o

---

⁵⁶Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 335.; i: Camillo Boito, *Spomenik kao knjiga: spisi o arhitekturi, kulturi i restauriranju: 1861 - 1886.*, ur. Marko Špikić, Zagreb: Disput, 2013, str. 139.-143.

⁵⁷Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog naslijeđa*, 1983., str. 65.

⁵⁸Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 351.- 352.

⁵⁹Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog naslijeđa*, 1983., str. 66.

⁶⁰Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 352.

⁶¹Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog naslijeđa*, 1983., str. 66.

⁶²Usp. Isto

⁶³Usp. Isto, str. 66.-67.

neprimjerenoj prigradnji, o čemu je odlučivao autor projekta obnove. Pri tome bilo je nužno voditi računa i o ambijentu koji se nije smio narušiti neprikladnom izgradnjom, kao ni nepotrebnim rušenjima s ciljem purifikacije prostora. Upotreba novih dodataka trebala je biti svedena na minimum, bez izvođenja ukrasnih detalja na njima, a novi dijelovi morali su biti jasno označeni. Pri obnovi se poticalo korištenje suvremenih tehničkih dostignuća. Arheološkim iskapanjima moglo se pristupiti tek kad bi se osigurala zaštita, a nalazi su se trebali sačuvati *in situ*. Sve radove trebalo je popratiti detaljnom dokumentacijom.⁶⁴ Koliko je talijanska škola utjecala na ostatak svijeta svjedoči Atenska povelja donijeta iste godine, a koja se uvelike podudara s onim izrečenim u talijanskoj povelji.⁶⁵

Austrijsku školu *biološke zaštite* prema Tomislavu Marasoviću obilježilo je djelovanje Aloisa Riegla i Maxa Dvořáka. Kao i Talijani, i Austrijanci su zastupali stav jednakovrijednosti svih povijesnih stilova i epoha, kao i poštovanja slojevitosti spomenika. Alois Riegl je svako razdoblje i kulturu vidio kao razdoblje s određenim uvjetovanostima i potrebama koje oblikuju i kulturno stvaralaštvo, a koje je potrebno istražiti ne bi li se odredile umjetničke vrijednosti unutar određenog razdoblja.⁶⁶ Što se tiče restauracije, bio je svjestan da čisto konzerviranje nije moguće, ali je zadržao stav o primjeni minimalne intervencije, kao i ograničavanju restauratorskih radova jedino na ono što je bilo neophodno za očuvanje objekta.⁶⁷ Također je isticao važnost obrazovanja u općem promicanju ideje zaštite spomenika.⁶⁸ Njegov nasljednik, Max Dvořák, koji je uz očuvanje kulturne baštine promicao i zaštitu prirodnih ljepota i okoliša, u svom djelu *Katekizam zaštite spomenika* piše i o potrebi očuvanja ne samo svih povijesnih stilova, nego i održavanju lokalnih i povijesnih obilježja koja pridonose vrijednosti skromnijih spomenika i koja, kao takva, nemamo pravo mijenjati.⁶⁹ Zaštitu nacionalnog naslijeđa, među koje je ubrojio pojedinačne spomenike, gradske obrise i prirodne ljepote, vidio je kao zajedničku odgovornost svih građana.⁷⁰

I Alois Riegl i Max Dvořák ostavili su svoj trag i u našim krajevima. Kao član povjerenstva za restauriranje Dioklecijanove palače, Alois Riegl je 1903. i 1904. godine posjetio Split. Zalagao se za očuvanje svih njenih povijesnih slojeva, iako se u praksi to nije ostvarilo s rušenjem zgrada radi otvaranja pogleda na antičke spomenike i s rekonstrukcijom splitskog

---

⁶⁴Usp. Isto, str. 69.-70.

⁶⁵Usp. Isto, str. 71.

⁶⁶Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 378.

⁶⁷Usp. Isto, str. 382.

⁶⁸Usp. Isto

⁶⁹Usp. Isto

⁷⁰Usp. Isto

zvonika.⁷¹ Njegov je rad u Splitu nastavio Max Dvořák, i to po želji samoga Riegla, založivši se za očuvanje stare Biskupske palače izgrađene u XVII. stoljeću. Učinivši to, upozorio je da su u ovome gradu različita vremena ostavila svoj trag, gdje su ti različiti povijesni slojevi zajedno srasli i tvore jedinstveni povijesni organizam.⁷²

U Hrvatskoj među najpoznatijim pobornicima biološke zaštite bili su Gjuro Szabo i Ljubo Karaman, koji se kao konzervatori razvijaju vođeni idejama upravo srednjoeuropskoga konzervatorskog pokreta, a pod njihovim se utjecajem formirala i Anđela Horvat.

Szabo je pretežito konzervaciji spomenika pristupao vodeći se poznatom krilaticom „konzervirati, a ne restaurirati“⁷³ koju je 1905. godine izjavio Georg Dehio, istaknuti njemački konzervator i predvodnik njemačkog modernog konzervatorskog pokreta.⁷⁴ Unatoč tome, u pojedinim projektima Szabo je pokazao i kreativan pristup zaštiti spomenika⁷⁵ koji je podrazumijevao intervencije na spomeniku usmjerene njegovoj zaštiti, ali i prilagodbi suvremenoj upotrebi.⁷⁶

Ljubo Karaman je pak studij povijesti umjetnosti završio u Beču, doktoriravši 1920. godine i kod Maxa Dvořáka.⁷⁷ Također je kao konzervator zastupao spomenutu krilaticu⁷⁸ (MAR, 74), iako je s vremenom i sam postao svjestan da ju ne treba prestrogo primjenjivati, o čemu progovara u tekstu *Razmatranja na liniji krilatice »konzervirati a ne restaurirati«* objavljenom 1965. godine.⁷⁹

4.2. DRUGI SVJETSKI RAT I ZAŠTITA SPOMENIKA U POSLIJERATNOM

RAZDOBLJU

Poslijeratno razdoblje je donijelo preokret u odnosu na razdoblje biološke zaštite: čistom konzervacijom mnogi ratom uništeni spomenici bili bi nepovratno izgubljeni.

Ne čudi stoga da su prve godine nakon završetka rata obilježile rekonstrukcije uništenih objekata. U Njemačkoj, Poljskoj, Italiji i drugim zemljama bombardiranja su uništila brojne

---

⁷¹Usp. Isto

⁷²Usp. Franko Čorić, »Max Dvořák: restauratorska pitanja – Split« u: *Kulturna baština*, No.38 Prosinac 2012., str. 147.

⁷³Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 73.

⁷⁴Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement: a history of architectural preservation : antiquity to modernity*, London and New York : Routledge /Taylor and Francis Group, 2013., str. 150.

⁷⁵Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 73.

⁷⁶Usp. Nada Petrović, *Recepcija rasprava o odnosu moderne arhitekture i zaštite spomenika na Danima konzerviranja (Tage für Denkmalpflege) u konzervatorskom djelovanju Gjura Szabe*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017., str. 20.

⁷⁷Usp. Ivana Nina Unković, »U povodu 40. obljetnice smrti Ljube Karamana (1971.-2011.)«, u: *Kulturna baština*, No.37 Prosinac 2011., str. 340.

⁷⁸Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 74.

⁷⁹Usp. Ljubo Karaman, »Razmatranja na liniji krilatice "Konzervirati a ne restaurirati"«, 1965., str. 44.

povijesne spomenike, povijesne cjeline,⁸⁰ pa i gotovo cijele gradove: u Kölnu je bombardiranje uništilo čak 98 posto ukupne arhitektonske građe,⁸¹ dok je u Varšavi odjednom nestalo 95 posto povijesnih građevina.⁸² Uz mnoge od njih vezivali su se osjećaji nacionalnog identiteta te ne čudi da su ljudi odlučili rekonstrukcijama povratiti spomenike čije su čak i višestoljetno postojanje bombardiranja uništila u svega nekoliko sati ili dana.⁸³ Takve akcije bile su potpuna suprotnost krilatici „konzervirati, a ne restaurirati“.

Ujedno, iako poslijeratno razdoblje u odnosu na razdoblje biološke zaštite jest zadržalo stav o jednakovrijednosti svih povijesnih slojeva, jednako je tako prihvaćalo skidanje određenih dodataka ukoliko je takav čin doprinosa ukupnoj zaštiti spomenika ili njegovoj boljoj prezentaciji.⁸⁴ Primjerice, Giulio Carlo Argan i Cesare Brandi, konzervatori čije su ideje i razmišljanja udarili temelje konzervatorske misli u poslijeratnoj Italiji, su istaknuli mogućnost uklanjanja kasnijih dodataka. Argan je tako razlikovao konzervatorsko i umjetničko restauriranje, gdje je pod konzervatorskim restauriranjem prvenstveno mislio na konsolidaciju djela i sprečavanje njegova propadanja, ali je pod umjetničkim restauriranjem smatrao vraćanje estetskih odlika objekta koje su možda narušili kasniji dodaci ili primjerice gubici dijelova.⁸⁵ Brandi je svoja razmišljanja sažeo u tri principa. Istakao je kako je moguće konzervirati tek materijal umjetničkog djela, naglasivši kako je jednom upotrijebljen materijal na izvornom umjetničkom djelu historiziran i kao takvog nemoguće ga je nadomjestiti drugim, čak i ako se radi o kemijski jednakoj tvari.⁸⁶ Kao cilj restauracije vidio je očuvanje ili povrat cjelovitosti umjetničkog djela i njegovo prenošenje budućim generacijama.⁸⁷ Pri tome je trebalo izbjegavati brisanje tragova njegove povijesti, kao i stvaranje umjetničke ili povijesne krivotvorine. Ipak, u iznimnim je slučajevima smatrao dopustivim i uklanjanje dodataka.⁸⁸ Također je naglasio da u slučaju da je objekt toliko uništen da se njegova cjelovitost ne može nanovo uspostaviti, da ga treba sačuvati kao ruševinu, jer bi bilo kakav drugi postupak doveo u pitanje njegovu autentičnost i proizveo laž.⁸⁹ Raymond Lemaire,

---

⁸⁰Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 79.

⁸¹Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement*, 2013., str. 260.

⁸²Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 409.

⁸³Usp. Isto

⁸⁴Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 78.

⁸⁵Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 413.

⁸⁶Usp. Isto, str. 418.

⁸⁷Usp. Isto, str. 417.

⁸⁸Usp. Isto, str. 418.

⁸⁹Usp. Isto, str. 419.

belgijski konzervator, istakao je mogućnost uklanjanja kasnijih slojeva ako se radi o slojevima manje vrijednosti od ranijih koji bi se na ovaj način prezentirali javnosti.⁹⁰

Još jedna novost bilo je omogućavanje suvremenim umjetnicima, arhitektima, urbanistima i drugima davanja svojeg kreativnog doprinosa u povijesnim cjelinama uz poštivanje povijesne okoline.⁹¹ Naime, ratna razaranja u mnogim su gradovima bila iskorištena i za potrebno moderniziranje europskih gradova: u vezi rekonstrukcije Hamburga, 1945. godine Friz Schumacher je izjavio kako s jedne strane imamo uništene stare gradove koji su bili puni karaktera, no s druge strane imamo i obećanje moderne rekonstrukcije.⁹² Glavno pitanje s kojim se trebalo suočiti nakon Drugog svjetskog rata bilo je kako spomenike i njihovo očuvanje uskladiti s modernitetom.⁹³ Države su se okrenule budućnosti, a s time i planiranju i izgradnji novih ambijenata u kojima bi i modernost i zaštita spomenika išle ruku pod ruku.⁹⁴ Pri tome, neki od konzervatora, među kojima i Lemaire, zalagali su se za jasno razlikovanje staroga i novoga.⁹⁵ Zanimljivo, vrijedan doprinos ovoj problematici dalo je fašističko razdoblje: 1935. godine Talijan Giuseppe Pagano izjavio je kako upravo u pučkoj arhitekturi možemo pronaći pravu riznicu čistih, logičkih i iskrenih izraza koji mogu poslužiti kao prava inspiracija modernoj arhitekturi bez da ih se izravno kopira.⁹⁶ U skladu s modernizacijom bilo je i sređivanje građevinskih, tehničkih i higijenskih uvjeta života, kao što je rješavanje pitanja prometa i dotrajale infrastrukture.⁹⁷ Uvidjela se međuovisnost zaštite pojedinog spomenika ili grupe spomenika i zaštite ambijenta u kojemu se nalaze.⁹⁸ Takvo sveobuhvatno rješavanje problema koji se tiču ne jednog spomenika ili jedne građevine, već čitavih četvrti i gradova tražilo je uključivanje u proces zaštite ne samo konzervatora, već i arhitekata, urbanista, ekonomista, sociologa, etnologa i drugih stručnjaka, kao i uključivanje šire javnosti. Tražila se međudisciplinarna suradnja, u kojoj bi pri izvođenju nekog projekta konzervatori bili uključeni u sve projektne faze, od planske do izvedbene, kao što bi kasnije upravo oni provodili potrebno održavanje, ali i inspekcije.⁹⁹ Akcijama bi prethodili razrađeni planovi, programi i projekti temeljeni na iscrpnim istraživanjima, a svaki bi postupak morao biti i

---

⁹⁰Usp. Isto, str. 410.

⁹¹Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 79.

⁹²Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement*, 2013., str. 261.-262.

⁹³Usp. Isto, str. 264

⁹⁴Usp. Isto

⁹⁵Usp. Isto, str. 265.

⁹⁶Usp. Isto

⁹⁷Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 77.

⁹⁸Usp. Isto

⁹⁹Usp. Isto, str. 77.-78.

znanstveno i stručno dokumentiran¹⁰⁰ Kao jedan od najboljih načina očuvanja graditeljskog naslijeđa od propadanja vidjela se njegova revitalizacija – primjerena namjena osigurala bi njegovo trajno održavanje.¹⁰¹

Ovo razdoblje u području zaštite kulturne baštine donosi i nužnu profesionalizaciju: zaštita spomenika sve više postaje briga države i njome se bave stručnjaci.¹⁰² U vezi s time, u brojnim državama dolazi do organiziranja službi zaštite. U Italiji je primjerice, zahvaljujući prijedlogu Argana, 1939. godine osnovan Središnji državni institut za restauriranje umjetničkih djela. Unatoč svom uvjerenju da se svakome spomeniku treba pristupiti zasebno, razmatrajući „slučaj po slučaj“, Argan je bio uvjerenja kako se metode i principi djelovanja mogu na neki način objediniti.¹⁰³

Organizacije zadužene za zaštitu kulturne baštine organiziraju se i na prostoru Jugoslavije odmah nakon rata, a povećava se i sam utjecaj države, pogotovo po pitanju zakona: tako je u Jugoslaviji 1945. donesen i prvi savezni zakon o zaštiti spomenika kulture.¹⁰⁴ Također, konzervatorska društva jugoslavenskih republika i pokrajina bila su udružena u Savez čija su savjetovanja pridonijela razvoju konzervatorskih ideja na ovim prostorima. Tom razvoju svojim sudjelovanjem pridonijela je i sama Anđela Horvat.¹⁰⁵

Jedan od glavnih zadataka s kojima su se novoosnovane organizacije morale suočiti bilo je i inventariziranje kulturnog naslijeđa. Uz pojedinačne spomenike, sve je veća pozornost pridavana upravo povijesnim područjima.¹⁰⁶ Pri tome, bilo je važno utvrditi kriterije po kojima bi se utvrdilo treba li pojedini spomenik dospjeti na jedan takav inventarizacijski popis. Kao dobar primjer mogu poslužiti upute za inventarizaciju spomenika u Škotskoj (*Notes for Guidance of Investigators*), izdane 1948. godine. Ian Lindsay, njihov autor, naglasio je kako upute ne traže da građevina treba biti stara i lijepa kako bi kako bi bila upisana u inventar, tvrdnja koja se ponajviše odnosila na građevine 19. stoljeća izgrađene u neobarunskom stilu (*revival baronial*) koje u Lindsayovo doba nisu uživale veliku popularnost. Upravo je vezano za njih Lindsay naglasio da ih treba sačuvati za buduće

---

¹⁰⁰Usp. Isto, str. 78.

¹⁰¹Usp. Isto

¹⁰²Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement*, 2013., str. 284.

¹⁰³Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 413.

¹⁰⁴Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog naslijeđa*, 1983., str. 88.

¹⁰⁵Usp. Isto

¹⁰⁶Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement*, 2013., str. 284.

generacije koje će ih možda više cijeniti, a ako do toga i ne dođe, da one svejedno zaslužuju biti sačuvane jer su dio povijesti arhitekture.¹⁰⁷

Veliku ulogu u razvoju konzervatorskih službi i načela u cijelome svijetu odigrala je i međunarodna suradnja putem međunarodnih organizacija, susreta i dokumenata.

Primjerice, 1957. godine u Parizu su se susreli predstavnici dvadeset i pet zemalja. Tema susreta bilo je obrazovanje i znanost, ali i suradnja različitih tehničara, arhitekata, arheologa, obrtnika i drugih koji bi trebali svojim djelovanjem pridonijeti očuvanju graditeljskog nasljeđa.¹⁰⁸ Uz to, tema rasprave bili su i problemi njegova održavanja, kao i usklađivanja starijih i novijih dijelova. Kao jedna od preporuka koju je susret izrodio bila je ta da se restauracije moraju prepustiti stručnjacima i kvalificiranim arhitektima.¹⁰⁹ Godine 1964., povodom II. međunarodnog kongresa arhitekata i tehničara u Veneciji osnovan je ICOMOS, Međunarodni savjet za spomenike i područja te je usvojena i međunarodna povelja, takozvana Venecijanska povelja koja se nadovezivala na Atensku iz 1931. godine. Novost koju donosi jest poimanje spomenika – tim se terminom sada mogao označavati i urbani i pejzažni ambijent.¹¹⁰ Također je spomenuta i namjena kao jedna od mjera zaštite spomenika, pri čemu je naglašena važnost njezine prikladnosti samome spomeniku.¹¹¹ I Split je 1971. bio domaćin jednog takvog susreta: Europski simpozij povijesnih gradova, tijekom kojega je nastala i Splitska deklaracija u kojoj je naglasak stavljen na ulogu lokalnih vlasti u zaštiti graditeljskog nasljeđa.¹¹²

Kao još jedan izazov s kojim se valjalo suočiti u ovome razdoblju bilo je razvijanje kulturnog turizma koje je ugrožavalo autentičnost spomenika, a koji je s druge strane imao i svojih pozitivnih strana, prvenstveno u novčanoj dobiti koja se mogla iskoristiti u konzervacijske svrhe, ali i u edukaciju šire javnosti.¹¹³ Tako se primjerice razvijaju turističko-edukacijski projekti koji se po prvi put pojavili u SAD-u osnivanjem nacionalnih parkova. Pojavljuju se i takozvana muzejska sela, kao i tematski parkovi poput Disneylanda – prvog takve vrste, osnovanog 1954. godine, u kojemu je sama arhitektura parka oblikovana po uzoru na arhitekturu kakva se gradila na Srednjem Zapadu SAD-a oko 1900. godine.¹¹⁴

---

¹⁰⁷Usp. Isto, str. 287.

¹⁰⁸Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 420

¹⁰⁹Usp. Isto

¹¹⁰Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 82.

¹¹¹Usp. Isto, str. 134.

¹¹²Usp. Isto, str. 84.

¹¹³Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement*, 2013., str. 291.

¹¹⁴Usp. Isto

Sveukupno gledajući, ovo razdoblje, koje traje i danas, obilježilo je uključivanje kulturne baštine u suvremeni život građana. Uz prikladnu namjenu ona je nastavila koegzistirati i uz novija ostvarenja. U rješavanju problema vezanih za njezino očuvanje angažirani su različiti stručnjaci, a ne samo konzervatori, baš kao i šira javnost. Zbog njihove aktivne uključenosti, ovo cijelo razdoblje nazivamo razdobljem aktivne zaštite graditeljskog nasljeđa.¹¹⁵ U tom je razdoblju djelovala i Anđela Horvat, koja je svojim tekstovima i radom na terenu uvelike doprinijela razvoju konzervatorske misli i očuvanju kulturne baštine u našoj zemlji.

---

¹¹⁵Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 77.

5. INVENTARIZIRANJE KULTURNE BAŠTINE

Jedna od osnovnih zadaća konzervatorskih zavoda na kojoj se temelje zaštita i proučavanje kulturne baštine upravo je njeno evidentiranje, zapisala je 1953. godine Anđela Horvat.¹¹⁶ Kao takvi, popisi kulturne baštine, to jest njeni inventari predstavljaju temelj nacionalne i regionalne politike očuvanja kulturne baštine¹¹⁷ i daju uvid u stanje kulturne baštine.¹¹⁸

Veliki zamah u inventariziranju spomenika u europskim zemljama donijele su 1940-te godine, kada se nakon uništavanja koje je donio Drugi svjetski rat u većini zemalja pristupilo stvaranju inventara kulturne baštine kao i njezine zakonske regulacije,¹¹⁹ što je kao preporuku dala već Atenska povelja 1931. godine, u kojoj pod točkom broj VIII. stoji istaknuta potreba objavljivanja inventara povijesnih spomenika na nacionalnoj razini, kao i stvaranja državnih arhiva u kojemu bi se čuvali dokumenti o spomenicima kulture.¹²⁰ Na međunarodnome planu, veliki doprinos stvaranju inventara kulturne baštine u europskim zemljama tijekom druge polovice XX. stoljeća donio je Simpozij Vijeća Europe održan 1965. godine u Barceloni i Palmi pod nazivom *Zaštita i valorizacija područja i cjelina povijesnog i umjetničkog interesa* koji je usvojio prvi međunarodni inventarski model, s ciljem stvaranja jedinstvenog inventara za zaštitu europskog kulturnog nasljeđa: *Inventaire de Protection du Patrimoine Cultural Européen*.¹²¹ Nastojalo se tako sustavno potaknuti države članice na zaštitu kulturnih dobara, podići svijest stanovništva o potrebi očuvanja kulturne baštine te usvojiti jedinstveni način popisivanja kulturnih dobara.¹²² Pri popisivanju, pažnja se uz spomenike trebala posvetiti i područjima koja su obuhvaćala povijesna i znanstvena područja, gradska područja i povijesne cjeline, područja mješovitih vrijednosti, ali i prirodna područja koja su obuhvaćala prirodne spomenike i istaknute krajolike.¹²³ Na Simpoziju je također predložena i izrada jednog preglednog popisa s navedenim svim područjima i spomenicima na nacionalnom teritoriju, a kojim bi se pomoglo daljnje planiranje očuvanja kulturne baštine.¹²⁴ Neke države, kao što su

---

¹¹⁶Usp. Anđela Horvat, »O sistematskoj evidenciji spomenika kulture u Hrvatskoj«, u: *Arhitektura*, VII, 4 (1953.), str. 43.

¹¹⁷Usp. Tomislav Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split, Sveučilište u Splitu : Društvo konzervatora Hrvatske : Arhitektonski fakultet Sveučilišta, 1985., str. 64.

¹¹⁸Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj« u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 37/38, rujan 2015., str. 25.

¹¹⁹Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement*, 2013., str. 284.

¹²⁰Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 115.

¹²¹Usp. Tomislav Marasović, *Aktivni pristup*, 1985., str. 59.

¹²²Usp. Isto

¹²³Usp. Isto, str. 59.-60.

¹²⁴Usp. Isto, str. 62.

Španjolska i Italija slijedile su predloženi model u stvaranju vlastitih inventara, dok su postojale i one koje su ga prilagodile vlastitim potrebama.¹²⁵

5.1. TOPOGRAFIJA SPOMENIKA KULTURE – INVENTARIZIRANJE NA PROSTORU HRVATSKE

Na ozbiljnije začetke inventariziranja spomenika u europskim zemljama nailazimo u drugoj polovici XIX. stoljeća.¹²⁶ Osnovana društva i institucije čija je prva zadaća bila zaštita i očuvanje spomenika, odnosno kulturne baštine, na sebe preuzimaju i zadatak njihovog popisivanja, to jest evidentiranja.¹²⁷

Na području Hrvatske koja je u tom razdoblju činila dio Austro-Ugarske Monarhije tu je zadaću na sebe preuzelo *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje građevinskih spomenika* (K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) osnovano 1850. godine u Beču. Na taj način taj važan zadatak, presudan u cjelokupnom nastojanju zaštite spomenika, više nije bio briga tek zainteresiranih pojedinaca. Posebno važnu ulogu u tome imali su područni konzervatori koje je imenovalo Povjerenstvo, a čija je zadaća, među ostalim, bilo upravo provođenje evidencije spomenika na područjima za koja su bili zaduženi.¹²⁸ U hrvatskim krajevima bili su to Ivan Kukuljević Sakcinski za područje Hrvatske i Slavonije, Vicko Andrić za područje Dalmacije i Pietro Kandler za Austrijsko primorje.¹²⁹ Otkrivanjem spomenika na našim prostorima bavilo se i tada novoosnovano *Društvo za jugoslavensku povjesnicu*,¹³⁰ kao i kasnije osnovano *Hrvatsko starinsko društvo* (osnovano 1887. godine) i *Društvo Bihać* (osnovano 1894. godine), koja su kao svoju zadaću vidjela i daljnje istraživanje spomenika Dalmacije.¹³¹

Na području Austro-Ugarske Monarhije, čiji je Hrvatska bila dio, razvija se tijekom druge polovice XIX. stoljeća i projekt objavljivanja umjetničkih topografija.

U umjetničkim topografijama osnovnu jedinicu organizacije čini mjesto, odnosno prostor u kojemu se spomenici nalaze, pa je na taj način dokumentirana sveukupna umjetnička baština

---

¹²⁵Usp. Isto, str. 63.

¹²⁶Usp. Isto, str. 59.

¹²⁷Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 26.

¹²⁸Usp. Isto

¹²⁹Usp. Franko Ćorić, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva«, u: *Peristil : zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol.57 No.1 Ožujak 2015., str. 128.

¹³⁰Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 26.

¹³¹Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 59

nekog mjesta.¹³² Projekt je u Austro-Ugarskoj Monarhiji pokrenulo upravo Središnje povjerenstvo čiji je prvotni cilj bilo publicirati umjetničke topografije Salzburga, Donje Austrije i Koruške, od kojih je upravo ova zadnja jedina i publicirana 1889. godine. Projekt je potakao i nekoliko konzervatorskih susreta.¹³³ Kao takve, umjetničke topografije predstavljaju prve oblike inventarizacije spomenika.¹³⁴ Sljedeći veliki projekt tog tipa na prostoru Austro-Ugarske bilo je stvaranje umjetničke topografije Češke (Bohemije), pod vodstvom arhitekta Josefa Hlávke, s prvim sveskom posvećenim gradu Kolinu, a izdavanje sljedećih svezaka nastavilo se do 1918. godine.¹³⁵ Na području Austrije projekt izdavanja umjetničke topografije ponovno je pokrenut 1907. godine zahvaljujući Maxu Dvořáku. Pripremne radove započeli su 1904. godine Alois Riegl, Ernst Diez i Hans Tietze, posvetivši se obilasku terena čime je nastao početni inventar grada Kremsa kojem je izdanje bilo i posvećeno, a Dvořákov zadatak bio je pobrinuti se za izdavanje ovog, kao i narednih svezaka.¹³⁶ U predgovoru je zapisao kako se pri sakupljanju podataka nisu vodili nekom određenom definicijom spomenika, s obzirom da ih je u njegovo doba postojalo nekoliko. Iako međusobno različitog značaja, kriterij kojim su se vodili bilo je da artefakti spomenuti u topografiji imaju povijesno-umjetnički značaj.¹³⁷ Umjetničke topografije objavljivale su i druge europske zemlje. U Njemačkoj, takav je projekt pokrenuo Georg Dehio. Između 1905. i 1912. godine u pet svezaka izašao je njegov *Priručnik njemačkih kulturnih spomenika* (Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler).¹³⁸ U govoru iz 1905. godine na sveučilištu u Strasbourgu spomenuo je kako u ovakvim publikacijama vidi temelj zaštite spomenika jer one pomažu podizanju svijesti o njihovoj važnosti. Priručnik je vidio, kao što i ime kaže, kao cjeloviti priručnik o spomenicima u Njemačkom Carstvu.¹³⁹ Dehio je njime postavio temelje moderne njemačke umjetničke topografije, a koja nosi naziv Dehio upravo u čast slavnemu konzervatoru.¹⁴⁰

Što se tiče Hrvatske, daljnju evidenciju spomenika ovdje provodi *Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historicističkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* osnovano

---

¹³²Usp. Katarina Horvat-Levaj, »Umjetnička topografija Hrvatske«, u: *Baština u fokusu, 50 godina Instituta za povijest umjetnosti 1961.-2011.*, Pelc, Milan (ur.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2011. str. 179.

¹³³Usp. Franko Čorić, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije«, 2015., str. 130.

¹³⁴Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 26.

¹³⁵Usp. Matthew Rampley, *The Vienna School of Art History: Empire and the Politics of Scholarship, 1847-1918*, Penn State Press, 2013., str. 190.-191.

¹³⁶Usp. Isto, str. 191.

¹³⁷Usp. Isto

¹³⁸Usp. Dehio Georg, *Dictionary of Art Historians*, <http://arthistorians.info/dehiog> (pregledano 26. kolovoza 2018.)

¹³⁹Usp. Sander Münster, Kristina Friedrichs, Florian Niebling, Agnieszka Seidel-Grzesińska (ur.), *Digital Research and Education in Architectural Heritage: 5th Conference, DECH 2017, and First Workshop, UHDL 2017, Dresden, Germany, March 30-31, 2017, Revised Selected Papers*, Springer, 2018., str. 35.

¹⁴⁰Usp. Isto, str. 36.

1910. godine, čija je jedna od osnovnih zadaća bila i istraživanje i evidentiranje spomenika, u svrhu čega su poduzeta i razna putovanja članova Povjerenstva.¹⁴¹ Tajnik Povjerenstva bio je Gjuro Szabo, koji je i sam vršio terenska i arhivska istraživanja, među ostalim i u svrhu stvaranja detaljnih inventara kojima je želio proširiti spoznaju o važnosti naše kulturne baštine.¹⁴² Njegov rad na evidentiranju spomenika označava začetak stvaranja topografske zbirke današnjeg Središnjeg arhiva s područja kulturne baštine.¹⁴³ S ciljem evidentiranja spomenika, najviše je obilazio mjesta Hrvatskog zagorja, a objedinjena zapažanja s tih putovanja objavljena su u njegovoj knjizi *Kroz Hrvatsko zagorje*.¹⁴⁴ Godine 1911. osnovan je u sklopu decentralizacije *Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje povijesnih i umjetničkih spomenika* osniva i *Pokrajinski konzervatorski ured za Dalmaciju* a kao jedno od osnovnih načela očuvanja spomenika u to doba ističe se utvrđivanje zakonom zaštićenih dobara.¹⁴⁵ Nakon Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije jedan od prvih zadataka s kojim se *Pokrajinski ured* trebao suočiti bilo je utvrditi točan broj spomenika skrb o kojima i očuvanje kojih spada pod njegovu nadležnost. Taj zadatak su u Dalmaciji na sebe preuzeli Frano Bulić i Ljubo Karaman koji su započeli s inventarizacijom dalmatinskih spomenika.¹⁴⁶ Na prostoru Hrvatske brigu za spomenike su, međutim, i dalje preuzela već osnovana društva, kao i ustanove: Konzervatorski ured u Zagrebu, Konzervatorski ured u Splitu, novoosnovano *Nadleštvo za umjetnost i spomenike* u Dubrovniku, dok je za područje Istre bila zadužena *Soprintendenza ai monumenti* u Akvileji.¹⁴⁷

Sve do odlaska u Zagreb 1941. godine Ljubo Karaman predvodio je konzervatorsku službu u Dalmaciji.¹⁴⁸ Njegov nasljednik bio je Cvito Fisković, koji je između 1936. i 1941. godine djelovao kao Karamanov asistent. Godine 1945. imenovan je ravnateljem Konzervatorskog ureda u Splitu koji je od 1946. godine promijenio naziv u Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu.¹⁴⁹ Pod njegovim ravnanjem nakon Drugog svjetskog rata Zavod je započeo s intenzivnim radom na evidentiranju spomenika: putem zapisnika za pokretne objekte u

¹⁴¹Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 26.

¹⁴²Usp. Iva Raič Stojanović, »Gjuro Szabo – djelo za više života«, u: *Kvartal : kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, Vol.XII No.3-4 Prosinac 2015., str. 78.-79.

¹⁴³Usp. Središnji arhiv s područja kulturne baštine, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=396> (pregledano 27. kolovoza 2018.)

¹⁴⁴Usp. Sanja Grković, *GJURO SZABO - krčitelj putova u povijuše zapletene struke* -, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=1950> (pregledano 12. rujna 2018.)

¹⁴⁵Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 26.

¹⁴⁶Usp. Ivana Nina Unković, »O restauriranju pokretnih umjetnina u Dalmaciji pod vodstvom Ljube Karamana«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Vol.35 No.35 Prosinac 2011., str. 269.

¹⁴⁷Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 27.

¹⁴⁸Usp. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, 1983., str. 74.

¹⁴⁹Usp. Sandra Šustić, *Djelovanje Cvite Fiskovića na zaštiti i restauraciji povijesnoga slikarstva i skulpture na hrvatskoj obali*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 43.

privatnim i javnim zbirkama, putem pravilnika za čuvanje starina za nepokretne spomenike i obilaskom mjesta u različitim kotarevima tijekom kojih je Zavod dobivao uvid i u dotad neistražene i nepoznate spomenike.¹⁵⁰ Popisi spomenika dostavljani su redovito Konzervatorskom uredu u Zagrebu¹⁵¹ koji je također provodio osnovnu evidenciju u kotarevima pod svojom nadležnošću. Mnoga od putovanja u tu svrhu poduzela je upravo Anđela Horvat, koja je svoje konzervatorsko zanimanje započela 1941. godine kao asistentica unutar Hrvatskog Državnog Konzervatorskog Zavoda u Zagrebu.¹⁵² Iste godine u Zagreb je došao i Ljubo Karaman obnašati konzervatorsku dužnost kao ravnatelj ove ustanove koju od 1946. godine zamjenio Konzervatorski Zavod u Zagrebu.¹⁵³ Uz njezina začetnika, Gjuru Szabu, upravo su Ljubo Karaman i Anđela Horvat uvelike pridonijeli proširenju topografske zbirke Središnjeg arhiva kulturne baštine, a koja se i danas nadopunjuje i proširuje novim podacima.¹⁵⁴ Naime, upravo je rad na inventariziranju spomenika kulture na prostoru Hrvatske bila jedna od glavnih djelatnosti kojima se bavila Anđela Horvat. To su inventariziranje spomenika, među ostalim, određivali i zakoni i uredbe koji su se mijenjali tijekom godina njezinoga rada, a o kojima piše Anuška Deranja Crnokić u tekstu *Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj*.¹⁵⁵ U vrijeme kada je Anđela Horvat započela svoj rad na snazi je bila *Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika* donesena 1939. godine kojom su se štitili svi pokretni i nepokretni povijesno-umjetnički i prirodni spomenici.¹⁵⁶ Uredbom je također bilo propisano i njihovo inventariziranje, koje je uvelike ovisilo o financijskom stanju, što je znalo otežavati ovu djelatnost. Nakon Drugog svjetskog rata, koji je prouzročio uništenje i razaranje brojnih spomenika i u našim krajevima, 1945. godine na području Federativne Narodne Republike Jugoslavije donesena je *Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina*, a sljedeće godine dopunjen je i Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Federativne Narodne Republike Jugoslavije.¹⁵⁷ Godine 1948. uslijedila je i reorganizacija Konzervatorskog zavoda u Zagrebu¹⁵⁸ koji je djelovao kao središnji ured, te je usklađivao rad

---

¹⁵⁰Usp. Isto, str. 103.-104.

¹⁵¹Usp. Isto, str. 105.

¹⁵²Usp. N.N., »Životopis«, 2011., str. 9.

¹⁵³Usp. Ana Matković, *Konzervatorski sustav u Hrvatskoj, 1945-1960: osoblje, zakonodavstvo, praksa*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015., str. 22.

¹⁵⁴Usp. Središnji arhiv s područja kulturne baštine, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=396> (pregledano 27. kolovoza 2018.)

¹⁵⁵Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 25.-38.

¹⁵⁶Usp. Isto, str. 27.

¹⁵⁷Usp. Isto

¹⁵⁸Usp. Ana Matković, *Konzervatorski sustav u Hrvatskoj*, 2015., str. 22.

i novoosnovanih Konzervatorskih zavoda u Rijeci i Splitu.¹⁵⁹ Unutar Konzervatorskog zavoda u Zagrebu je Anđela Horvat nastavila sa svojim radom kao „naučna savjetnica“,¹⁶⁰ a nakon 1956. godine kao „naučni suradnik“. ¹⁶¹ U zavodima se započelo s popisivanjem svih tada dostupnih podataka u inventarizacijske obrasce.¹⁶² Tako je nastajao inventar kulturne baštine, poznat i pod nazivima *Osnovna evidencija spomenika kulture* ili *topografija spomenika kulture*, koji je trebao poslužiti kao jedan od preduvjeta detaljnog vrednovanja i proučavanja spomenika. Zakonom o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti iz 1949. godine, a koji je bio na snazi sve do 1960. godine, propisano je inventariziranje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti od strane zavoda na čijemu se području oni nalaze.¹⁶³ Stečeni podaci unošeni su u inventarizacijske obrasce, čime je nastajao popis zaštićenih spomenika kulture koji je kao posljedica Zakona o zaštiti spomenika kulture iz 1960. godine tijekom šezdesetih godina prerastao u Registar spomenika kulture. Tako je po prvi puta uveden pojam Registra spomenika. Republički zavod za zaštitu spomenika u Zagrebu dobio je funkciju stručnog i dijelom upravnog republičkog tijela za zaštitu spomenika kulture, čija je zadaća bila i inventariziranje zaštićenih spomenika s područja cijele republike. Zavodi su započeli i s radom na sustavnom inventariziranju kojim se nastojalo prikupiti osnovne podatke o objektima koji bi u budućnosti mogli dobiti status spomenika kulture. Godine 1971. broj inventariziranih nepokretnih spomenika iznosio je 10 948, od kojih je 2018 upisano u Registar.¹⁶⁴ Sedamdesetih godina započelo se i s inventarizacijom graditeljske baštine koja je uključivala popisivanje spomeničkih područja (cjelina), spomeničkih područja unutar širih registriranih spomeničkih područja, pojedinačnih spomenika u sastavu registriranog spomeničkog područja (ukoliko je posebno registriran) i pojedinačnih spomenika kulture izvan spomeničkog područja. Nakon 1969. godine provela se i akcija sustavnog inventariziranja, istraživanja i snimanja građevina tradicijskog graditeljstva i etnoloških predmeta spomeničkog značenja u svrhu njihovoga dokumentiranja i zaštite koja, nažalost, nije dala željeni pozitivan rezultat jer spomenici nisu bili stručno obrađeni.¹⁶⁵ Zaštita je krajem šezdesetih godina proširena i na takozvane etno-zone s ciljem zaštite i očuvanja

---

¹⁵⁹Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 27.

¹⁶⁰Usp. Ana Matković, *Konzervatorski sustav u Hrvatskoj*, 2015., str. 22.

¹⁶¹Usp. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Središnji arhiv s područja kulturne baštine, tematska zbirka (osobe MK-UZKB/SA-TEZ (Anđela Horvat)) (nadalje: osobe MK-UZKB/SA-TEZ (Anđela Horvat)), »NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA – KONZERVATORSKI ZAVOD ZAGREB; predmet: Horvat dr. Anđelina, unapređenje u zvanje naučnog suradnika«, u: Anđela Horvat: biografija/ planovi rada/ putni nalozi

¹⁶²Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2015., str. 27.

¹⁶³Usp. Isto, str. 27.-28.

¹⁶⁴Usp. Isto, str. 28.-31.

¹⁶⁵Usp. Isto, str. 31.-32.

tradicijskog graditeljstva. Godine 1985. registar je sadržavao ukupno 4079 spomenika kulture.¹⁶⁶

Krajem osamdesetih godina pokrenut je projekt stvaranja Inventara u obliku računalne baze, a od 2000. godine u Hrvatskoj se započelo i s radom na stvaranju jedinstvenog informacijskog sustava kulturne baštine *Teuta*.¹⁶⁷

Osamdesetih godina se ujedno, zahvaljujući povjesničaru umjetnosti Milanu Prelogu, aktualizirao i projekt izdavanja umjetničke topografije Hrvatske. Smatrajući kako umjetnička topografija predstavlja inventar spomenika u nekom mjestu, a i shvaćajući samo naselje određenom vrstom spomenika, za prvo izdanje umjetničke topografije Hrvatske odabran je grad Koprivnica, a sama topografija naziva *Koprivnica – grad i spomenici* izdana je 1986. godine.¹⁶⁸ Žarko Domljan vodio je projekt izdavanja iduće topografije. Svjestan potrebe topografske obrade čitave Hrvatske, on se odlučio proširiti istraživanje na gradsku regiju, pa je kao rezultat 1993. godine objavljena topografija *Križevci – grad i okolica*.¹⁶⁹ Uslijedilo je 1997. godine izdavanje knjige *Umjetnička topografija Hrvatske: Ludbreg – Ludbreška Podravina*. Zadnje izdanje umjetničke topografije u Hrvatskoj izašlo je 2008. godine: *Umjetnička topografija Krapinsko-zagorske županije*, u kojoj se pristupilo obradi većeg prostora.¹⁷⁰

5.2. ANĐELA HORVAT I INVENTARIZIRANJE KULTURNE BAŠTINE

Od početka svojeg rada u konzervatorskom zavodu 1941. godine do 1985. godine Anđela Horvat je poduzela niz putovanja upravo sa svrhom inventariziranja spomenika. Obilazeći naše krajeve i bilježeći osnovne podatke o mjestima i objektima od značaja koje je tamo nalazila, uvelike je pridonijela stvaranju topografske zbirke Središnjeg arhiva današnjeg Ministarstva kulture Republike Hrvatske.¹⁷¹ Tijekom svoje karijere Anđela Horvat ukupno je posjetila preko 2880 lokaliteta s ciljem fundamentalnog istraživanja spomenika, prešavši pritom preko 50 000 kvadratnih kilometara.¹⁷² Kao rezultat njezinih zalaganja na tom području nastala su u tom periodu i dva teksta: članak naziva »O sistematskoj evidenciji spomenika kulture u Hrvatskoj« i knjižica *Spomenici kulture SR Hrvatske: njihova*

---

¹⁶⁶Usp. Isto, str. 32.

¹⁶⁷Usp. Isto

¹⁶⁸Usp. Katarina Horvat-Levaj, »Umjetnička topografija Hrvatske«, 2011. str.181.

¹⁶⁹Usp. Isto

¹⁷⁰Usp. Isto, str. 187.

¹⁷¹Usp. *Središnji arhiv s područja kulturne baštine*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=396> (pregledano 11. travnja, 2018.)

¹⁷²Usp. osobe MK-UZKB/SA-TEZ (Anđela Horvat) , »DR ANĐELA HORVAT: in memoriam«, u: Anđela Horvat: biografija/ planovi rada/ putni nalozi

rasprostranjenost i valorizacija, u kojima je autorica iznijela svoja razmišljanja o inventariziranju kao i zaključke proizašle iz njenog rada.

5.2.1. PUTNE BILJEŽNICE

Svjesna važnosti poznavanja vlastite kulturne baštine radi njezinoga očuvanja, Anđela Horvat veliki je dio svojeg profesionalnog djelovanja posvetila upravo radu na inventariziranju spomenika kulture, većina kojih se nalazila na prostoru današnje Republike Hrvatske. Tijekom dvanaest godina, u razdoblju između 1941. i 1985. godine, poduzela je niz putovanja upravo s ciljem inventariziranja kulturnih dobara.¹⁷³ Njena su zapažanja ostala zapisana u takozvanim „putnim bilježnicama“. O početku svojeg konzervatorskog rada i rada na inventariziranju progovorila je u razgovorima s dr. Brankom Fučićem, objavljenima u tekstu naslova *Razgovori s Delom*.¹⁷⁴ Napominje kako je njezin prvotni zadatak unutar konzervatorskog zavoda u Zagrebu zapravo bio sređivanje arhiva Gjura Szabe i akata Povjerenstva, kao i rad na usustavljanju i inventariziranju prikupljenog materijala, rad na uređivanju biblioteke, fototeke i „klišoteke“, dok je terenski rad obavljao njezin kolega Stahuljak. Na prvo putovanje otišla je, kako kaže „jednog kišnog decembra“ u Zagorje, u pratnji Ljube Karamana, gdje je po prvi put vidjela postupanje sa spomenicima na terenu. Nastavljajući raditi na Szabinom arhivu, polako je razvila interes za inventariziranje.¹⁷⁵

„A ipak su moja imaginarna putovanja postajala sve uzbudljivija i tek kad sam prošla sav Szabov životni itinerer, teku po teku, fotografiju po fotografiju, članak po članak – tek tada su mi se do kraja otvorile oči o tom što bi trebalo biti *moj* posao. Porodila mi se želja da saznam što mi sve imamo.“¹⁷⁶

S učestalijim odlascima na teren tijekom kojih je morala rješavati razne konzervatorske probleme, sama je, na svoju ruku, uz obavljeni zadatak obavljala i inventariziranje:

„Suludo sam počela bilježiti sve: od arhitekture do kaleža, od paleolita do Tita. Tako su nastajale i tako su se punile moje terenske bilježnice.“¹⁷⁷

---

¹⁷³Usp. Marko Špikić, Ana Škegro, »Historije konzerviranja Anđele Horvat iz 1943. i 1944. godine: geneza i značenje«, u: *Peristil : zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol.54 No.1 Prosinac 2011., str. 73.

¹⁷⁴Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Delom«, 1986., str. 6.

¹⁷⁵Usp. Isto.

¹⁷⁶Isto.

¹⁷⁷Isto, str 7.

Od 1950. godine na terenu je započela raditi samostalno, po vlastitom nahodjenju i programu.¹⁷⁸

Ne bi li se stekao bolji uvid u ovu vrstu rada Anđele Horvat, za potrebe ovoga diplomskoga rada pregledan je dio tih bilježnica. Preciznije, radi se o ukupno devet bilježnica koje su nastale u razdoblju između 1957. i 1965. godine označene brojevima XII - XX¹⁷⁹:

- Putna bilježnica XII, godine 1957. - 1958., evidencirana putovanja: kotar Virovitica, Plešivički kraj, kotar Našice
- Putna bilježnica XIII, godina 1959., evidencirana putovanja: kotar Slavonska Požega, kotar Bjelovar
- Putna bilježnica XIV, godina 1960., evidencirana putovanja: kotar Koprivnica, Zelinski kraj
- Putna bilježnica XV, godina 1960., evidencirana putovanja: kotar Nova Gradiška, kotar Daruvar
- Putna bilježnica XVI, godina 1961., evidencirana putovanja: Lika (sjeverni dio kotara Gospić), Kutina (do Siska)
- Putna bilježnica XVII, godine 1961. - 1962., evidencirana putovanja: kotar Ogulin-Gorski Kotar, Pribičko-Ozaljski kraj
- Putna bilježnica XVIII, godina 1962., X. mjesec, evidencirana putovanja: sjeverni dio kotara Karlovac
- Putna bilježnica XIX, godina 1963., evidencirana putovanja: Zelinski kraj, Velika Gorica, Banija- kotar Sisak
- Putna bilježnica XX., godine 1963. - 1965., evidencirana putovanja: Turopolje, Samoborska okolica, Varaždin, Kutina-Gojlo, Kloštar Ivanić, Sv. Martin pod Okićem, Kraljev Vrh

Sve pregledane bilježnice su formata A5 i u njima nalazimo gusto ispisane stranice koje nam donose osnovne podatke o najrazličitijim objektima koje je na putu obišla Anđela Horvat zajedno sa svojom ekipom. Samo kroz ovih devet pregledanih putnih bilježnica, autorica je posjetila preko 1000 lokaliteta zabilježivši podatke vezane za preko 3 500 objekata, što onih sa spomeničkom vrijednošću, što onih bez. Svaka bilježnica na prednjim koricama nosi

---

¹⁷⁸Usp. Isto, str. 7.

¹⁷⁹Putne bilježnice nastale između 1941. i 1956. godine (Vade Mecum 0 i Putne bilježnice I – XI) obradila je Ana Škrego (*Konzervatorski rad Anđele Horvat između 1941. i 1956. godine: putne bilježnice*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.)

zapisan redni broj, godine u kojima su nastale bilješke, kao i podatak da su godine 1968. mikrofilmirane za Konzervatorski zavod. Ujedno, sve osim XII. putne bilježnice na prednjim koricama donose i nazive posjećenih područja (slika 1).

U većini slučajeva u početnim bilješkama vezanim za određeno putovanje Anđela Horvat donosi podatke o sastavu ekipe i, ponekad, njihovim zadaćama. Za primjer možemo uzeti putnu bilježnicu pod rednim brojem XIV. gdje u početnim bilješkama vezanim za putovanje u kotar Koprivnicu piše da ekipu sačinjavaju Anđela Horvat, zadužena za deskripciju i determinaciju, Branko Lučić, zadužen za konzervatorsku deskripciju, fotograf Nino Vranić te njihov vozač Zvonko Peći.¹⁸⁰ Oni su ju pratili na većini njezinih putovanja. Uz njih, na putovanjima su joj se znali pridružiti i drugi konzervatori: Josip Ladović (obilasci kotara Bjelovara 1959. godine¹⁸¹ i Nove Gradiške 1960. godine¹⁸²), Rastko Švalba (obilasci kotara Daruvara 1960. godine¹⁸³ i Karlovca 1962. godine¹⁸⁴), Dragnja Jurman-Karaman (obilasci kotareva: Kutina 1961. godine,¹⁸⁵ Siska 1963. godine¹⁸⁶ i mjesta Kloštar Ivanić 1963. godine¹⁸⁷), Stanka Domin (obilazak Zelinskog kraja 1963. godine¹⁸⁸), Ljerka Krtelj (obilasci Zelinskog kraja 1963. godine¹⁸⁹ i Vukomeričkih Gorica i Pokuplja 1963. godine¹⁹⁰).

U početnim bilješkama zapisani su također podaci o prijeđenoj kilometraži, kao i o troškovima puta. Uz to, zabilježen je broj snimljenih filmova te broj snimljenih fotografija, kao i broj posjećenih objekata podijeljenih dalje na pokretne i nepokretne objekte, s naznakom koliko od njih ima, a koliko nema značaj spomenika. Nadalje, ti su objekti u pojedinim početnim bilješkama grupirani i po vrsti, kao što je slučaj sa spomenutim putovanjem gdje Anđela Horvat zapisuje broj obištenih crkava, kapela, poklonaca, dvoraca i kuća, NOB spomenika, pilova i javnih spomenika, parkova i pojedinih stabala (slika 2). Uz te sumarne početne bilješke, ostatak bilješki organiziran je po danima putovanja, s naznačenim datumom u gornjem unutarnjem kutu stranice. Stranice su, također, numerirane vjerojatno radi lakšega snalaženja (slika 3). Na kraju svake putne bilježnice nalazi se još i abecedni popis posjećenih lokaliteta s oznakom stranice (slike 4 i 5). Tu valja spomenuti i slučaj XII. putne

---

¹⁸⁰Usp. Nadbiskupijski arhiv grada Zagreba (nadalje NAGZ), Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIV, str. 1.

¹⁸¹Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 66.

¹⁸²Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV, str. 1.

¹⁸³Usp. Isto, str. 55.

¹⁸⁴Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVIII, str. 1.

¹⁸⁵Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XI, str. 59.

¹⁸⁶Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIX, str. 36.

¹⁸⁷Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XX, str. 39.

¹⁸⁸Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIX, str. 1.

¹⁸⁹Usp. Isto

¹⁹⁰Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XX., str. 1.

bilježnice gdje su spomenici kotara Našice razvrstani i po epohama, što se ne ponavlja u ostalim pregledanim primjerima (slika 6).

Pregledom bilješki koje nalazimo u putnim bilježnicama vidimo da je Anđela Horvat na poduzetim putovanjima bilježila informacije vezane za objekte različitih vrsta, stilova, ali i kvalitete. Među njima svoje su mjesto našli kako stariji, tako i noviji objekti, oni koji su posjedovali spomeničke vrijednosti, ali i oni koji su, iako možda bez takve vrijednosti, bili odraz lokalnih tradicija, doprinosili ljepoti ambijenta ili su pak posjedovali nekakvu drugu vrijednost ili zanimljivost. Za većinu objekata Anđela Horvat donosi opis, no ako on i izostaje za neke od objekata, barem je zabilježeno njihovo postojanje, značaj čega se nikako ne smije zanemariti.¹⁹¹ Tako u putnim bilježnicama možemo naići na bilješke koje nam donose podatke o baroknim crkvama, dvorcima, pokloncima, starim, ali i novijim skulpturama, kao što su skulpture Vanje Radauša, a tu su i bilješke vezane za NOB spomenike, kao što je bilješka zabilježena tijekom obilaska Nove Gradiške, 30. VI. 1960. godine:

„Nova Gradiška- [...] Na platou od kamena kameni postament s natpisom
NAROD SEBI. Kip borca od svjetle bronce, sa zastavom i uzdignutom
rukou. Signatura Augustinčić.“¹⁹²

Bilješke koje se odnose na tradicijsku arhitekturu, kao što su tradicionalne kuće, kukurušnjaci, drvena arhitektura, stare preše i slično također su prisutne. Kao primjer nam može poslužiti bilješka s puta u Smoljanac, 17. IV. 1961. godine:

“Kuće drvene sa šindrom pokrite. U selu kukurušnjaci od šiblja pleteni.“¹⁹³

te bilješka s puta u Gornje Psarjevo, 4. VI. 1963. godine:

„Kurija: Dužinski je drvena, prizemna s 5 prozora. Stara preša još postoji i
preša se s njom.“¹⁹⁴

U njima Anđela Horvat često donosi osnovne podatke vezane za dati objekt. Tako u slučaju nepokretnih objekata kao što su crkve ili dvorci nerijetko nalazimo podatke vezane za njihovu povijest, opis zatečenoga stanja koje uključuje i napomene o postojećim oštećenjima te opis okolice. Bilješke uključuju i skicirani tlocrt građevine, prijepis zatečenih natpisa, a gdje god i

---

¹⁹¹Naime, kao što ćemo vidjeti u poglavlju o valorizaciji kulturne baštine, upravo rijetkost ili učestalost nekog objekta na određenom prostoru može uvelike odrediti i njegovu vrijednost, kao i recepciju samoga objekta.

¹⁹²NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV, str. 35

¹⁹³NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVI, str. 4.

¹⁹⁴NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIX, str. 17

skicu nekog zanimljivog arhitektonskog ili ukrasnog detalja, kao što je na primjer oblik prozora ili izgled škropionice pronađene u nekoj crkvi (slike 7 i 8). Uz to, često je popisan i zatečeni inventar pregledanog objekta, kao što je vidljivo iz bilješki vezanih za Kapelu sv. Fabijana i Sebastijana u Letovaniću i Župnu crkvu Bl. Augustina Kažotića u Lupoglavu:

„10. 10 Letovanić - selo prati nizom kuća okuku Kupe- kuće prema rijeci s pročeljima. Usred sela gdje Kupa nadolazi od juga smještena je drvena kapela Sv. Fabijana i Sebastijana; od nje je krasan pogled na rijeku sa zelenilom, koja kao da udara na prema kapeli i skreće na istok.

Kapela ograđena drvenim plotom.

Unutar ograde bujno prirodno uzraslo cvijeće- (visoke žute divizme)

Tlocrtno elementarno jednostavna: pačetvorina s trostranim zaključkom.

Drvenim tornjem iz zap dijela krovišta nad gl. pročeljem. Pokrit limom (s rdom). Na krovu mrki biber crijep. Potpuno zatvoreni kapci prozora. Stakla saće na prozoru pod pjevalištem. Krasni pievac. Kovano željezo.

Kraj kapele divlji kesten- opseg 320 cm.

Unutrašnjost kapele - koritasti svod; pod opeke 30x15 cm. Stijene oslikane šablonski. Na svodu prevladava plava boja.

Gl. oltar barokni 18. st.- primjese rokokoa- Sv. Fab. i Sebast.

Oslikana drvena prednja strana menze.

Slika patrona Sebastijana novija θ

Kipovi: Sv. Rok i sv. sv. Fabijan

Na malom pjevalištu ništa

Ormar crveno-plavi s baroknim okovima; šir 46 cm

Križ, vis. 72 cm

Stara klupa- hrastovina

Kanonska ploča, drvo slaba pozlata 36 cm vis 29 šir

Sviječnjaci mjedeni, bidermajer¹⁹⁵

„[7. IX. 1959.] Župna crkva Sv. Augustina Kažotića IZ 1818. g. [...] Žbuka još oštećena od prošlog rata. Na gl. pročelju fugirano. Zvonik se izdiže iz

---

¹⁹⁵NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIX, str. 39-40

južnog pročelja. Na zvoniku mrka patina. Šiljati stožac tornja. Žlijeb manjka. Vlaga preko 2 m vis. otpada i žbuka.“¹⁹⁶

Uz pregled pisanih izvora, Anđela Horvat se u potrazi za informacijama raspitivala i kod lokalnog stanovništva, kao što je to učinila za vrijeme posjeta Svetoj Ani, gdje je pregledala kapelu istoga imena, a razgovara i s lokalnim konzervatorima kao što je bio slučaj za vrijeme posjeta Donjem Miholjcu.

„[10. V. 1960.] Seljaci kazali da je do 1935. kapela [Sveta Ana] bila pokrita šindrom. Donieli stare fotografije, što je snimio 1930. fotograf Fink iz Virja. Čuva jednu (bolju) Holjak Mijo. Prefotografirali staru fotografiju.“¹⁹⁷

„[22. XX. 1959.] U 14.35 iz Sv Đurđa za Donji Miholjac. [...] Kod glavnog raskršća restauracija. Ručak. Gotovi u 15.30. Za ručka porazgovarali s počasnim konzervatorom dr. Viktorom Šislom, advokatom.“¹⁹⁸

Po potrebi, ukoliko bi se naišlo na kakve radove na objektima od interesa, članovi ekipe bi savetovali radnike u vezi daljnjega rada na objektu, kao što su to učinili u slučaju crkve Svih Svetih u Donjoj Motičini i prilikom pregleda župne crkve Svetog Trojstva u Krašiću:

„[29. VIII. 1958.] Zavod je prekasno spoznao važnost ovog objekta. Radovi na obnovi (do g. 1948. bila bez krova). Freske i arabeske prilikom radova otučene. [...] Novu sakristiju kane rušiti, a staru proširiti. [...] B. Lučić je dao konzervatorske upute koliko se moglo u toj situaciji.“¹⁹⁹

„[1. VI. 1961.] Gotičko je svetište dobro sačuvano. (Župnik se sprema na njegovo uređenje i želi izraditi po konzervatorskim principima. Upozorila ga na mogućnost fresaka, te da je potrebno najprije temeljito istražiti zidove prije radova. Sonda u nižoj zoni iza oltara nije dala rezultata)“²⁰⁰

Također su zabilježene i potrebne daljnje radnje na objektima ne bi li se osiguralo njihovo očuvanje. Takve nam vrste bilješki ujedno daju naslutiti i konzervatorska načela kojih se autorica držala pri svojim naporima u očuvanju kulturne baštine.

---

¹⁹⁶NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 67.

¹⁹⁷NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIV, str. 23., 24.

¹⁹⁸NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XII, str. 67.

¹⁹⁹Isto, str. 72.

²⁰⁰NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVII, str. 50.

„[Ladimirevci, kapela Uzvišenja sv. Križa, 22. X. 1958.] Slika sv. Kuzme i Damjana kvalitetniji kasnobarokni rad prigušenih boja. Vis 133.5 cm, šir. 109 cm. Dali preporuku za restauriranje (JAZU) i da može biti eventualno od značaja za Dijecezanski mu. u Đakovu.“²⁰¹

„[Gornji Tkalec, 11. IX. 1959.] Dok se stanje s kapelom popravilo, dvor je u znatno lošijem stanju. Momentalno se u prostorijama držala rasprostranjena pšenica. Dvor treba za vremena hitni popravak.“²⁰²

„[Kuzminec, župna crkva Sv. Kuzme i Damjana, 12. V. 1960.] Crkveni prostor kompletno oslikan od poda do stropa kasnobaroknim iluzionističkim zidnim slikama s primjesama rokoka i klasicizma. Potrebna detaljna deskripcija.“²⁰³

„[Koprivnica, 13. V. 1960.] Groblje je prostrano i lijepo uređeno šišanom vegetacijom (ciprese). Ima i nekoliko viđenijih spomenika, što jednom prilikom treba obići i opisati te fotografirati.“²⁰⁴

„[Jasenovac, župna crkva sv. Nikole, 27. VI. 1960.] Gl. oltar- uguran u svetište. Bogato rezbaren. Ima udubljenje. Prebojen sivo-zlatno. To ipak treba da ide jednog dana natrag u Sisak za koji je i rađen!- Bogato rezbaren s akantusom diže se na 3 galerije.“²⁰⁵

„[Bijela, 14. IX. 1960.] Južno od sela na istaknutom položaju povrh potoka Bijele još ima ruševina benediktinske opatije kojima treba budno čuvati barem tlocrt pod zemljom. Vidjeli svježu eksploataciju građe, što treba zabraniti. S južne strane prema potoku ima još nešto ušćuvanih zidina.“²⁰⁶

Nažalost, u putnim bilježnicama nerijetko susrećemo i primjere koji pokazuju kako se nije pravovremeno poduzimalo potrebne mjere za zaštitu spomenika. U pojedinim bilješkama može se čak osjetiti suptilna kritika upućena radu konzervatorskog zavoda koji je na određene spomenike tijekom godina „zaboravio“. Tu valja pribrojiti i primjere koji pokazuju kako su „mjere zaštite“ i „obnova“ spomenika nerijetko bile prepuštene amaterima, čime im se

---

²⁰¹NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XII, str. 83.

²⁰²NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 141.

²⁰³NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIV, str. 58.

²⁰⁴Isto, str. 62.

²⁰⁵NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV, str. 10.

²⁰⁶Isto, str 76.

zapravo samo nanosila još veća šteta. Također, postojali su i slučajevi u kojima spomenici koje je valjalo pregledati nisu više postojali, kako zbog nebrige, tako i zbog namjernog uništenja, a da se zato nije ni znalo među stručnim krugovima, što mora da je izazvalo osjećaj frustracije kod nekoga tko je svoju karijeru posvetio upravo zaštiti kulturne baštine.

„[Kapela sv. Vida, Srijem, 9. V. 1960.] Sama građevina nas je razočarala; umjesto stare kapele pregrađena zgrada g. 1932. Čini se prema starom obliku, jer opet ima poligon. [...] No kapela je zadržala vrijedan inventar: 3 oltara.“²⁰⁷

„[Davor (Svinjar), župna crkva sv. Jurja, 28. VI. 1960.] Pitala za starije kipove. Starija žena rekla da su spaljeni.“²⁰⁸

„[Jasenica, 6. VII. 1961.] Ostali smo zapanjeni. Kaštela nema! Doznali da je iza rata porušen, te da su posagrađene kuće. Treba ispitati stvar. Postoje temeljni zidovi. U turistički privrednom kraju na putu od Plaškog za Plitvice mogao je imati važnu ulogu i u turizmu kao jedan od 3 grada u ogulinskome kotaru koji su još nedavno bili pod krovom.“²⁰⁹

„[Crkvari, kapela Sv. Lovre, 21. X. 1958.] Posljednju vijest s ovog lokaliteta ima zavod od Kambergera iz g. 1888.- dakle prije punih 70 godina, a nitko nije odredio i zabilježio stil te kapele.“²¹⁰

„[Musić, 22. X. 1958.] Iznenada doznali da kane rušiti neku staru kapelu u Musiću. Iako je bila već noć, smjesta smo se otputili u to mjesto. [...] Ekipe je dala sve od sebe da steknemo osnovnu dokumentaciju tog zanimljivog objekta. Šofer je okrenuo „đip“ tako da je mlazovima svjetla iz reflektora mogao Nino fotografirati kapelu izvana“²¹¹

Tu možemo spomenuti i putovanje Anđele Horvat u Hrvatsko zagorje poduzeto 12. IX. 1963., čije nam bilješke donosi u XX. putnoj bilježnici.²¹² Svrha puta bila je pregledati i napraviti bilješke za kapele kojima je inventar bio ugrožen od krađa, a samim time i trajni gubitak za našu kulturnu baštinu.

---

²⁰⁷NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIV, str. 9.

²⁰⁸NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV, str. 18.

²⁰⁹NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVII, str. 21.

²¹⁰NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XII, str. 75.

²¹¹Isto, str. 95.

²¹²Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XX, str. 65.

Među pregledanim bilješkama nalazimo i opise ambijenata za čije se očuvanje Anđela Horvat također zalagala, svjesna da oni, ne samo da doprinose ljepoti i vrijednosti samog spomenika, već i sami po sebi mogu nositi vrijednosti koje valja zaštititi.

„[18. V. 1959.] Razgledavanje Požege. Na gl. trgu posjećeno 6 kestena u jugozapadnom uglu glavnog trga. to je bitno izmijenilo izgled trga u tom dijelu! Nastala je praznina koja je neugodno zazjapila sasvim bez potrebe. Čuli smo da se kanilo graditi tržnicu, a kasnije da se odustalo od toga. Nismo imali priliku u Požegi dobiti mjerodavne podatke, jer se nismo vidjeli s poč. konzervatorom drugom Špaljem, koji je izbivao na terenu.“²¹³

„[22. XI. 1962.] Split s neboderima. Prejak je onaj u šarenim bojama kraj Sv. Dujе“²¹⁴

„[Grubišno polje, 13. IX. 1960] Istočno od raskršća i centra parohijska crkva Sv. Georgija [...] Paroh zasadio aleju borića prema crkvi. Primijetila da to nije autohtono drveće, da bi bilo bolje voćke.“²¹⁵

Zanimljivo je da autorica pridaje pažnju i ponekim primjercima stabala na koje nailazi tijekom svojih putovanja.

„[Pleternica, 20. V. 1959.] Lipa- navodno Trenkova- kod koje se sudovalo- stoji. Opseg u prsima 335 cm.“²¹⁶

Među ostalim, u putnim se bilješkama može naći i spomen zanimljivih lokalnih običaja.

„[Lapovac, groblje, 17. IV. 1961.] Sa zapadne strane ceste silazi se na uzvisinu s grobljem i križevima. 7 ih strši no dotrajali. Jedan stariji ima tragove crvene boje. Neki umjesto da su izrezbareni u drvu, izvedeni u limu. [...] Pokojnicima nose ili hranu ili piće. Neke posude.[...] Veljunski kraj pun tih interesantnih visokih krstova, koje treba podrobnije istražiti.“²¹⁷

„[Baničevac, groblje, 18. V. 1959.] Na groblju drveni križevi jednostavno geometrijski rezbareni pokriveni kosom prečkom (ko u Bilogori). Novi grobovi svi od reda s 1 kolcem položenim na grob. Kolac zovu „mira“ to je

²¹³NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 7.

²¹⁴NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVIII, str. 70.

²¹⁵NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV, str. 70.

²¹⁶NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 20.

²¹⁷NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVI, str. 3.

mjera čovjeka. Spomen na veličinu čovjek ostaje dok kolac ne istrune. to su saopćili ljudi koji su se u velikome broju okupili.“²¹⁸

Uz putovanja poduzeta radi inventariziranja spomenika, u putnim su bilježnicama zabilježena i sudjelovanja na savjetovanjima i kongresima vezanim za zaštitu spomenika:

- Savjetovanje i II Kongres Društva konzervatorskih radnika Jugoslavije- Sarajevo- Mostar (5.- 11. X. 1959. godine)²¹⁹
- Seminar za zaštitu prirode (Varaždin, Opeka, Vinica, 19. VI. 1962. godine)²²⁰
- Savjetovanje: urbanizam i zaštita spomenika kulture u Splitu (19.- 24. XI. 1962. godine)²²¹

Pažnju privlače i gotovo romaneskni opisi krajolika u kojima se osjeća ljubav autorice prema prirodi, zbog kojih i same putne bilježnice, unatoč svojoj primarnoj funkciji inventariziranja spomenika, uistinu posjeduju određeni putopisni karakter.

„[Kometnik, 15. V. 1957.] Krasnom dolinom, dosta dobrom cestom uz gorski potok s kaskadama. Bujni biljni plašt netaknut od ljudskih ruku- svježe bjelogorične šume Papuka! Kiša lijeva, gromovi tutnje. Na desnoj strani ceste iza kamenoloma prva izvorna pitka voda na cijelome putu!“²²²

„[18. IV. 1961.] Šumovitim krajem, dobrom gorskom cestom – jaglaci u cvatu – sve posuto na obroncima uz cestu. Divni pogledi na okolišne klisure, planine.

10. 45 Dabarsko polje, utisnuto među brda- gotovo avionski pogled na dolinu odakle se s polja povukla voda; pašnjaci na obodima, a na visovima crnogorica.“²²³

Među bilješkama koje razbijaju određenu monotoniju nizanja spomenika jednim za drugim nalaze se i one u koje, iako otkrivaju povremenu frustraciju autorice zbog nezgoda na putu, svojim sadržajem mogu ponuditi čitatelju i malo smijeha.

„[Magić Mala, 28. VI. 1960.] Našli se u grabi zbog kokoši!“²²⁴

---

²¹⁸NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 3.

²¹⁹Usp. Isto, str. 150.

²²⁰Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVII, str. 76.

²²¹Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVIII, str. 69.

²²²NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XII, str. 21.

²²³NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVI, str. 11.

„[Dabar, 18. IV. 1961.] Uzaludno pokušavali u Drenovom klancu do kule Šimšanovke. Nesretna Zastava- Fiat- nije mogla preko neke lokvice! Žao mi je da mi je to izmaklo.“²²⁵

„[Na putu iz Molva, 11. V. 1961.] 14 sati na Dravi. Mlinovi s prozračnim kotačima. Siva, unutra Drava dere, bujna vegetacija oko rijeke, a Nino ne fotografira... Gradi se most, a mi se - kao i nekoć prebacujemo na romantičnoj splavi, a Nini se ne fotografira...“²²⁶

Iako s dozom humora u sebi, u ovakvim se bilješkama mogu iščitati i strast i posvećenost koju je Anđela Horvat zacijelo gajila prema svojem poslu. Unatoč gustom i zasigurno napornom rasporedu koji je ekipa imala tijekom ovih obilazaka terena, uvijek su nastavljali sa svojim zadatkom, prilagođavajući se uvjetima na terenu.

„[19. IV. 1961.] Kiša lije, magluština zastire pogled iz auta. Mučno se vozim mimo lokaliteta koje sam jako željela vidjeti. Ne mogu do njih.“²²⁷

„[19. IV. 1961.] Vrlo želim što ne krećemo u Sinac - šofer se ne usudi. Lijeva kiša.“²²⁸

Potvrda te posvećenosti su i putovanja koja je autorica poduzela o vlastitom trošku, kao što je ono u Vukomeričke gorice i Pokuplje južno od njih, godine 1963., zabilješke kojega nalazimo u putnoj bilježnici XX.²²⁹

Opisani posao koji je Anđela Horvat obavila na svojim putovanjima izuzetno je značajan. Inventariziranje kulturne baštine i pritom prikupljeni podaci važan su čimbenik u nastojanju očuvanja kulturnih dobara, jer kako sačuvati nešto čijeg postojanja nismo niti svjesni ili u kojem se stanju nalazi? Inventariziranje je stoga temelj cijele zaštite: ono je bitan preduvjet i za daljnje vrednovanje i kategorizaciju spomenika, a onda i za izradu popisa prioriteta pri poduzimanju mjera njihove zaštite. Ono je dakle preduvjet za sve daljnje radnje vezane za očuvanje kulturne baštine.

---

²²⁴NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV, str. 21.

²²⁵NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVI, str. 12.

²²⁶NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIV, str. 39.

²²⁷NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVI, - str. 27.

²²⁸Isto, str. 29.

²²⁹NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XX, str. 1.

5.2.2. O SISTEMATSKOJ EVIDENCIJI SPOMENIKA KULTURE U HRVATSKOJ

Godine 1953. u časopisu *Arhitektura* objavljen je tekst Anđele Horvat pod naslovom „O sistematskoj evidenciji spomenika kulture u Hrvatskoj“ u kojem je autorica izložila svoja stajališta u vezi ove važne djelatnosti unutar nastojanja oko očuvanja kulturne baštine kojom konzervatorski zavodi dobivaju potpuniji pregled spomenika pod svojom nadležnošću. Stavovi izraženi u tekstu uvelike odgovaraju onome što je autorica i sama provodila tijekom svojih putovanja u svrhu inventariziranja spomenika.

Već na samom početku teksta Anđela Horvat je istaknula važnost inventariziranja kulturne baštine, naglašavajući da se radi o djelatnosti na kojoj se temelji daljnje čuvanje i proučavanje spomenika, što ju čini jednim od osnovnih zadataka konzervatorskoga rada.²³⁰ Nadalje navodi kako se dobrim inventarom omogućena je bolja kontrola nad očuvanjem spomenika kao i pravilniji raspored izvođenja radova potrebnih za njihovo očuvanje i popravak. Ujedno je omogućeno raspoređivanje poslova za inventarizaciju radi izrade topografije spomenika te njihovo potpuniye proučavanje sa gledišta različitih disciplina.²³¹ Pri tome naglašava kako pod spomenikom podrazumijeva djela likovnih umjetnosti, no i djela koja obuhvaćaju i ostale znanosti, ne samo povijest umjetnosti.²³² Tako konzervatorski zavodi imaju zadatak čuvati i djela koja, možda manjega značenja za cijelu državu, nose veći značaj za primjerice pojedinu pokrajinu ili mjesto u kojemu se nalaze. Ovdje ulaze i djela koja su specifična za određeno područje, kao i djela čiji se trenutni umanjeni značaj može povećati nakon konzervatorskih, odnosno restauratorskih radova koji bi dali pozitivne rezultate. S druge strane, smatra da bi pozornost valjalo pridati i objektima koji svojom slikovitošću, urbanističkim, turističkim ili nekim drugim kvalitetama upotpunjuju cjelovitost nekog spomenika s kojim ostvaruju odnos, iako možda sami po sebi ne posjeduju spomeničke vrijednosti.²³³ Dakle, vidljivo je iz ovoga koliko je kompleksnim smatrala zadatak odabira objekata koje bi valjalo zaštititi.

U tekstu ističe kako obavljanje inventarizacije kulturne baštine zahtijeva kako arhivski, tako i terenski rad.²³⁴ Kao najvažnije načine inventariziranja spomenika autorica spominje sistematizaciju i inventarizaciju znanstvene građe unutar zavoda čime se omogućuje daljnji rad na evidenciji: zapisnikom za pokretne spomenike unutar privatnih zbirki te pravilnikom za urbanističke cjeline, kao i konačnim popisom spomenika nakon obilaska kotareva radi potpunog uvida spomenika na pojedinom području. Zapisnici bi pritom trebali sadržavati

---

²³⁰Usp. Anđela Horvat, »O sistematskoj evidenciji«, 1953., str. 43.

²³¹Usp. Isto.

²³²Usp. Isto.

²³³Usp. Isto.

²³⁴ Usp. Isto.

podatke o vrsti objekta i korištenoj tehnici, kao i kratki opis objekta te ime autora, vrijeme nastanka i njegove dimenzije. Za izradu Pravilnika za čuvanje starina i karaktera naselja bi s druge strane trebalo, nakon proučenog historijata naselja i njegova obilaska, odrediti i njegovu urbanističku koncepciju. Tek bi se tada moglo prijeći na popisivanje nepokretnih objekata i primjeraka vegetacije koje bi valjalo očuvati, računajući pritom na opću koncepciju naselja. Popis spomenika nakon obilaska kotareva pružio bi pak uvid u najvažnije spomenike na tom području. Anđela Horvat pritom ističe važnost prethodne pripreme, kao što je proučavanje literature, arhivskih podataka, fototeke i samog područja koje se obilazi kako bi se napravio što bolji plan puta i raspored potrebnih radova.²³⁵ Autoričine upute vezane za ovakav način provođenja inventarizacije vidljivo odaju njeno već tada veliko iskustvo u obavljanju ove vrste posla: tako kao prijevozno sredstvo preporučuje automobil kojim se najlakše može doći do međusobno udaljenih lokaliteta, pa makar oni bili i na nepristupačnim lokacijama, dok za samu ekipu koja bi pregled obavljala preporučuje tim od troje stručnjaka koji bi međusobno podijelili zadatke opisivanja i fotografiranja običenih objekata i lokaliteta, davanja konzervatorskih uputa i komuniciranja s predstavnicima lokalnih vlasti²³⁶, sve što je i sama provodila u praksi tijekom vlastitih putovanja.

Svoja razmišljanja o provođenju evidencije autorica potkrepljuje primjerom kraćih putovanja na području zagrebačkog konzervatorskog zavoda, gdje su pritom prikupljenim podacima ispravljena i poneka dotad pogrešna razmišljanja o pojedinim spomenicima, iznijeti i istraženi neki stariji podaci te inventarizirani dotad nepoznati objekti. Pri tome, uspostavljen je i dijalog s predstavnicima vlasti na običenim prostorima, kao i mreža počasnih konzervatora čije su pravodobne dojave olakšavale zadatak čuvanja spomenika.²³⁷ Radilo se o poznavateljima spomenika određenih prostora koji su svojim redovitim izvješćima obavještavali nadležne konzervatorske zavode o stanju spomenika i postupcima koji su se na njima vršili, s ovlaštenjem obustavljanja radova i zahtjeva koji bi se mogli pokazati štetnima za spomenike. Općenito, svaki je kotar i svako važnije povijesno mjesto, po mogućnosti, imalo svog počasnog konzervatora, tako da ih je do 1950. godine imenovano oko osamdeset.* Bili su među njima Vicko Miličić, počasni konzervator za Hvar, Mirko Slade-Silović za Trogir,

---

²³⁵Usp. Isto.

²³⁶Usp. Isto.

²³⁷Usp. Isto, str. 50.

Lukša Beritić za Dubrovnik,²³⁸ Danica Pinterović za Osijek, Zora Horvatić za Novu Gradišku, Katarina Petrović za Slavonski Brod te Josip Meštrović za Ilok.²³⁹

U tekstu je kao važan dio inventarizacije istaknuta i obrada već dostupnih podataka jer je autorica smatrala da se jedino tako uistinu može znati što je još potrebno istražiti, koji su podaci nepotpuni i traže dopunu te koja bi istraživanja trebalo nastaviti.²⁴⁰

Valja spomenuti i autoričin stav o potrebi i važnosti interdisciplinarnе suradnje pri provođenju inventarizacije kulturne baštine da su upravo ustanove specijalizirane za područja kao što je arheologija ili etnologija najmjerodavnije obavljati inventarizaciju takve građe, kao i svojim stručnim uputama usmjeravati konzervatorovo djelovanje u smjeru njihova očuvanja.²⁴¹ Jednako je naglašena i važnost suradnje s urbanistima čiji je doprinos neophodan u očuvanju gradova.²⁴²

Naposljetku je kao dodatnu prednost dobro obavljenog inventariziranja istaknula mogućnost objavljivanja radova o kulturnoj baštini.²⁴³

5.2.3. SPOMENICI KULTURE SR HRVATSKE: NJIHOVA RASPROSTRANJENOST I OPĆA VALORIZACIJA

Godine 1971. izdana je knjižica pod naslovom *Spomenici kulture SR hrvatske: njihova rasprostranjenost i opća valorizacija* kao rezultat višegodišnjeg rada na inventariziranju spomenika kulture na prostoru SR Hrvatske.²⁴⁴ Ovaj je pregled nastao, kako napominje autorica u uvodu, iz potrebe da se prikaže veličina i raznolikost spomeničkog fonda u nadležnosti službe zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj, ali i da se ukaže na nedostatan broj stručnjaka koji rade u toj službi na njihovom očuvanju.²⁴⁵

Spomenici su razvrstani po različitim vrstama u glavnim grupama, s iznimkom arheoloških nalazišta, čiji su spomenici razvrstani kronološki. Na kartama na kraju knjižice prikazana je njihova rasprostranjenost u Hrvatskoj, a u tekstovima koji im prethode pruža se kratko

---

²³⁸Usp. Ana Matković, *Konzervatorski sustav u Hrvatskoj*, 2015., str. 20.-21., 29.

²³⁹Usp. Milan Balić, »Trideset godina zaštite spomenika kulture u Slavoniji 1945.-1975.«, u: *Muzeologija*, No.19 Prosinac 1975., str. 146.

²⁴⁰Usp. Anđela Horvat, »O sistematskoj evidenciji«, 1953., str. 43.

²⁴¹Usp. Isto.

²⁴²Usp. Isto.

²⁴³Usp. Isto.

²⁴⁴Usp. Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske: njihova rasprostranjenost i opća valorizacija*, Zagreb : Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1971., str. 4.

²⁴⁵Usp. Isto.

tumačenje karata, u kojima je dat sažeti uvid u pojedinu vrstu spomenika. Sami spomenici raspodijeljeni su u sljedeće skupine:

- arheološka nalazišta
- prethistorijska nalazišta
- nalazišta antike
- seoba naroda – predromanika
- sakralni spomenici
- profani spomenici
- burgovi, kaštela
- dvorci, kurije, ljetnikovci
- zidno slikarstvo – mozaici
- spomenici narodne revolucije
- urbane, poluurbane i ruralne aglomeracije
- pokretni spomenici izvan muzejsko-galerijskih ustanova

Anđela Horvat je istaknula kako je na prostoru Hrvatske 1971. godine broj inventariziranih spomenika kulture iznosio 25 000, od kojih je nepokretnih bilo oko 9 000, a pokretnih 16 000²⁴⁶ te da po svojoj raznolikosti i vrijednosti ukupan spomenički fond SR Hrvatske zasigurno drži istaknuto mjesto u europskim razmjerima.²⁴⁷ Smatrala je, međutim, da rad na inventaru time nikako nije završen. Broj spomenika se naglo bio povećao otkako se promijenilo i poimanje spomenika i proširili kriteriji o tome što se sve može smatrati spomenikom. Tako je zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 1967. godine određeno da se spomenikom kulture smatraju pokretni i nepokretni predmeti, kao i grupe predmeta koji su od značaja za društvenu zajednicu, a koji imaju arheološku, povijesnu, sociološku, etnografsku, umjetničku, arhitektonsku, urbanističku, tehničku ili neku drugu znanstvenu ili kulturnu vrijednost.²⁴⁸ Upravo je proširenjem kategorije spomenika porastao njihov broj, a time se stvorila i potreba ažuriranja inventara.²⁴⁹ Posebice se to odrazilo na profane spomenike, gdje su i određene kuće koje su sačinjavale sastavni ili istaknuti dio urbanih ili ruralnih

---

²⁴⁶Usp. Isto, str. 15.

²⁴⁷Usp. Isto.

²⁴⁸Usp. Isto, str. 3.;

Definicija spomenika zapisana je u spomenutom zakonu pod Član 2.: „Spomenikom kulture (u daljnjem tekstu: spomenici) smatraju se nepokretni i pokretni predmeti kao i grupe predmeta, koji su zbog svoje arheološke, historijske, sociološke, etnografske, umjetničke, arhitektonske, urbanističke, tehničke i druge naučne ili kulturne vrijednosti od značenja za društvenu zajednicu.“ (*Narodne novine*, 7/1967., str. 54.)

²⁴⁹Usp. Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 3.

aglomeracija uvrštene u tu kategoriju.²⁵⁰ Potreba inventariziranja pogotovo se javljala, ističe Anđela Horvat, kod etnoloških spomenika koji su posebno ugroženi zbog brzih promjena koje uzrokuju njihovo propadanje, pa i nestanak i čije se značenje ne uspijeva ni približno fiksirati uslijed njihova ubrzanog nestajanja.²⁵¹ Na isti način su bile pogođene i ruralne aglomeracije koje su se ubrzano mijenjale uslijed novih zahtjeva života te su također zahtijevale hitno inventariziranje.²⁵² Uz promjene vezane za novi stil života, spomenici su i dalje bili ugroženi od prirodnih nepogoda, kao što su poplave, potresi ili požari, no opasnost im je prijetila i od neupućenosti ljudi, kao i od nemara, ratnih razaranja ili namjernih rušenja.²⁵³ Uz te probleme, Anđela Horvat je spomenula i problem neujednačenog, pa i nedovoljnog inventariziranja spomenika kulturne baštine koje zahtijeva daljnji rad. Postojala su naime i područja i prostori u kojima se inventariziranje nije provodilo, kao što je bio slučaj s inventariziranjem spomenika zidnog slikarstva i mozaika²⁵⁴ koje je sustavno provođeno samo na prostoru Istre,²⁵⁵ a koji su zahtijevali takvu vrstu posvećenosti od strane službe za zaštitu spomenika kulture.²⁵⁶

---

²⁵⁰Usp. Isto, str. 8.

²⁵¹Usp. Isto, str. 15.

²⁵²Usp. Isto, str. 12.

²⁵³Usp. Isto, str. 4.

²⁵⁴Usp. Isto, str. 16.

²⁵⁵Usp. Isto, str. 10.

²⁵⁶Usp. Isto, str. 15. – 16.

6. VALORIZACIJA

U spomenutom tekstu iz 1953. godine Anđela Horvat je već dala naslutiti povezanost i međuovisnost inventara i valorizacije u sveopćem nastojanju očuvanja spomenika.

„Tako je dakle izbor svakog objekta složene naravi, jer je njegovo značenje različite važnosti, već prema tome, s kojeg mu stanovišta prilazimo.

Za koje su predmete nadležni konzervatorski zavodi da ih evidentiraju?

Kratko bismo mogli reći za one, koji su vrijedni da se očuvaju [...].“²⁵⁷

Odgovor na pitanje iz citata možemo potražiti u referatu iz 1970. godine, naziva *O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama*, napisanom povodom savjetovanja Valorizacija i kategorizacija spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama u SR Hrvatskoj, u kojemu je Anđela Horvat iznijela svoja stajališta.

U referatu je Anđela Horvat zapisala:

„Kako golemo mnoštvo najraznolikijih predmeta može mati svojstvo spomenika kulture, a tom se pitanju već raspravljalo unutar konzervatorske službe, da se kako tako olakša rad na osnovnoj evidenciji, zbog koje je trebalo postaviti kriterije za utvrđivanje da li neki objekt uopće ima uslove da bude spomenik kulture.“²⁵⁸

Pri nabranju vrijednosti koje bi pojedini predmet mogao posjedovati, autorica ističe arheološku, povijesnu, kulturno-povijesnu, etnološku, sociološku, umjetničku i tehničku vrijednost, napominjući da pojedini predmeti mogu posjedovati i neku drugu znanstvenu ili kulturnu vrijednost. Pri valoriziranju, to jest vrednovanju spomenika, nadalje ističe, svakako bi trebalo imati u obziru i neke druge komponente koje određenom predmetu mogu uvećati ili umanjiti vrijednost, a to su:

- svrha zbog koje je predmet nastao
- vrijeme kad je nastao
- geografski prostor nastanka
- autentičnost

---

²⁵⁷Anđela Horvat, »O sistematskoj evidenciji«, 1953., str. 43.

²⁵⁸Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama«: [referat sa savjetovanja Valorizacija i kategorizacija spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama u SR Hrvatskoj (Zagreb, 27. V. 1970.)], u: *Muzeologija*, 9 (1970), str. 10.

- integritet; stupanj sačuvanosti
- rijetkost kao i specifičnost nekog fenomena u određenom prostoru ili vremenu, ili društvenom sloju
- ambijent zbog kojeg je nastao
- društveni sloj koji je omogućio da je nastao, odnosno ličnost kojoj je pripadao
- ekonomska podloga pripadnika tog društvenog sloja
- ličnost koja ga je ostvarila (autor djela)
- događaj koji je dao poticaj da je nastao
- kontakti povezani kulturnim, odnosno prometnim vezama.²⁵⁹

Pogledamo li komponente koje navodi autorica, lako je uvidjeti važnost poznavanja vlastite baštine i njezinog inventariziranja: jedino je tako moguće utvrditi u kojoj mjeri one utječu na određivanje vrijednosti pojedinog spomenika. Pogotovo to dolazi do izražaja razmatra li se komponenta rijetkosti.

Anđela Horvat tako u tekstu donosi primjer ikonografskih oblika, čiju rijetkost ne možemo spoznati ne znamo li pritom koliko spomenika s jednakim ili sličnim ikonografskim oblicima posjedujemo. Ukoliko je određeno ikonografsko rješenje rjeđe, naravno da time raste i vrijednost predmeta na kojemu se ono nalazi, pa makar predmet bio i osrednje kvalitete.²⁶⁰ Jednako tako, napominje, predmetu raste vrijednost ukoliko predstavlja trag određene kulture na nekom prostoru.²⁶¹ Upravo je to slučaj s predmetima koji datiraju iz predromanike i seobe naroda na našim prostorima, a o kojima autorica piše u knjižici *Spomenici kulture SR Hrvatske: njihova rasprostranjenost i opća valorizacija*, jer su takvi predmeti i takva nalazišta relativno rijetki u Hrvatskoj.²⁶² Isti je slučaj i sa figuralnim zidnim slikarstvom, vrstom spomenika također obrađenim u spomenutoj knjižici, a čija kvaliteta i brojnost su opale tijekom XVI. i XVII. stoljeća što im je povećalo vrijednost.²⁶³

Već ovdje možemo uvidjeti da rečeno u ranije istaknutom citatu možemo gledati i s druge strane: kao što valorizacija olakšava rad na inventaru, tako i samo inventariziranje spomenika olakšava rad na njihovoj valorizaciji. Na koji bismo drugi način nego li posredstvom inventara otkrili koje spomenike valja vrednovati zbog njihove rijetkosti?

---

²⁵⁹Usp. Isto, str. 12. – 13.

²⁶⁰Usp. Isto, str. 15.

²⁶¹Usp. Isto, str. 16.

²⁶²Usp. Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 6.

²⁶³Usp. Isto, str. 10.

Primjer predromaničkih spomenika ujedno pokazuje i kako spomenike treba vidjeti kao dokumente određenog vremena, prostora ili društva, upravo kako ih vidi i Anđela Horvat, zbog čega naglašava važnost njihove autentičnosti koja je jamstvo i njihove dokumentarnosti. Ističe pri tome postojanje spomenika veće ili manje autentičnosti, kao i važnost fragmenata koji također mogu posjedovati veliku znanstvenu vrijednost, utoliko više, radi li se o rijetkoj vrsti spomenika iz određenog razdoblja, opusa određenog autora ili s određenog područja,²⁶⁴ što samo još jednom potvrđuje važnost rijetkosti u vrednovanju spomenika, a time i njihovog inventariziranja.

Anđela Horvat, međutim, time nije odbacila vrijednost kopija, koje, unatoč manjku autentičnosti, također mogu prenositi bitne informacije o prošlosti i biti smatrane spomenicima. Kao primjer donosi već poznati slučaj sačuvanih kopija antičkih skulptura.²⁶⁵

Predmeti koji se mogu povezati s nekom arheološkom kulturom ili razdobljem, kao i oni nastali unutar neke radionice, škole ili opusa nekog autora također mogu imati veću vrijednost. Ponovno je potrebno poznavanje takve vrste spomenika ne bi li se pravilno odredio domet po kojem će se vrednovati ostali predmeti te vrste.²⁶⁶ U jednakoj mjeri je za pravilnu valorizaciju spomenika u referatu istaknuta njihova povezanost s određenim društvenim slojem, s određenom povijesnom ličnosti ili njegovo autorstvo. Svaki je društveni sloj dosegao određeni domet u nekome vremenu i na nekom prostoru pa nije nevažno je li razmatrani predmet nastao, recimo, zahvaljujući seljačkom ili plemićkom staležu – jedno seljačko i plemićko ruho nastalo u XIX. stoljeću ne može biti valorizirano jednakim kriterijima, napominje autorica.²⁶⁷ Isto tako, povezanost objekta s nekom osobom može utjecati na njegovu vrijednost.²⁶⁸ Mač bana Jelačića zasigurno ćemo više vrednovati od nekog drugog mača koji potječe s istog područja i iz istog razdoblja naše povijesti.

Kod valorizacije novijih objekata autorica uzima u obzir i njihovu arhaičnost, to jest oblike koje pronalazimo na objektima, a koji su tradicionalno upotrebljavani na određenom prostoru čime se sačuvao kontinuitet njihova korištenja. Ponovno upozorava na sagledavanje njihove rijetkosti, unikatnosti i prorijeđenosti, sve ono što valja uzeti u obzir i kod sagledavanja upotrebljenih ikonografskih rješenja koji također mogu predstavljati specifičnost nekog kraja i koji pronađeni na novijim objektima podižu njihovu vrijednost.²⁶⁹ I prometne veze, kao i

---

²⁶⁴Usp. Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970. str. 14.

²⁶⁵Usp. Isto, str. 15.

²⁶⁶Usp. Isto, str. 17.

²⁶⁷Usp. Isto, str. 16.

²⁶⁸Usp. Isto.

²⁶⁹Usp. Isto, str. 15.

kulturni kontakti u određenom razdoblju utjecali su na nastanak djela i mogu se uzeti u obzir pri valorizaciji.²⁷⁰ Primjer toga nalazimo u *Spomenici kulture SR Hrvatske*, gdje autorica ističe crkvu u Voćinu, primjer vladislavske gotike koja u našim prostorima predstavlja rijetkost i, iako možda česta pojava na drugim prostorima, kod nas upravo zbog toga ima veću vrijednost kao primjer periferne umjetnosti. Objekti koji bi sadržavali mediteranske, sjevernjačke ili istočnjačke elemente bi jednako tako bili više vrednovani na našim prostorima.²⁷¹ Takvim se razmišljanjem Anđela Horvat približila stavovima Ljube Karamana iznesenima u djelu *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva* u kojima autor progovara upravo o značajkama umjetnosti provincijske, granične i periferijske sredine. Navedeni termini, napominje, iako negativnog prizvuka, u umjetničkom svijetu ne označavaju manje vrijednu umjetnost.²⁷² Tako u graničnoj sredini nastaju pak djela pod utjecajem dva bitno različita umjetnička središta, pa ne čudi korištenje raznorodnih i porijeklom različitih motiva na istome spomeniku. S druge strane, u periferijskoj sredini, udaljenoj od većih središta, utjecaji dolaze s više strana koje majstori ovdje prilagođavaju sebi, razvijajući vlastitu umjetničku djelatnost, stoga tu često nastaju objekti prijelaznih i mješovitih stilova, te se javljaju široke sinteze, gdje se određeni stilski oblici mogu zadržati izuzetno dugo. U provincijskoj sredini pak nastaju djela pod utjecajem većih kulturnih središta, a u okviru skromnijih uvjeta. S obzirom na nedostatak učenjaka koji bi ponudili vlastita tumačenja, majstori ikonografiju interpretiraju sami, pri čemu nerijetko i griješe, ali se baš zbog toga u ovakvoj umjetnosti javljaju zanimljiva ikonografska rješenja.²⁷³

Dotičući se estetske komponente, Anđela Horvat napominje kako se radi o *skliskom terenu* jer se radi o komponenti koja često podliježe promjenama. Razmatrana pri vrednovanju različitih predmeta, posebno joj se značenje pridaje pri vrednovanju umjetničkih predmeta kojima autorica pridaje posebnu važnost zbog, kako kaže, kompleksnijeg osjećaja koje pružaju gledatelju. Ti predmeti, napominje, nisu samo odigrali svoju ulogu u prošlosti, već su živa pojava i u sadašnjosti, a naše se shvaćanje tih predmeta nerijetko razlikuje od onoga u prošlosti. Ujedno, ona sadrže više od autentične dokumentarnosti o autoru, naručitelju, tehnici, društvenim okolnostima nastanka ili nečem drugom, a vrijednost im se mijenja sagledavaju li se pojedinačno ili kao dio cjeline čiji sastavni dio obično predstavljaju. Sama po sebi, smatra, umjetnina postiže tek relativnu vrijednost. Puno joj je veća vrijednost i puno

---

²⁷⁰Usp. Isto, str. 17.

²⁷¹Usp. Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 14.

²⁷²Usp. Ljubo Karaman, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb : Društvo historičara umjetnosti N.R.H., 1963., str. 91.

²⁷³Usp. Isto, str. 6.-7.

više doznajemo o njoj sagledava li se u okviru cjeline u kojoj se prvotno nalazila, kao i sagledava li je se u njenoj potpunosti ili okrnjenu i lišenu sastavnih dijelova,²⁷⁴ kao što je bio slučaj s ikonostasom iz parohijske crkve Sv. Grigorija u Velikim Bastajima, primjer koji nalazimo u putnoj bilježnici XV, kojemu su na najgornjoj zoni odstranjene kartuše s ikonama koje su po svoj prilici premještene u muzej slika.²⁷⁵

Važnost očuvanosti cjeline po njoj dolazi do izražaja pri uspoređivanju djela podjednake kvalitete. Anđela Horvat tako smatra kako najveću vrijednost postiže ono djelo koje je ostalo sačuvano u cijelosti unutar svoje prvotne koncepcije i u ambijentu za koje je izvorno izrađeno. Takva djela pružaju neposredniji doživljaj gledatelju. Djela uklonjena iz svog izvornog ambijenta i ona kojima nedostaju sastavni dijelovi gube i na vrijednosti jer su izgubila dio svoje autentičnosti. Zato je važno, kad god je to moguće, sačuvati djela *in situ*.²⁷⁶ Takav je stav autorica zauzela i na primjeru oltara Sv. Nikole u Jasenovcu iz putne bilježnice broj XV. Iako u cijelosti sačuvano i kao takav premješteno, zasigurno bi shvaćanje i vrijednost tog umjetničkog djela bili veći kada bi se ono nalazilo u Sisku, u crkvi i ambijentu za koje je prvotno bilo i zamišljeno i izrađeno, za što se autorica i zalagala, kao što vidimo po njenoj zabilješci.²⁷⁷

Doživljaj i shvaćanje umjetnine upotpunjuje i poznavanje prisutnih ikonografskih i ikonoloških rješenja, pa autorica napominje kako to na umu pogotovo trebaju imati muzejski i galerijski stručnjaci, jednako kao i izvorni ambijent u kojem se djelo prije nalazilo. Sve to utječe na vrednovanje umjetničkog djela. Valorizacija novijih umjetničkih djela utoliko je teža, kaže, jer kod njih često ne nalazimo ovakve elemente, kao ni potrebnu objektivnost stručnjaka i društva koja obično dolazi s određenim vremenskim odmakom. Za takva će djela, pretpostavljala je autorica, pravilna valorizacija biti izvršena tek u budućnosti.²⁷⁸

Kvaliteta spomenika također treba biti uzeta u obzir: veća, manja ili izvanredna. I kao što je važno zaštititi one najveće vrijednosti, zaštitu treba osigurati i onima manjih vrijednosti koji jednako pripadaju našoj kulturnoj baštini i upotpunjuju našu sliku o njoj.²⁷⁹ Ovakav stav Anđela Horvat potvrđuje napisanim u *Spomenici kulture SR Hrvatske* kada se dotiče brojnosti burgova i kaštela u Hrvatskoj:

---

²⁷⁴Usp. Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970. str. 17.-18.

²⁷⁵Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, Putna bilježnica XV, str. 94.

²⁷⁶Usp. Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970. str. 19.

²⁷⁷Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, Putna bilježnica XV, str. 10.

²⁷⁸Usp. Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970. str. 20.

²⁷⁹Usp. Isto

„Zbog posebnih okolnosti burgovi i kaštela imaju u Hrvatskoj kao i u susjednoj Sloveniji, unutar Jugoslavije iznimno gusti raspored. Taj raspored svojim cjelokupnim brojem prikazuje čitavu zemlju kao utvrđeni tabor, pa i objekti regionalnog, odnosno lokalnog karaktera dobivaju drugačiju vrijednost kad se uoči taj kvantitet koji posjeduje određeno značenje.“²⁸⁰

U referatu je istaknuta i potreba valorizacije umjetničkih djela unutar cjelokupnog opusa autora, škole, regije, nacije, države, pa i kontinenta ili svijeta. Bitno je obratiti pozornost na morfologiju, stil, ikonografiju, ikonologiju te obuhvatiti umjetnost „u širim okvirima kulturnih ispreplitanja i tokova“.²⁸¹ Nakon razmatranja svih vrijednosti koje bi neko djelo moglo posjedovati, moguće je odrediti i njegov status u svrhu znanstvenoga ili praktičnog rada.²⁸² Općenito govoreći, i za spomenik i za umjetnička djela trebalo bi unutar njihove vrste odrediti one najveće važnosti po kojima bi se onda uspoređivali ostala djela. Pri tome, istaknuto je više no jednom, osnova je uvijek dobro poznavanje kulturne baštine,²⁸³ čime se ponovno vraćamo na važnost inventara kulturne baštine, to jest poznavanja onoga što posjedujemo ne bi li se napravio pravilan odabir pri kojemu valja određivati vrijednosti unutar vrste spomenika, a potom i najveći domet po kojem se valoriziraju ostala djela.²⁸⁴ Ovakvo poznavanje građe pomaže onda i u odabiru predmeta koji će se čuvati u muzejima, a koji *in situ* te odabiru predmeta koji će se naknadno otkupljivati za popunjavanje muzejskih fondova.²⁸⁵ Valorizacija dakle pomaže tome da se spomenicima pristupi na pravilan i odgovarajući način.²⁸⁶

Anđela Horvat je pri cjelokupnom procesu naglašavala i važnost objektivnosti: valorizacija se mora temeljiti na znanstvenim argumentima, bez utjecaja osobnih simpatija ili antipatija prema određenom stilu, razdoblju ili pojavi, određenom spomeniku ili grupi spomenika. Radi se o interdisciplinarnom procesu, pri čemu mnogi predmeti posjeduju više vrijednosti koje mogu i porasti ukoliko se radi o predmetu povezanim recimo s nekom povijesnom osobom.²⁸⁷ Tu je i odgovornost pred društvom, jer radi se o procesu koji je ključan za očuvanje kulturne baštine koja pripada svima, pa i budućim generacijama.²⁸⁸ Valorizirati predmet ne znači samo

---

²⁸⁰Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 14.

²⁸¹Usp. Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970. str. 21.

²⁸²Usp. Isto, str. 20.

²⁸³Usp. Isto, str. 21.

²⁸⁴Usp. Isto, str. 12.

²⁸⁵Usp. Isto, str. 22.

²⁸⁶Usp. Isto, str. 9.

²⁸⁷Usp. Isto, str. 11.

²⁸⁸Usp. Isto, str. 10.

utvrditi radi li se o spomeniku ili ne, već i odrediti njegovo mjestu unutar neke znanosti te unutar društvene zajednice.²⁸⁹

Kako se radi o procesu koji bi se trebao temeljiti na znanstvenim argumentima, dakako da on sam ovisi i o razvoju same znanosti i samim time podliježe promjenama.²⁹⁰ Ujedno, naglašava autorica, on ovisi i o stavu pri valorizaciji: u nekim je razdobljima pri valoriziranju spomenika presudan bio nacionalni osjećaj koji bi pojedini spomenik pobudio u gledatelju ili pak prevladavajuća estetika društva.²⁹¹ Promjena stava pri valoriziranju kasnoantičkih ili gotičkih spomenika kroz povijest potvrda je autoričinih riječi u praksi.

Objektivnost i vremenski odmak često su potrebni i pri valoriziranju spomenika koji se vezuju uz teške trenutke u povijesti nekog naroda.²⁹² Zbog svega ovoga Anđela Horvat ističe kako jednom izvršena valorizacija predmeta nije konačna – radi se o trajnom procesu koji nije sam sebi svrha,²⁹³ već služi ne bi li se prema pojedinim predmetima zauzeo ispravan stav.²⁹⁴

Sukladno onome što je sama provodila tijekom svojih putovanja radi provođenja osnovne inventarizacije spomenika, i u samom referatu piše o potrebi bilježenja i onih predmeta koji možda i nemaju status spomenika. Naime, kako je valorizacija trajni proces, uvijek postoji mogućnost da određeni predmeti koji nisu smatrani spomenicima u nekom trenutku u budućnosti dobiju takav status. Kao primjer donosi nedostatnu inventariziranost etnoloških spomenika, a koja bi uvelike pomogla daljnjim istraživanjima tih i sličnih predmeta, a potom i određivanju koji od njih uistinu trebaju biti smatrani spomenicima, a koji ne.²⁹⁵ Stoga ne čudi da u putnim bilježnicama pronalazimo podatke i za takvu vrstu predmeta, a koji u trenutku pisanja možda i nisu bili smatrani spomenicima kulture: križevi na grobljima, kukurušnjaci, stari mlinovi i slično. Upravo zato, autorica u referatu progovara i o potrebi revalorizacije spomenika kada se ona pokaže potrebnom uslijed novih saznanja o samim spomenicima i daljnjeg razvoja znanosti.²⁹⁶ S vremenom će se, smatrala je „revalorizacijom pokazati nije li koji od predmeta previsoko, ili – što je češće, prenisko vrednovan“.²⁹⁷

---

²⁸⁹Usp. Isto

²⁹⁰Usp. Isto, str. 12.

²⁹¹Usp. Isto, str. 13.

²⁹²Usp. Isto, str. 13.-14.

²⁹³Usp. Isto, str. 21.

²⁹⁴Usp. Isto, str. 9.

²⁹⁵Usp. Isto, str. 21.

²⁹⁶Usp. Isto, str. 11.

²⁹⁷Isto, str. 12.

7. KATEGORIZACIJA

U referatu *O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama* Anđela Horvat se dotakla i pitanja kategorizacije spomenika. Radi se o stupnjevanju vrijednosti pojedinih predmeta ili grupa predmeta koje olakšava snalaženje u ukupnom spomeničkom fondu, a koje je proizišlo iz razmatranja kulturne baštine na području Jugoslavije.²⁹⁸

U referatu je utvrđeno šest kategorija:

0 – međunarodno, odnosno svjetsko značenje: spomenici kulture s najvećom umjetničkom, povijesnom, kulturno-povijesnom ili bilo kojom drugom znanstvenom vrijednošću u svjetskim razmjerima

1 – savezno, odnosno općejugoslavensko značenje: spomenici kulture jedinstvenog, reprezentativnog i razvojnog značenja s umjetničkom, povijesnom, kulturno-povijesnom ili bilo kojom drugom znanstvenom vrijednošću na prostoru Jugoslavije

2 – republičko, odnosno nacionalno značenje: spomenici kulture jedinstvenog, reprezentativnog i razvojnog značenja s umjetničkom, povijesnom, kulturno-povijesnom ili bilo kojom drugom znanstvenom vrijednošću za SR Hrvatsku. Uključeni su tu i preinačeni objekti koji su sačuvali veliki dio svojih izvornih sadržaja i oblika

3 – regionalno značenje: reprezentativni spomenici kulture unutar neke regije s umjetničkom, povijesnom, kulturno-povijesnom ili bilo kojom drugom znanstvenom vrijednošću

4 – lokalno značenje: spomenici kulture čija je umjetnička, povijesna, kulturno-povijesna ili bilo koja druga znanstvena vrijednost prosječna ili manja, ali koji u svejedno značajni za uže teritorijalno područje. Tu su uključeni i spomenici koji bi pripadali višoj kategoriji da im nije u većoj mjeri narušena izvornost, kao i oni koji su ostali sačuvani samo u detaljima

5 – ambijentalno značenje: objekti s minimalnom umjetničkom, povijesnom, kulturno-povijesnom ili bilo kojom drugom znanstvenom vrijednošću koji povezani u kompleks pridonose vrijednosti ambijenta

---

²⁹⁸Usp. Isto., str. 22.

Za spomenike koji pripadaju kategorijama 0, 1 i 2 navodi kako nije bitno u kojem se stanju nalaze jer se ono može popraviti ispravnim zahvatom. Kategorije 1, 2, 3 i 4 ujedno se mogu koristiti u muzejima i galerijama, dok se kategorija 5 u tim ustanovama može eventualno koristiti kod muzeja i galerija memorijalnog značaja.²⁹⁹

Kao što ističu Martina Juranović-Tonejc i Katarina Radatović Cvitanović, autorice teksta *Prolegomena o kategorizaciji spomenika kulture*, spomenute kategorije zapravo predstavljaju prvi prijedlog kategorizacije spomenika u nas, a čiju je razradu predvodila upravo Anđela Horvat. Iako takva kategorizacija nije objavljena ni u jednim službenim novinama, autorice *Prolegomene* napominju kako sustav kategorija koji Anđela Horvat donosi u svojem referatu nije bio samo mrtvo slovo na papiru, već da se koristio i u praksi.³⁰⁰ To, smatraju, pokazuje elaborat *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, izrađen iste godine,³⁰¹ u čijoj je izradi sudjelovala i Anđela Horvat, i to kao „naučni savjetnik“.³⁰² Svrha elaborata bila je ukazati na složenost zaštite dvoraca i kurija sjeverne Hrvatske, vrste spomenika izvanrednoga značaja za hrvatsku nacionalnu povijest i kulturu, te iznijeti mogućnosti njihova uključivanja u svakidašnji život zajednice.³⁰³ Uz razvoj i tipologiju ove vrste spomenika, u prvom dijelu elaborata navedeni su i uzroci njihova propadanja te je opisano i njihovo aktualno stanje sačuvanosti, a pritom su ponuđeni i prijedlozi i smjernice za njihovu djelotvorniju zaštitu. Drugi dio elaborata sačinjava katalog obrađenih spomenika u kojemu su donijeti podaci za svaki pojedini spomenik. Oni uključuju povijesno-umjetničku karakterizaciju objekta te opis njegova aktualnog stanja. Zabilježeni su i podaci o trenutačnoj namjeni objekta i njegovu vlasništvu, kao i prijedlog za njegovu buduću namjenu te podaci o postojećoj dokumentaciji. Ono što je zanimljivo jest da podaci uključuju i spomeničku kategoriju pojedinog objekta upravo u skladu s kategorijama preporučenima u referatu *O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama* iz 1970. godine. Kao primjer možemo uzeti dvorac Severin na Kupi, kojeg je Anđela Horvat zajedno s ekipom obišla još 1961. godine, što je zabilježila u svojoj putnoj bilježnici pod brojem XVII,³⁰⁴ a kojeg su autori elaborata svrstali u prvu spomeničku kategoriju, to jest onu općejugoslavenskog značaja. Tijekom nastanka elaborata, dvor nije

---

²⁹⁹Usp. Isto., str. 22. – 24.

³⁰⁰Usp. Martina Juranović-Tonejc i Katarina Radatović Cvitanović, »Prolegomena o kategorizaciji spomenika kulture«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Br. 37/38, Rujan 2015., str. 39.

³⁰¹Usp. Isto., str. 41.

³⁰²Usp. Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, sv. I., Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1970 (elaborat)

³⁰³Usp. Isto., str. 1. nenumeriranog uvoda.

³⁰⁴NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XVII, str 7.

imao namjenu i nalazio se u vrlo teškom stanju: kao rezultat manjkave stolarije prozora i vrata, atmosferilije su nanijele štetu drvenim dijelovima dvorca, u što su spadale i stropne konstrukcije, kao i dijelovi parketnoga poda (slike 9. i 10.). Kao prijedlog namjene u elaboratu se spominje korištenje građevine za kulturne manifestacije, kao što je Goranovo proljeće. Uz to, zbog ljepote prirode u kojoj se objekt nalazi, istaknuta je mogućnost povezivanja dvora s izletničkim i lovačkim turizmom.³⁰⁵

Uz prije spomenutih šest kategorija (0-6), koje nalazimo u referatu iz 1970. godine, u elaboratu se još spominje i potreba prijelaznih kategorija, kao što je 0/1.³⁰⁶ U takvu vrstu kategorije svrstani su objekti kojima je neki od njihovih sustavnih dijelova degradiran, na primjer park. Kao iznimka spominje se kompleks dvorca Opeka kojemu je dodijeljena prijelazna kategorija 2/0: dok dvorac spada u spomenike nacionalnoga značenja, njegov park može se svrstati u spomenike međunarodne vrijednosti (slike 11. i 12.).³⁰⁷

Usporedi li se opisani sustav kategorija s onim koji Tomislav Marasović spominje u djelu *Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu*, vidimo da je ovaj Anđele Horvat, sa šest glavnih i mogućnošću prijelaznih kategorija, nešto razrađeniji. Marasović u svome djelu donosi sustav kategorizacije koji je predložio Savjet za čovjekovu sredinu i prostorno uređenje, koji se sastojao od 3 kategorije za kategorizaciju graditeljske i prirodne baštine.³⁰⁸ Po predloženom modelu, prvoj bi kategoriji pripadali spomenici šireg nacionalnog značenja i ona uvrštena u Registar svjetske baštine. Drugoj kategoriji pripadali bi spomenici šireg nacionalnog značenja s elementima karakterističnim za određeno razdoblje u razvoju užeg kulturnog kruga kojemu pripadaju, a pod treću kategoriju potpali bi svi ostali značajni spomenici od užeg regionalnog ili lokalnog značenja. I sam Marasović ističe kako na prostoru Jugoslavije, koje je Hrvatska tada bila dijelom, nije postojao jedinstveni sustav kategorizacije spomenika: dok su neke republike koristile sustav od tri kategorije, u nekima se koristilo čak njih 6, pa je ovakav sustav od tri kategorije predstavljao pokušaj ujednačavanja pristupa graditeljskom naslijeđu na prostoru cijele Jugoslavije.

Važnost uspostavljenog sustava kategorizacije, kao i valorizacije, upravo je dolazila do izražaja u praktičnome radu i fizičkoj zaštiti predmeta, napomenula je Anđela Horvat u svome referatu, a spomenuti je elaborat to i pokazao. I valorizacija i kategorizacija služe za izradu

---

³⁰⁵Usp. Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), *Dvorci i kurije*, sv.II., 1970., str. 89. – 90.

³⁰⁶Usp. Isto, sv. I., str. 9.

³⁰⁷Usp. Isto

³⁰⁸Usp. Tomislav Marasović, *Aktivni pristup*, 1985., str. 66.-67.

liste prioriteta konzervatorsko-restauratorskih radova, što je istaknuto i korišteno i u samome elaboratu, ali i kod apliciranja za novčana i druga sredstva, ne bi li se ti radovi mogli provesti u djelo. Međutim, kod oba procesa, upozorava konzervatorica, postoji i opasnost krute primjene u praksi. Katkada je, naime, potrebno najprije obaviti zaštitne radove na spomeniku koji je ugroženiji i kojega bismo mogli izgubiti uslijed nepravodobne ili zakašnjele reakcije, iako se možda radi o spomeniku za koji smo zaključili da je manje vrijednosti od nekog drugog čije je stanje međutim takvo da se zaštitni radovi mogu odgoditi na neko vrijeme bez uzrokovanja štete.³⁰⁹

---

³⁰⁹Usp. Andela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970., str. 9. – 10.

8. OČUVANJE KULTURNE BAŠTINE U OPUSU ANĐELE HORVAT

Godine 1944. objavljena je knjiga Anđele Horvat *Konzervatorski rad kod Hrvata*, u kojemu je autorica sažela razvoj konzervatorske misli u hrvatskim krajevima. Ujedno, knjiga nam donosi i njena vlastita razmišljanja o čuvanju spomenika koja su obilježila početak njenog konzervatorskog djelovanja. Za početak je sam spomenik definiran kao svaki predmet koji posjeduje umjetničku ili kulturno povijesnu vrijednost,³¹⁰ dok njegovo čuvanje autorica vidi kao zadaću konzervatorskih zavoda, čiji je zadatak i očuvanje spomenika na njihovim izvornim mjestima i njihove izvorne funkcije što je dulje to moguće,³¹¹ iz čega proizlazi i odgovornost konzervatorskih službi u očuvanju izgleda okoline u kojoj se spomenik nalazi i o kojoj ovisi. Naime, autorica napominje kako nerijetko spomenik i ambijent čine zajedno skladnu cjelinu što znači da pri nastojanju da se zaštititi spomenik, konzervator nerijetko mora štititi i čitavo naselje u kojemu se on nalazi, a ponekad ta zaštita treba obuhvatiti i čitav kraj, što u praksi znači da u opis konzervatorova posla ulazi i briga za prirodne ljepote i prirodne spomenike.³¹²

U skladu sa shvaćanjem veze između spomenika i ambijenta u kojemu se on nalazi možemo još jednom spomenuti primjer glavnog oltara iz jasenovačke župne crkve Sv. Nikole za koji Anđela Horvat napominje da bi se trebao vratiti u sisačku crkvu za koju je prvotno i izrađen.³¹³ Ovakvi stavovi usklađeni su s onime što je 1931. godine zapisano u Atenskoj povelji, međunarodnom dokumentu koji je uvelike odredio konzervatorski stav prema spomenicima nakon Prvog svjetskog rata. U njemu među ostalim stoji:

„U odnosu na konzerviranje spomeničke skulpture konferencija smatra da uklanjanje djela iz okvira za koji su stvorena u načelu treba smatrati neprikladnim.“³¹⁴

Nadalje, zapisano je u Povelji i sljedeće:

„Konferencija preporučuje da se u izgradnji (novih) građevina poštuju značaj i fizionomija grada, posebno u blizini starih spomenika, zbog kojih

---

³¹⁰Usp. Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 10.

³¹¹Usp. Isto, str. 9.

³¹²Usp. Isto, str. 10. – 11.

³¹³Unatoč predloženom, oltar se i dalje nalazi u crkvi Sv. Nikole u Jasenovcu, u koju je prebačen 1911. godine. Podatke o samom oltaru, kao i povijest konzervatorsko-restauratorskih radova na samome oltaru donosi Vesna Šimičić u: »Glavni oltar crkve Sv. Nikole u Jasenovcu«, *Portal : godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, Br.1. Prosinac, 2010., str. 175. – 192.

³¹⁴Atenska povelja o restauriranju povijesnih spomenika: Prihvaćena na Prvom međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara vezanih za povijesne spomenike, Atena 1931., hrv. prijevod: M. Špikić za potrebe kolegija *Povijest i teorija konzervacije u Europi u XIX. i XX. stoljeću* u akademskoj godini 2015./16., str. 4.

ambijent mora biti predmetom posebne brige. Podjednako poštovanje valja imati za neke posebno slikovite poglede

Predmet proučavanja mogu biti i nasadi i biljni uresi, prikladni za određene spomenike ili skupine spomenika kako bi se konzervirao stari značaj.³¹⁵

Za očuvanje spomenika, njegovog ambijenta i prirodnih ljepota koje s njime često čine skladnu cjelinu Anđela Horvat se zalagala duž cijele svoje karijere. Dokazuju to njene putne bilježnice, gdje u autoričnim bilješkama često nailazimo i na opise prirodnih ljepota, na opise mjesta koje je obilazila, kao i opaske vezane za njihovo očuvanje. U tom pogledu, možemo se prisjetiti primjera Požege, koju je obišla 1959. godine, za koju je posebno zabilježila posječene kestene čime se bitno promijenila i fizionomija tog dijela grada, jednako kao što možemo istaknuti i primjer iz XV. putne bilježnice iz 1960. godine gdje se prilikom obilaska parohijske crkve sv. Georgija osvrnula zabilješkom i na uređenje dvorišta crkve, napomenuvši kako bi umjesto borića zasađenih u aleji puno bolji odabir bile voćke kao autohtono drveće.³¹⁶ Svojim nastojanjem u očuvanju spomenika, pripadajućeg ambijenta, kao i prirodnih ljepota, Anđela Horvat zapravo nastavlja ideje što su se javile u Njemačkoj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće unutar pokreta *Heimatschutz* (doslovno prevedeno Zaštita zavičaja), čiji su glavni protagonisti, kao što su Ernst Rudorff i Hugo Conwentz, zagovarali ujedinjeno djelovanje na zaštiti kulturne baštine i zavičaja, to jest prirode.³¹⁷ Na prostoru Austro-Ugarske Monarhije takav je stav zastupao i Max Dvořák. U svom *Katekizmu zaštite spomenika*, prvi put objavljenom 1916. godine, zalagao se za objedinjavanje zaštite arhitekture, umjetnosti i prirode unutar koncepta kulturnog krajolika.³¹⁸ U Hrvatskoj takav je stav preuzeo i Gjuro Szabo, koji je Anđelu Horvat i uveo u svijet konzervacije i putovanja u svrhu istraživanja kulturne baštine.³¹⁹ Kao tajnik *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historicističkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* osnovanog 1910. godine, Szabo je bio pobornik konzervatorskih ideja koje su se rađale na prostoru srednje Europe, pa tako i one o očuvanju slojevitosti spomenika, kao i ambijenta u kojemu se on nalazi.³²⁰ Usvajanju tih ideja pomogle su i različite publikacije, kao što je Dvořákov *Katekizam*, a i ostali materijali koji su Szabi kao konzervatoru unutar ove ustanove bili dostupni, među kojima se ističu stenogrami s Dana konzerviranja (*Tage für Denkmalpflege*), okupljanjima konzervatora koja su se redovito

---

³¹⁵Isto.

³¹⁶Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV, str. 70.

³¹⁷Usp. Miles Glendinning, *The conservation movement*, 2013., str. 145.

³¹⁸Usp. Isto, str. 153.

³¹⁹Usp. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, 1986., str. 6.

³²⁰Usp. Nada Petrović, *Recepcija rasprava*, 2017., str. 27.-28.

godišnje održavala od 1900. godine i na kojima se raspravljalo o najznačajnijim pitanjima s područja konzerviranja kao i najnovijim konzervatorskim idejama.

Na tim su sastancima, na kojima su sudjelovali i pobornici konzervacije i pobornici restauracije, među ostalim, zaživjele i ideje o prepoznavanju staroga i novoga na građevinama na kojima se vrše zaštitni radovi, pri čemu bi se razlika trebala odražavati i u korištenom stilu. Takav bi pristup omogućio i umjetniku da izrazi svoju individualnost, a spriječilo bi se kočenje daljnjeg razvoja arhitekture, kao i doslovnog oponašanja prošlosti koje se poistovjećivalo sa stvaranjem krivotvorine.³²¹

Ovakav stav prema konzervaciji spomenika Andela Horvat preuzima i sama:

„Suvremeno konzervatorstvo ustupa vidno mjesto kreativnom umjetniku u predpostavci, da je doista konstruktivan, te da će znati uspješno uskladiti slobodu svoje invencije sa zahtjevima, koje postavlja starina.“³²²

„Tako konzervatorstvo, koje čuva starine na svojem prvotnome mjestu u odgovarajućoj sredini ide rukom o ruku i s modernom umjetnošću.“³²³

Uz knjigu *Konzervatorski rad kod Hrvata*, takav autoričin stav o očuvanju spomenika i pripadajućeg mu ambijenta potvrđuje i njen kasniji tekst iz 1958. godine *O pravilnicima za čuvanje starina većih mjesta u NR Hrvatskoj*. Dok u prvome tekstu naglašava važnost odnosa između spomenika i njegove okoline, gdje se često, u nastojanju da se sačuva spomenik, treba očuvati i čitavo naselje u kojemu se ono nalazi,³²⁴ u tekstu o pravilnicima autorica staje u obranu Pravilnika za čuvanje starina većih mjesta u NR Hrvatskoj kojima se reguliralo očuvanje pojedinačnih spomenika, ali i urbanističkih cjelina s umjetničkim ili povijesnim značajem.³²⁵ Pravilnici su, napominje autorica, također stavili naglasak na očuvanje spomenika i njihovog odnosa s okolinom, to jest na značenje spomenika unutar cjeline kojoj pripada.³²⁶ Pomoću njih pružene se smjernice urbanistima ukazujući im koje bi vrijednosti trebalo očuvati i zaštititi prilikom izrade regulacijskih osnova pojedinih naselja.³²⁷ Pravilnici su ujedno urbanistima služili i pri donošenju odluka vezanih za novu izgradnju, ukazujući im

---

³²¹Usp. Nada Petrović, *Recepcija rasprava*, 2017., str. 9.-11.

³²²Andela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 20.

³²³Isto, str. 23.

³²⁴Usp. Isto, str. 21.

³²⁵Usp. Andela Horvat, »O pravilnicima za čuvanje starina većih mjesta u NR Hrvatskoj«, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, IX (1958.), str. 93.

³²⁶Usp. Isto, str. 95.

³²⁷Usp. Isto, str. 94.

je li takva izgradnja prikladna ili ne za određeni prostor.³²⁸ Problemi su se tako trebali rješavati sustavno, računajući na očuvanje sklada u datom prostoru.³²⁹ Upravo su zato u pravilnike uključene i neizgrađena zemljišta na kojima bi se u budućnosti nešto moglo graditi, napominje Anđela Horvat, baš kako bi se pri izgradnji novih građevina sačuvao spomenuti sklad.³³⁰ Jednako se radilo i za mjesta koja nemaju značajnih spomenika: takva mjesta „svojom logično izraslom cjelinom, povezanom s krajolikom“ mogu posjedovati sklad koji predstavlja njihovu najveću vrijednost pa ga zato treba i očuvati.³³¹ Dalje u tekstu autorica napominje kako čak i neugledne zgrade mogu biti predmet konzervatorova interesa jer takve zgrade, primjerice, mogu predstavljati određenu stambenu kulturu. Takve bi objekte stoga također trebalo očuvati, ili barem izraditi svu potrebnu znanstvenu dokumentaciju kako bi i objekt takve vrste „ostao fiksiran za naučno istraživanje“ ukoliko njegovo očuvanje nije moguće.³³² Takva bi dokumentacija uključivala fotografije objekta, arhitektonsku snimku i projekt novog objekta koji bi se izgradio na mjestu ovog starog, a koji bi se trebao izraditi prema uputama zavoda, uzimajući u obzir postojeći ambijent.³³³

U pisanju teksta o pravilnicima Anđela Horvat polazila je iz vlastitog iskustva: od ukupno trideset pravilnika Anđela Horvat sudjelovala je u izradbi njih 18,³³⁴ čime je ujedno doprinijela zaštiti vrijednih urbanističkih cjelina.³³⁵ Neki od njih bili su: Pravilnici o zaštiti spomenika kulture za gradove Daruvar, Vukovar, Vinkovci, načinjeni 1949. godine, za gradove Đakovo i Našice iz 1953. godine, Novu Gradišku iz 1954. godine i Ilok iz 1956. godine.³³⁶ Prema Ratku Vučetiću, autoru teksta *Urbanistika u opusu Anđele Horvat*, upravo je time, kao i proučavanjem kontinentalnih gradova Hrvatske, postavila temelje proučavanja i zaštite spomenika u Hrvatskoj u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata.³³⁷

U tekstu *O pravilnicima...* pažnju također privlači autoričino uspoređivanje naselja sa živim organizmom,³³⁸ usporedba koju i Dvořák koristi još 1909. godine pišući o Splitu, zalažući se kao i Anđela Horvat nakon njega za poštivanje slojevitosti i slikovitosti koju jedan grad

---

³²⁸Usp. Isto, str. 96.

³²⁹Usp. Isto.

³³⁰Usp. Isto.

³³¹Usp. Isto, str. 93.

³³²Isto, str.96.

³³³Usp. Isto.

³³⁴Usp. Ivana Nina Unković, »Utjecaj Ljube Karamana«, 2011., str. 83.

³³⁵Usp. Ratko Vučetić, »Urbanistika u opusu Anđele Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.54 (2011.), str. 47.

³³⁶Usp. Milan Balić, »Trideset godina zaštite«, 1975., str. 146.

³³⁷Usp. Ratko Vučetić, »Urbanistika u opusu Anđele Horvat«, 2011., str. 47.

³³⁸Usp. Anđela Horvat, »O pravilnicima«, str. 94.

posjeduje baš zbog građevina različitih stilova, vrijednosti ili dobi koje u njemu nalazimo.³³⁹ Autorica upozorava da, kao i svaki živi organizam, i naselje doživljava neprestane promjene i prilagođava se novim potrebama njegovog stanovništva. Tim potrebama, kaže, treba udovoljiti, ali pri tome uvijek se treba voditi računa i o ambijentu i o spomenicima koji se tu nalaze.³⁴⁰ Uostalom, već je spomenuto kako ambijent u kojemu se spomenik nalazi utječe i na njegovu valorizaciju i njegovu percepciju: spomenici očuvani unutar svoje izvorne koncepcije i izvornog ambijenta pružaju gledatelju najautentičniji i najizravniji doživljaj, upozorila je Anđela Horvat u referatu o valorizaciji spomenika.³⁴¹

Ključ zaštite spomenika arhitekture po njoj bio je njihovo uključivanje u svakodnevni život stanovništva pronalaskom primjerene im namjene. Ovakvo je mišljenje dijelio i njen mentor Ljubo Karaman, pišući o tome u tekstu *Razmatranja na liniji krilatice „konzervirati a ne restaurirati“* objavljenom 1965. godine, u kojemu pojašnjava kako se s vremenom i praksom pokazalo kako upravo u namjeni treba tražiti sredstvo produljenja života spomenika, s preduvjetom da „to bude takva namjena koja će pored zadovoljenja potreba današnjice očuvati i po mogućnosti još bolje istaknuti vrednote prošlosti“.³⁴² Upravo je ovakav stav jedna od glavnih odlika razdoblja aktivne zaštite kulture baštine koja se javlja sa završetkom Drugog svjetskog rata, baš u razdoblju kada i Anđela Horvat započinje svoje konzervatorsko djelovanje. Takva ideja, o pronalasku prikladne namjene spomenicima u svrhu njihova očuvanja opetovano se spominje u njenim tekstovima. I u spomenutom tekstu iz 1944. godine zapisala je:

„Teška poslieratna privredna kriza ponukala je stručnjake na to, da su počeli gledati naročito na građevne spomenike kao na predmete koji i danas mogu imati svoju svrhu mimo toga što su poviestni ili umjetnički spomenici.“³⁴³

U tekstu iz 1967. godine, *Zaštita starih aglomeracija u SR Hrvatskoj*, ističe ispravnost poštivanja spomenika svih razdoblja, a razmatra i pitanje pronalaska sadržaja za stare aglomeracije koji bi bili u skladu s potrebama svakodnevnog života, kao i njihove revitalizacije.³⁴⁴

---

³³⁹Usp. Franko Čorić, » Max Dvořák«, 2012., str. 147.-148.

³⁴⁰Usp. Anđela Horvat, »O pravilnicima«, str. 96.

³⁴¹Usp. Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970., str. 19.

³⁴²Usp. Ljubo Karaman, »Razmatranja na liniji krilatice "Konzervirati a ne restaurirati"«, 1965., str. 64.

³⁴³Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 19.

³⁴⁴Usp. Anđela Horvat, *Zaštita starih aglomeracija u SR Hrvatskoj*, u: *Zaštita spomenika kulture u gradovima : [savjetovanje Stalne konferencije gradova Jugoslavije, Ohrid, 13. i 14. jun 1967.]*, Beograd : Stalna konferencija gradova Jugoslavije, 1967., str 167.

Četiri godine kasnije, u *Spomenici kulture SR Hrvatske*, u djelu teksta u kojemu piše o profanim spomenicima, ističe kako se radi o skupini spomenika koji često nemaju namjenu ili nemaju prikladnu namjenu, iako postoji mogućnost njihova uključivanja u suvremeni život. Pri tome je posebno izdvojila dvorce, kurije i ljetnikovce za koje kaže kako se često „ne zna da li je gore što uopće nemaju nikakve namjene ili što imaju potpuno nepodesnu namjenu“³⁴⁵. Ovakva izjava Anđele Horvat ne čudi pročitamo li elaborat nastao godinu dana ranije od navedenog teksta, na čijoj je izradi radila kao znanstveni savjetnik. Riječ je o već spomenutom elaboratu naziva *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, u kojemu je, kako stoji u uvodu, „ukazano na postojeće uključivanje tih spomenika u suvremeni život, kao i na sve nedostatke i propuste na tom polju, koji predstavljaju jedan od bitnih faktora među uzrocima njihova propadanja“³⁴⁶.

Elaborat donosi podatke za ukupno 187 objekata, kao i prijedlog njihova očuvanja, koji uključuje i prijedlog njihove namjene, odnosno uključivanja pojedinačnog objekta u suvremeni život zajednice. Spomenuta poražavajuća rečenica iz *Spomenici kulture SR Hrvatske* ima itekakvog smisla kada uvidimo kako se 1970. godine samo 31 objekt od 187 pregledanih nalazio u zadovoljavajućem stanju.³⁴⁷ Za primjer možemo uzeti sudbine dvaju dvoraca koje je Anđela Horvat obišla i godinama ranije na putovanjima koje je zabilježila i u svojim putnim bilježnicama, a koji su obrađeni u sklopu elaborata. Radi se o dvorcu u Jastrebarskom i dvorcu Gornji Tkalec pokraj Vrbovca,³⁴⁸ spomenicima redom I. i II. kategorije, odnosno spomenicima (u ono doba) općejugoslavenskog (to jest saveznog) i republičkog (to jest nacionalnog) značenja.³⁴⁹ Na oba spomenika uočena su teška oštećenja nastala uslijed loše namjene i opće nebrige.

Dvorac u Jastrebarskom je 1970. godine, kada je nastao spomenuti elaborat, bio bez namjene i u stanju zapuštenosti (slike 13. i 14.). Tijekom pregleda je utvrđeno da se njegovo poražavajuće stanje može zahvaliti i raznolikim namjenama kojima je služio jednim svojim dijelom u to vrijeme: stan jedne obitelji, privremeno konačište građevinskih radnika, prostorije korištene za pohranu muzejske zbirke, smještaj radiostanice, kao i niz prostorija ostavljenih praznih nakon iseljenja restorana.³⁵⁰ Uz to, jedna od gospodarskih zgrada dvorca

---

³⁴⁵Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 9.

³⁴⁶Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), *Dvorci i kurije*, sv. I., 1970. str. 1.-2. nenumeriranog uvoda.

³⁴⁷Usp. Isto, str. 15.

³⁴⁸Bilješke za ove objekte pronalazimo u putnim bilježnicama XIII i XVIII.

³⁴⁹Kategorizacija po uzoru na referat »O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama« iz 1970. godine.

³⁵⁰Usp. Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), *Dvorci i kurije*, sv. II., 1970., str.41.

također je korištena za stanovanje, dok je druga zidana jednokatnica ostavljena prazna, nakon što je prethodno bila korištena za vojno skladište.³⁵¹ Upravo ovakvo iskorištavanje objekta s više raznorodnih namjena rezultiralo je nebrigom o objektu, kao i nedostatkom odgovornosti prema njemu.³⁵²

Dvorac Gornji Tkalec s druge strane, u vrijeme izrade elaborata, nije imao određenu namjenu, s izuzetkom određenih prostorija prizemlja koje su korištene kao skladišta Poljoprivredne zadruge Gornji Tkalec. Dvorac, kao i pripadajuća kapela nalazili su se tada u stanju potpune zapuštenosti (slike 15. i 16.). Najveća oštećenja nalazila su se na gornjim etažama. S oštećenim zidovima, napuklim svodovima, krovnim konstrukcijama koje su se počele urušavati kao i oštećenim krovnim limarijama koje više nisu štatile objekt od oborina – da spomenemo samo neke od problema s kojima se valjalo suočiti, pa ne čudi da je objekt doveden do takvoga stanja da je 1970. godine nadležna općina čak zatražila zahtjev za njegovim rušenjem. Radilo se o objektu nacionalnoga značenja.³⁵³

Za oba dvorca predložena je, u sklopu njihove obnove i očuvanja, nova namjena koja bi bila prikladnija samim objektima. Za dvorac u Jastrebarskom predloženo je da se u njega smjesti zdravstveno oporavište za djecu³⁵⁴, dok se za Gornji Tkalec uvidjelo da će dvorac u takvome stanju teško naći novoga korisnika, te je stoga predloženo da se objekt denacionalizira i prepusti ponovno na korištenje križevačkoj grkokatoličkoj biskupiji koja bi bila zadužena za njegovo očuvanje i održavanje i koja bi u prostorije dvorca mogla smjestiti crkveni arhiv za koji se tada tražio prostor.³⁵⁵

Nažalost, kako je napomenuto u samome elaboratu, upravo su političke i upravne ustanove bile te koje su najčešće donosile odluke o uključivanju ovakvih spomenika u suvremeni život, pri čemu su se rijetko kada konzultirale sa samim konzervatorima.³⁵⁶ Upravo je zato, kao dio rješenja u sveopćem nastojanju očuvanja spomenika, Anđela Horvat uvijek isticala važnost suradnje: kako između konzervatora i stručnjaka drugih znanosti, tako i između službe zaštite spomenika i vlasti, ali i naroda čija su baština ti sami spomenici. Jer, napominje već 1941. godine, „konzervatori nisu vođeni samo sentimentalnim raspoloženjem prema romantici, koju

---

³⁵¹Usp. Isto.

³⁵²Usp. Isto.

³⁵³Usp. Isto, str. 33.

³⁵⁴Usp. Isto, str. 41. – 42.

³⁵⁵Usp. Isto, str. 34.

³⁵⁶Usp. Isto, sv. I., str. 8.

sadrži stari spomenik. Oni ih čuvaju iz nacionalnih, simboličkih, dokumentarnih i kulturno-estetskih razloga.³⁵⁷

Tako je interdisciplinarnost u zaštiti spomenika po Anđeli Horvat od presudne važnosti: od uključivanja urbanista, arheologa i etnologa, pa sve do „stručnjaka najrazličitijih vrsta“,³⁵⁸ jer mnogi spomenici posjeduju različite vrijednosti (arhitektonsku, povijesnu, kulturno-povijesnu, tehničku, etnološku, sociološku,...), pa bi se njima trebali baviti i stručnjaci s tih područja,³⁵⁹ jer oni, uz poseban interes, posjeduju i znanja i vještine koje konzervatori ne posjeduju. Važnost suradnje između stručnjaka istaknula je i u provedbi inventariziranja napominjući kako bi upravo stručnjaci za, primjerice, arheologiju i etnologiju trebali provoditi inventariziranje takvih spomenika i potom dati upute konzervatorima po kojima bi oni djelovali.³⁶⁰ Ovakav stav vidljiv je i u zabilješci sačuvanoj u Središnjem arhivu s područja kulturne baštine u kojoj je Anđela Horvat zapisala primjedbu na prednacrt zakona iz 1959. godine. Radilo se o neprikladnoj rečeničnoj konstrukciji u kojoj je rečeno, u članku 54., kako Republički zavod vrši stručni nadzor nad izvođenjem radova na arheološkim iskopavanjima i istraživanjima, iz čega bi se, napominje, moglo zaključiti kako konzervatori posjeduju bolje znanje o arheologiji od samih arheologa. Stoga u zabilješci napominje da bi ispravnije bilo reći da konzervatori vrše nadzor nad zaštitnim radovima na arheološkim iskapanjima i istraživanjima, jer njihova uža struka jest zaštita, a ne arheologija (slike 17. i 18.).³⁶¹ Isto se može reći i za druge znanosti i njihove stručnjake koji svojim specifičnim znanjem uvelike mogu pomoći konzervatorima u očuvanju kulturne baštine.

Jednako važnom vidjela je suradnju s vlastima, koja se nerijetko temeljila na spomenutim Pravilnicima. Vidjela ih je kao osnovne upute za djelovanje upućene nadležnom narodnom odboru³⁶² u rješavanju problema čije bi tretiranje moglo uzrokovati neželjene promjene na spomenicima ili u ambijentu u kojemu se nalaze. Njihovu je korist vidjela i u njihovom

---

³⁵⁷Anđela Horvat, »O čuvanju umjetničkih i kulturno-povijesnih spomenika u Hrvatskoj«, u: *Nova Hrvatska*, I, 235 (Božić 1941. [i. e. 25. prosinca 1941.]), Božićni prilog, str. VI.

³⁵⁸Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji«, 1970., str. 24.

³⁵⁹Usp. Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 7.

³⁶⁰Anđela Horvat, »O sistematskoj evidenciji«, 1953., str. 43.

³⁶¹Usp. osobe MK-UZKB/SA-TEZ (Anđela Horvat), »Primjedbe na prednacrt zakona 1959«, u: Anđela Horvat: biografija/ planovi rada/ putni nalozi

³⁶²Narodni odbori kotara rješavali su sva važnija pitanja iz raznih područja: od donošenja budžeta, privrednih i društvenih planova kotara, upravljanja nekretnina i općenarodnom imovinom, do raspodjele osnovnih i obrtnih sredstava svojih poduzeća i osnivanja raznih privrednih poduzeća, škola, kazališta, ustanova socijalnog staranja, bolnica. S druge strane, Narodni odbor grada imao je u svojoj nadležnosti pravo upravljanja općenarodnom imovinom lokalnog značaja, a donosio je i svoj privredni plan i budžet. Među njegove nadležnosti potpadalo je i organiziranje obnove i izgradnje grada, kao i dobrovoljnih javnih radova i drugih poslova u interesu građana. U svojim odjelima i odsjecima rješavao je upravna, financijska, stambena, socijalna, zdravstvena, prehrambena, prosvjetna i druga pitanja. (Usp. Silvija Štakorec, *Uprava i javne službe od 1945. do 1990. godine*, Državni arhiv u Karlovcu, <http://www.da-ka.hr/arhivsko-gradivo/262-2/> (pregledano 24. svibnja 2018.))

izravnom doprinosu za sporazumno, pravovremeno i pravilno rješavanje komunalnih problema u starim naseljima.³⁶³ Ističe kako cilj konzervatora nije kočiti napredak niti čuvati trošne i ruševne građevine. Naglašava: konzervatori ne pripadaju nekom privatnom društvu koje u svoje slobodno vrijeme rješava probleme – oni su i sami predstavnici državne ustanove i djeluju provodeći zakon s ciljem očuvanja spomenika i svih njegovih vrijednosti, djelujući pritom u skladu sa suvremenim principima konzervatorske struke i za opće dobro.³⁶⁴ Pri tome je svjesna kako i konzervatori, kao i svi drugi, mogu donijeti i pogrešne odluke. U *O pravilnicima*.... tako piše:

„Gdjegod se mora mnogo i brzo raditi, te bez sumnje ima pogrešaka. Grešaka je u tim heterogenim poslovima moglo biti na strani konzervatorskih zavoda, i to naročito u slučajevima kad je brzina pojedine akcije konzervatore stavljala pred nedovoljno obrađene probleme ili kad su sticajem prilika prekasno dolazili pred njih. Tada se na osnovu ranijih negativnih iskustava, a u brizi za sudbinu spomenika rađala kod pojedinih slučajeva pretjerana opreznost...”³⁶⁵

Upravo je opreznost o kojoj govori često izazvala kočenje određenih projekata, no baš su takvi slučajevi prema autorici potvrđivali potrebu suradnje između pripadnika vlasti i konzervatorskih službi čiji je zadatak bio ponuditi stručan i znanstveno potkrijepljen savjet.³⁶⁶ I sama je Anđela Horvat ponekad trebala djelovati brzo. U jednoj od natuknica u tekstu *Prilog vrednovanju urbanističkog plana jezgre Slavonske Požege* priznaje kako je sam pravilnik za taj grad izrađen na brzinu, u suradnji s Anom Deanović, ali i kako je na temelju njega ipak mnogo toga i očuvano.³⁶⁷

Naravno, tu je napokon i suradnja s građanima kojima ta kulturna baština i pripada, čijoj povijesti i kulturi svjedoči i koji su, kako smo vidjeli na primjeru spomenutih dvoraca, često i njeni korisnici.

„Potrebna je popularnost ideje čuvanja spomenika, jer konzervator mora surađivati ne samo s državnim, samoupravnim i crkvenim vlastima, nego i s pojedincima, koji također mogu pripomoći akciji. Mogu pripomoći n. pr.

---

³⁶³Usp. Anđela Horvat, »O pravilnicima«, str. 94.

³⁶⁴Usp. Isto, str. 94. – 95.

³⁶⁵Isto, str. 96. – 97.

³⁶⁶Usp. Isto, str. 97.

³⁶⁷Usp. Anđela Horvat, *Prilog vrednovanju urbanističkog plana jezgre Slavonske Požege*, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XXVI, 3 (1977), str. 11.

time, da jave na konzervatorski ured neki važniji povijesno-umjetnički nalaz, ili obavijeste zavod o propadanju nekog spomenika, kao i da jave, ako se vrše neke promjene na takovim spomenicima, na trgovima i ulicama, ili se namjeravaju tek izvršiti.³⁶⁸

Od presudne je važnosti za širenje shvaćanja važnosti kulturne baštine i osiguranje suradnje građana u pogledu njena očuvanja smatrala obrazovanje.

„No najteže je doskočiti neznanju. Mnoge naše kulturne vrijednosti nestaju ili su oštećivane iz neznanja. Tu može pomoći svaki pojedinac, koji dođe do spoznaje, kako značajnu zadaću vrše konzervatorski zavodi, pomogne li upućivanjem neukih.³⁶⁹

Svjesna toga, i sama je znala dijeliti svoje široko znanje i interes među sugrađanima, među kojima su se pogotovo isticali njeni napore da ljubav prema spomenicima prenese i na mlađe generacije. Tako je svoje putovanje u Valpovo 1958. godine iskoristila ne bi li tamošnjem počasnom konzervatoru predala brošure „Što je spomenik?“,³⁷⁰ dok je sljedeće godine, za vrijeme obilaska mjesta Doljanovci iskoristila priliku i kratko porazgovarala sa školskom djecom koja su, vođena svojim učiteljem, i sama sakupljala razne objekte koje su odnosili u školu gdje su pohranjeni.³⁷¹ O njenom nesebičnom dijeljenju znanja i poticanju mladih, ali i starijih, da poštuju svoju baštinu progovara Emin Armano. Sjeća se kako je još kao gimnazijalac započeo svoje redovite posjete Anđeli Horvat tijekom kojih su razgovarali o umjetnosti.³⁷² Na pitanja, je kaže uvijek odgovarala na način koji je budio daljnju znatiželju u mlade osobe. Njihovom su se druženju znali priključiti i drugi: njegovi prijatelji gimnazijalci, kao i njeni kolege povjesničari umjetnosti. S vremenom, ti su susreti postali redoviti. Održavali su se ponedjeljkom navečer i svi su bili dobrodošli. Kako napominje Armano, na tim je susretima Anđela Horvat poticala interakciju među gostima i svojim sudjelovanjem u razgovorima izvršila snažan utjecaj na njihov odgoj i obrazovanje. Od nje su naučili odgovorno se odnositi prema svemu u svojoj okolini, pa tako i prema prirodi, stvarima i baštini.³⁷³

---

³⁶⁸ Anđela Horvat, »O čuvanju«, 1941., str. VI.

³⁶⁹ Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 37.

³⁷⁰ Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XII, str. 84.

³⁷¹ Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 35.

³⁷² Usp. Emin Armano, »Sjećanja na Anđelu Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.54 (2011.), str. 26.

³⁷³ Usp. Isto, str. 25. – 27.

Potrebu ovakvog i sličnog širenja znanja i svijesti o potrebi zaštite spomenika pokazuje upravo spomenuti citat koji, nažalost, nije bio rezerviran za opis prošlih stoljeća. Naime, upravo u neznanju možemo tražiti uzrok uništenja brojnih spomenika koji su „popravljeni“ od ruku amatera, a na koje je Anđela Horvat nailazila tijekom svojih putovanja: tako je, primjerice, u Mađurači naišla na prebojane barokne kipove,³⁷⁴ dok je u Virovitici primijetila „anemični oslik“ unutrašnjosti župne crkve Sv. Roka koji nije poštivao ni pilastre ni kapitule.³⁷⁵ I dok se kod ovakvog tipa oštećivanja spomenika barem moglo pronaći utjehu u činjenici da su ovakve promjene vjerojatno napravljene iz želje da se spomenik obnovi ili proljepša, takvu utjehu nisu pružali primjeri namjernog oštećivanja spomenika, učinjenog iz posvemašnjeg nepoštivanja ili nepoznavanja vrijednosti onoga što se oštećuje. Kao primjer možemo ponovno spomenuti eksploataciju kamena ruševine benediktinske opatije u Bijeloj, ili spomenuti primjer namjernog oštećivanja slika u dvorskoj kapeli burga u Bisagu.³⁷⁶ Stoga kaže:

„Nije dovoljno da tek uzki krug stručnjaka i naučno obrazovanih ljudi znade naša htijenja, kad je moguće, da svi kulturno svjestni ljudi podpomažu taj rad.“³⁷⁷

Njen trud na očuvanju spomenika, ali i ambijenta koji ih okružuje, uključivanje spomenika u svakodnevni život dajući im prikladnu namjenu, suradnja sa stručnjacima različitih znanosti te širenje svijesti o potrebi zaštite kulturne baštine među građanstvom u skladu je s onime što stoji zapisano u Atenskoj, kao i Mletačkoj povelji koja je uslijedila 1964. godine. Godine 1983. je Tomislav Marasović takav pristup zaštiti spomenika nazvao aktivnim vremenski ga određivši u razdoblje nakon Drugog svjetskog rata,³⁷⁸ no naznake takvog pristupa su se u radu Anđele Horvat naslućivale i ranije, pogotovo u već spomenutom djelu *Konzervatorski rad kod Hrvata* iz 1944. godine. Kroz prikaz razvoja konzervatorske misli kroz povijest jasno se mogu iščitati i autoričini stavovi o pojedinim razdobljima:

„Karlinger je jednom ispravno primijetio: razdoblje restauratora činilo je odviše, a razdoblje ovog – kako mi kažemo biološkog stava – premalo prema spomenicima.“³⁷⁹

---

³⁷⁴Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIII, str. 88.

³⁷⁵Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XII, str. 44.

³⁷⁶Usp. NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIX, str. 26.

³⁷⁷Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 39.

³⁷⁸Usp. Tomislav Marasović, *Aktivni pristup*, 1985., str. 9.

³⁷⁹Isto, str. 18.

Kao što je vidljivo iz citata, Anđela Horvat je odbacila pretjeranu upotrebu restauriranja, ali je jednako tako svjesna da, kada se koristi s mjerom, ona može itekako pridonijeti očuvanju spomenika. Već je rečeno kako je njezin stav bio da na spomenike arhitekture valja gledati kao na objekte koji i danas mogu imati svoju svrhu. Pri tome je valjalo voditi računa da „stvaranje današnjice uspješno uskladimo s preostacima prošlosti“, te da se „potrebnom promjenom, računajući sa skladom“ produži funkcionalnost samog spomenika.³⁸⁰

„Sposobni će arhitekt bez sumnje svojom invencijom u suglasnosti s konzervatorskim načelima znati kreativno razračunati s pojedinačnim problemima u svakom pojedinom slučaju.“³⁸¹

Ovakav način očuvanja spomenika, koji podrazumijeva umjetnikov kreativan doprinos, Anđela Horvat naziva stvaralačkim.³⁸² Takav način konzervacije spomenika prvi se put kao ideja javlja upravo na spomenutim Danima konzerviranja.³⁸³ Godine 1905., na godišnjem susretu Dana konzerviranja održanom u Bembergu Georg Hager progovorio je o potrebi upotrebe suvremenog, živućeg stila u zaštiti spomenika.³⁸⁴ Četiri godine kasnije, na susretu konzervatora održanom u Trieru, upotrebu modernog stila u konzervaciji spomenika podržali su Carl Rehorst i Cornelius Gurlitt. Isto je učinio i Konrad von Lange, istaknuvši pritom kako se, uz moderne stilove, konzervatori trebaju okušati i u upotrebi novih materijala, tehnika i konstrukcijskih mogućnosti.³⁸⁵ Gurlitt je pak upozorio kako bi buduće generacije mogle osuditi stilsko restauriranje, kao i *ispravke* načinjene na spomenicima, te je stoga smatrao kako pokušaje korištenja suvremenog umjetničkog izražaja u konzervaciji spomenika ne treba izrugivati.³⁸⁶ U Hrvatskoj ovakav pristup u konzervaciji spomenika uvodi *Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historicističkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, čiji je tajnik bio Gjuro Szabo.³⁸⁷ 1929. godine njemački konzervator Rudolf Esterer počinje ovakav način konzerviranja nazivati kreativnim.³⁸⁸

---

³⁸⁰Isto, str. 19. – 20.

³⁸¹Isto, str. 22

³⁸²Usp. Isto, str. 23.

³⁸³Usp. Franko Ćorić, »Gjuro Szabo — hrvatski zagovornik kreativnog konzerviranja«, u: *Znanstveno-stručni skup Hrvatski povjesničari umjetnosti Gjuro Szabo 1875. – 1943. : Program i knjiga sažetaka*, Zagreb, 15. i 16. listopada 2015.; [organizator] Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske; [urednici Martina Petrinović, Marko Špikić]. - Zagreb, 2015., str. 11.

³⁸⁴Usp. Nada Petrović, *Recepcija rasprava*, 2017., str. 10.

³⁸⁵Usp. Isto, str. 17.

³⁸⁶Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1986. (2005.), str. 377.

³⁸⁷Usp. Sanja Grković, *GJURO SZABO - krčitelj putova u povijesne zapletene struke* -, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=1950> (pregledano 12. rujna 2018.)

³⁸⁸Usp. Nada Petrović, *Recepcija rasprava*, 2017., str. 20.

Takav kreativni, odnosno stvaralački pristup u zaštiti spomenika prvenstveno se po Anđeli Horvat trebao koristiti za djela arhitekture, to jest djela arhitekture koja se ne mogu okarakterizirati kao ruševine.

Za njih, kao i za djela slikarstva i kiparstva i dalje je po njoj primjereniji bio biološki stav koji nije unosio nikakve promjene koje bi narušile njihov sklad, a na ovaj način uspješno bi se sačuvao i izraz majstora koji ih je izradio.³⁸⁹ Pri tome, u brizi za očuvanje bilo koje vrste spomenika, uvijek se vodila načelom prihvatanja svih umjetničkih stilova i razdoblja jer „svako vrijeme ima pravo na svoj izraz“.³⁹⁰ U skladu s time, pozivala je i na poštivanje povijesnih slojeva koji su se mogli naći na nekom spomeniku. Već je ranije zapisala:

„Svako doba dalo im je svoje obilježje, pa upravo to daje posebni čar spomenicima, kao što je bio slučaj kod stare zagrebačke katedrale.“³⁹¹

Krajnji cilj kojemu je težila uvijek je bilo sačuvati autentičnost spomenika. Upravo stoga dosta snažno u svojim ranim tekstovima napada restauratorske zahvate XIX. stoljeća koji su iza sebe ostavili falsifikate, riječ koju koristi kada govori o Bolléovim zahvatima na zagrebačkoj katedrali ili o Trakošćanu.³⁹² Spomenici su, kaže, svjedoci naše prošlosti.³⁹³ Oni dokumentiraju i tumače promjene što su se kroz povijest događale u našim krajevima.³⁹⁴ Upravo zato, napominje kada govori o valorizaciji tih istih spomenika:

„[Društvena zajednica] uvijek ponovno treba predavati budućim generacijama kulturnu baštinu u svoj svojoj raznolikosti i u svoj svojoj autentičnosti.“³⁹⁵

---

³⁸⁹Usp. Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 20.

³⁹⁰Isto, str. 19

³⁹¹Anđela Horvat, »O čuvanju«, 1941., str. VI.

³⁹²Usp. Isto.

³⁹³Usp. Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str., 16; i: Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 11.

³⁹⁴Usp. Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske*, 1971., str. 4.

³⁹⁵Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944., str. 10.

9. ZAKLJUČAK

U svojem konzervatorskom radu Anđela Horvat se pokazala kao nasljedovatelj konzervatorskih zasada srednjeeuropskoga kruga koje su u doba biološke zaštite spomenika postavili Alois Riegl i Max Dvořák, čiji je utjecaj do nje došao preko njenih mentora Gjüre Szabe i Ljube Karamana, predvodnika razdoblja biološke zaštite spomenika u našoj sredini. Kao i njeni prethodnici ona preuzima ideju o jednakovrijednosti spomenika svih epoha i stilova, kao i općenito poštivanje povijesne slojevitosti spomenika, poštivanje i očuvanje ambijenta u kojemu se spomenik nalazi i, u sklopu toga očuvanja, šireg prostora, to jest čitavoga zavičaja s prirodnim spomenicima i ljepotama koje se u njemu nalaze. No uz to, Anđela Horvat u svojem radu u potpunosti slijedi i načela aktivne zaštite koja je kao razdoblje uslijedila nakon biološke, i to upravo u doba kada ona započinje svoju konzervatorsku karijeru, u jeku Drugog svjetskog rata čija su razaranja promijenila ne samo lica gradova i sela, već i tijek konzervatorske misli.

Naglo, ratom uzrokovano uništenje spomenika koji su još dan prije stajali na svojem mjestu kao i godinama, čak stoljećima ranije natjerao je konzervatore na djelovanje: umjesto postupanja u skladu s biološkim razdobljem i prihvaćanja njihovog uništenja kao jedne od epizoda u njihovom postojanju, konzervatori se u poslijeratnom razdoblju odlučuju na aktivno djelovanje ne bi li vratili uništena područja natrag u život što je uključivalo korištenje raznih metoda, pa i same restauracije koju ju prethodno razdoblje vođeno krilaticom „konzervirati, a ne restaurirati“ načelno odbacivalo, kao i rekonstrukcije. Ključ oživljavanja uništenih područja i njihove obnove bilo je, izravno ili neizravno, uključivanje svih članova zajednice u taj proces. Upravo je stoga, nastavljajući se na promišljanja Ljube Karamana i Anđele Horvat, ovo razdoblje u povijesti konzervacije spomenika Tomislav Marasović s pravom nazvao aktivnim. Svoj veliki doprinos razvoju poslijeratne konzervatorske misli u Hrvatskoj svojim je predanim radom dala upravo Anđela Horvat.

U svojem radu polazila od samih temelja: upoznavanja naše kulturne baštine i populariziranja ideje njezina očuvanja među stanovništvom kojemu ta baština i pripada.

U jeku općeg inventariziranja spomenika u poslijeratnom razdoblju djelomice uzrokovanom nestankom brojnih spomenika Anđela Horvat nastavlja rad koji je prije nje započeo njen mentor Gjuro Szabo. Upravo je tu Anđela Horvat ostavila možda svoj najveći trag: godinama obilazeći hrvatske krajeve i brižno bilježeći predmete od značaja koje bi na svojim putovanjima pronalazila uvelike je pomogla proširenju današnje topografske zbirke koja se čuva unutar Središnjeg arhiva s područja kulturne baštine u Ministarstvu kulture Republike

Hrvatske. Obilazeći naše krajeve, kao i Szabo prije nje, svoju je pozornost pridavala ne samo spomenicima velike vrijednosti, već i predmetima malog značaja, čak i onima koji u trenutku popisivanja možda i nisu imali status spomenika. Bilježila je predmete svih vrsta, epoha i stilova, svjesna kako svi oni čine mali komadić u velikom mozaiku hrvatske kulturne baštine. Njezine su bilježnice stoga od iznimne važnosti: iako su u njima zapisani tek osnovni podaci o predmetima na koje je nailazila, oni uvelike osvjetljavaju sliku naše kulturne baštine. Uslijed promjena koje je neizbježna modernizacija unosila u naše krajeve, u bilježnicama su trajno ostali zabilježeni podaci o predmetima koji su se tijekom vremena izmijenili ili čak nepovratno nestali, a koji pomažu njihovom razumijevaju. Bila je svjesna kako je upravo popisivanje, odnosno inventariziranje naše kulturne baštine temelj njezinoga očuvanja, jer kako zaštititi baštinu za koju i ne znamo da ju posjedujemo ili u kakvom se stanju nalazi? Spomenuti primjeri, kao što je kapela sv. Vida u Srijemu, kipovi župne crkve sv. Jurja u Davoru ili kaštela u Jasenici nam to zorno pokazuju, kao i put u Hrvatsko zagorje čija je svrha bila pregledati inventare kapela kojima je prijetila krađa. Bez ovakvih obilazaka riskira se nepovratan gubitak spomenika, kako onih manjeg, tako i onih većeg značaja. Tu valja spomenuti i važnost Anđelinih razgovora s lokalnim stanovništvom: ukoliko ne postoje zapisani podaci o tim spomenicima, moguće je da su jedini koji čuvaju memoriju njihova postojanja upravo ljudi toga kraja. Nestane li takav spomenik i ujedno dođe do smjene generacija, bez da je o spomeniku išta zapisano i bez da je inventariziran, takav je spomenik moguće zauvijek izgubljen za kulturu naroda kojemu pripada, pa je u tome važnost njenih bilježnica još i veća jer u njima imamo spomen i onih predmeta koji su već u vrijeme nastanka bilješki bili trajno izgubljeni za našu kulturnu baštinu.

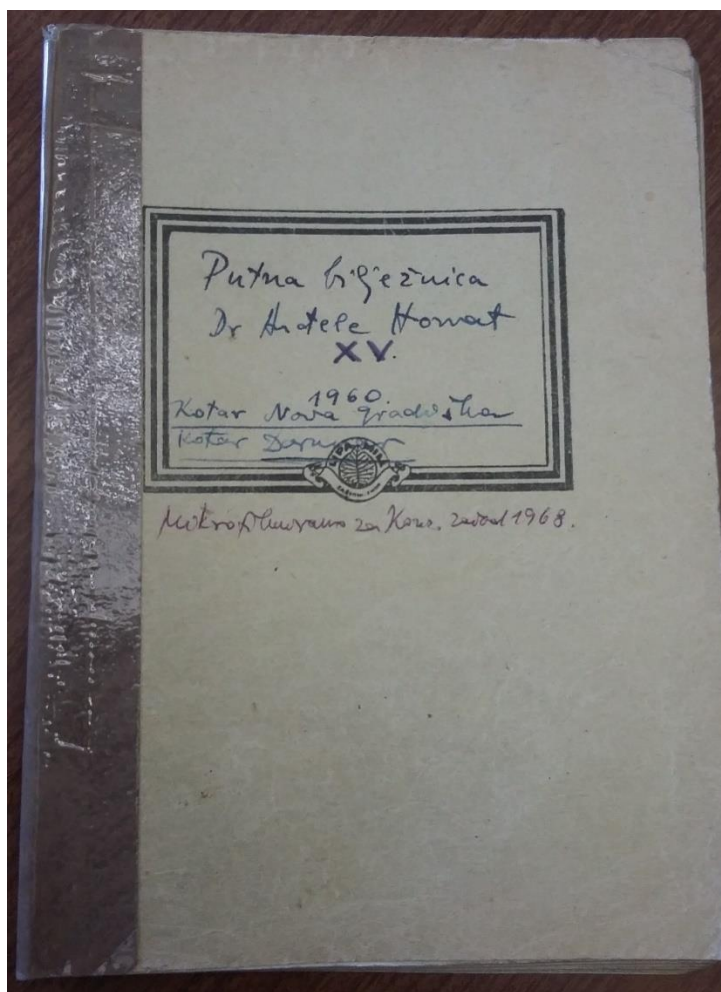
Svojim je razmatranjima pomogla i pravilnom vrednovanju i kategorizaciji tih istih predmeta, to jest cijele naše kulturne baštine, sastavivši među prvima smjernice za provođenje tih važnih procesa koji prethode i uvjetuju konkretne postupke usmjerene k njihovom očuvanju.

Kao temelj tog očuvanja vidjela je suradnju čitave zajednice: stručnjaka različitih znanosti, vlasti i običnih sugrađana, kao i uključenje spomenika u njihovu svakodnevicu dajući im primjerenu namjenu koja će osigurati njihovo korištenje, a samim time i održavanje i potrebne popravke. U skladu s time bilo je i njeno širenje ideje o potrebi obrazovanja javnosti, a pogotovo mladih o važnosti kulturne baštine i njenog očuvanja, u čemu još jednom podsjeća na slavnije kolege prije nje, pogotovo na Aloisa Riegla koji je desetljećima prije nje ukazao upravo na važnost obrazovanja u svekolikom nastojanju zaštite spomenika.

Njezine putne bilježnice i pregledani tekstovi pokazuju kako je ova znanstvenica u svojem radu uvijek računala s budućnošću. U putnim je bilježnicama tako ostavila zapise o predmetima koji u vrijeme nastanka autoričine zabilješke nisu ni imali status spomenika. Čitajući njene stavove o potrebnoj valorizaciji spomenika jasno nam je zašto je tome tako: bila je svjesna kako će možda jednoga dana, uslijed napretka znanosti, promjena naselja, navika života, uostalom i mogućnosti još jednog rata ili prirodnih katastrofa, određeni predmeti dobiti taj cijenjeni status, a onda će njihova evidencija, pa i svaka informacija dostupna o njima biti od velike važnosti. Jednako je bila svjesna kako i takvi predmeti, manje vrijednosti, upotpunjuju našu kulturnu baštinu. Jednaku brigu za budućnost pokazala je u izradi pravilnika, računajući na napredak života, modernizaciju i novu izgradnju kada ih je pisala, uvrstivši u njih i prazne parcele i prihvaćajući mogućnost rušenja dotrajalih zgrada, svjesna kako ih nije uvijek moguće očuvati i kako katkad staro treba ustupiti mjesto novome. Naposljetku, tu je i spomenuto obrazovanje i širenje ideje među stanovništvom, pogotovo onom mlađem dijelu, o važnosti i potrebi zaštite kulturne baštine, jer upravo će o njima ovisiti njezina budućnost.

Takvim je stavovima u potpunosti djelovala u skladu s načelima aktivne zaštite i s pravom je zaslužila istaknuto mjesto u povijesti hrvatskog konzervatorstva.

10. ILUSTRACIJE:

Slika 1.: Naslovna stranica putne bilježnice XV
[izvor: NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XV]

Evidencijsko putovanje kotar
Koprivnica

od 9. V. do 19. V. 1960.

Sustav elize: desni put, determinacija A. Horvat. Analiza 18/12
od 6. V. 60. B. Lucić konzervativna desni put
B. Dračić fotoprofraz
Sofa Zvonko Pečić autokom 2626

Serijska oznaka transportnih sredstava ustanovljena u
društvenim organizacijama - Zagreb, Jern. Zb. 1/4
(73 din po 1 km do 400 km, preko tupa po 50 din.)
Kotar naplateno aut 277/1 1960. (Koprivnica: Knj. 2. 1. 1960.)

Voznja autom iznosi 872 km. = 43.600
dnevnice = 36.000
79.000

Nakon putovanja evidentirano o. 470 objekata
Od kojih značaj spomenika o. 190
Društva značaj spomenika o. 280
Od toga "nepokretni" o. 100
(Kuća, dvorci) 5
+ 25
+ 18
+ 9
+ 25
X NOB-e 76
PP 4
9 fotografija objekata 70
A. "pokretni" i. i. inventar o. 180

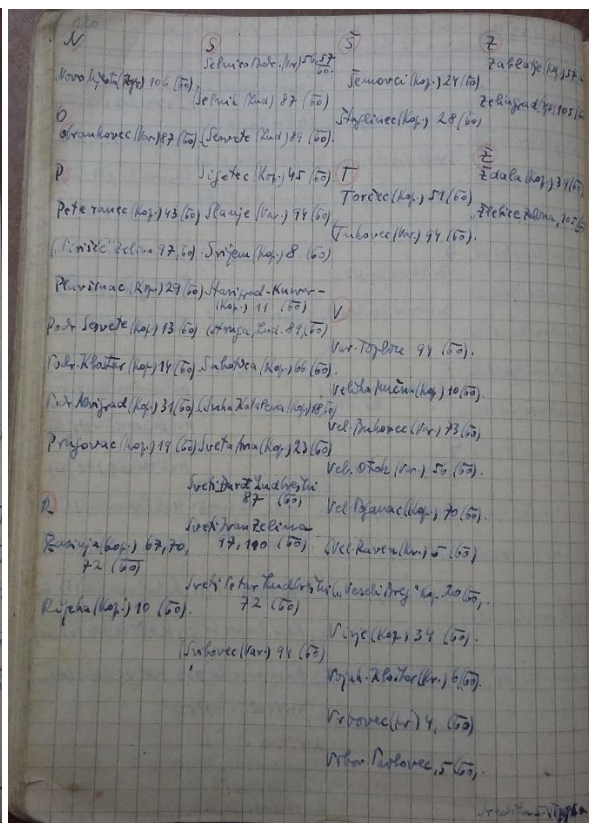
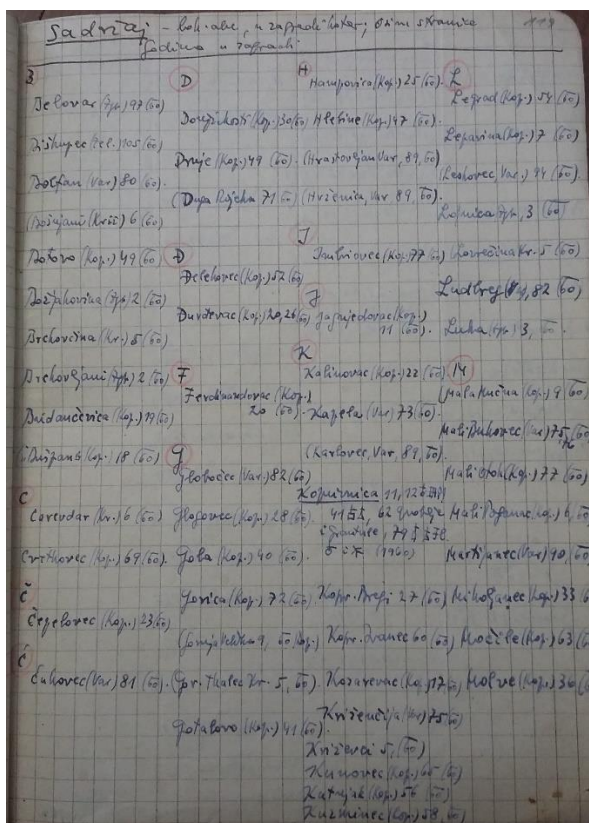
Reambulirano i fotografirano (50) o. 20
Dobivene nove informacije za kotar. 20

On t. Zeleni evidentirano
nepok. spomen. 8
pokretni 74
22

filmovi 15

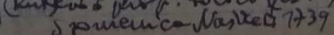
Slika 2.: 1. stranica putne bilježnice XIV, početne bilješke za putovanje u kotar Koprivnicu
[izvor: NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIV]

Slike 4. i 5.: Abecedarni popis običanih lokaliteta putne bilježnice XIV
[izvor: NAGZ, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putna bilježnica XIV]

Slike 11. i 12.: Dvorac Opeka, eksterijer i vrt

[Izvor: Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život, sv. II., Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1970, str. 75.]

Slike 13. i 14.: Dvorac u Jastrebarskom, nekoć vlasništvo obitelji Erdödy, eksterijer
 [Izvor: Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, sv. II., Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1970, str. 43.]

Slike 15. i 16.: Dvorac Gornji Tkalec, eksterijer

[Izvor: Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, sv. II., Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1970, str.35.]

Prinipele ma prednart Zborna ¹⁹⁸⁹

U čl. 39 kaže se: Predmeti i zbirke
museja, arhiva, biblioteka, galerija
i druga obična ustanova upisuju se u
registar kao cjelovita prema inventarni
a ne osnovn oprezi koje sadrži cjelovita
ustanova.

Taj je material obično obično obično
i Zborni skupina spomenika duma i
ostali ustanova (kao što su muzeji, arhivi, biblioteka
galerije itd.). To su najpr. pojedine zbirke,
museji, pa ostali ustanovi i obitelji.
I te skupine spomenika obično je obično
obično u formi Zborni i Prednart.
Ne može li se obično unjeti, da se u
registar unese kao cjelovita i takve
skupine spomenika, koje imaju taj ve
kao cjelovita taj broj ali taj i taj?

U istom se članku kaže da ustanove
druge prijavljene drake fakultet promjene
u inventarni zbirke. Ali se pokazalo
pojedine prema strukturi ustanovama
da se u registar unese zbirke kao cjelovita,
zašto je potrebno promjene brojati. Zato
da navedeno unosi u registar?

ad čl. 54

Karje se: "Rep. z. zavod... v. študij
nadzor nad izvajanjem reda na arheolo-
škim izkopavanjem i izkavarjanjem."

Kako konzervatorstva n. št. št. n. št. n. št.
arheološka n. št. št. št. št. št. št. št. št. št.
bi se da Rep. zavod v. št. št. št. št. št. št. št. št. št.
nadzor nad izvajanjem Zaštitnik reda
na arheološkim izkopavanjem i izkavarjanjem.

Ima se v. št. št. št. št. št. št. št. št. št.
z. št. št. št. št. št. št. št. št. št. št. št. št. št. št.
arheološki št. št. št. št. št. št. št. št. št.
arheološki.

17. XI. 59 "Ne može"

A 14. XI. 59.

Slike 17. i 18.: Primjedbe na prednacrt zakona 1959.

[izvor: osobe MK-UZKB/SA-TEZ (Andela Horvat), Primjedbe na prednacrt zakona 1959., u: Andela Horvat:
biografija/ planovi rada/ putni nalozi]

11. LITERATURA

1. Ana Matković, *Konzervatorski sustav u Hrvatskoj, 1945-1960: osoblje, zakonodavstvo, praksa*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
2. Anđela Horvat – Štefica Habunek-Moravac – Nada Aleksić i dr.(nosioci zadatka), *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*, Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1970 (elaborat)
3. Anđela Horvat, »O čuvanju umjetničkih i kulturno-povijesnih spomenika u Hrvatskoj«, u: *Nova Hrvatska*, I, 235 (Božić 1941. [i. e. 25. prosinca 1941.]), Božićni prilog, str. VI.–VII.
4. Anđela Horvat, »O sistematskoj evidenciji spomenika kulture u Hrvatskoj«, u: *Arhitektura*, VII, 4 (1953.)
5. Anđela Horvat, »O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama«: [referat sa savjetovanja Valorizacija i kategorizacija spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama u SR Hrvatskoj (Zagreb, 27. V. 1970.)], u: *Muzeologija*, 9 (1970)
6. Anđela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb: Hrvatski državni konzervatorski zavod, 1944.
7. Anđela Horvat, O pravilnicima za čuvanje starina većih mjesta u NR Hrvatskoj, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, IX (1958.)
8. Anđela Horvat, Prilog vrednovanju urbanističkog plana jezgre Slavonske Požege, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XXVI, 3 (1977)
9. Anđela Horvat, *Spomenici kulture SR Hrvatske: njihova rasprostranjenost i opća valorizacija*, Zagreb : Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1971.
10. Anđela Horvat, Zaštita starih aglomeracija u SR Hrvatskoj, u: *Zaštita spomenika kulture u gradovima : [savjetovanje Stalne konferencije gradova Jugoslavije, Ohrid, 13. i 14. jun 1967.]*, Beograd : Stalna konferencija gradova Jugoslavije, 1967.
11. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj« u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. .37/38, Rujan 2015.
12. *Atenska povelja o restauriranju povijesnih spomenika: Prihvaćena na Prvom međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara vezanih za povijesne spomenike*,

- Atena 1931., hrv. prijevod: M. Špikić za potrebe kolegija Povijest i teorija konzervacije u Europi u XIX. i XX. stoljeću u akademskoj godini 2015./16.,
13. Branko Fučić, »Razgovori s Đelom«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.29 (1986.)
  14. Bratoljub Klaić, Natuknica klišoteka, u: *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
  15. Camillo Boito, *Spomenik kao knjiga : spisi o arhitekturi, kulturi i restauriranju : 1861 - 1886.*, ur. Marko Špikić, Zagreb: Disput, 2013.
  16. Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb: Leykam international: Muzej za umjetnost i obrt, 2013.
  17. Emin Armano, »Sjećanja na Anđelu Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.54 (2011.)
  18. Franko Čorić, »Max Dvořák: restauratorska pitanja – Split« u: *Kulturna baština*, No.38 Prosinac 2012.
  19. Franko Čorić, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva«, u: *Peristil : zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol.57 No.1 Ožujak 2015.
  20. Franko Čorić, »Gjuro Szabo — hrvatski zagovornik kreativnog konzerviranja«, u: *Znanstveno-stručni skup Hrvatski povjesničari umjetnosti Gjuro Szabo 1875. – 1943. : Program i knjiga sažetaka*, Zagreb, 15. i 16. listopada 2015.; [organizator] Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske; [urednici Martina Petrinović, Marko Špikić]. - Zagreb, 2015
  21. Iva Raič Stojanović, »Gjuro Szabo – djelo za više života«, u: *Kvartal : kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, Vol.XII No.3-4 Prosinac 2015
  22. Ivana Majer, »Bibliografija Anđele Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.54 (2011.)
  23. Ivana Nina Unković, »O restauriranju pokretnih umjetnina u Dalmaciji pod vodstvom Ljube Karamana«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Vol.35 No.35 Prosinac 2011.
  24. Ivana Nina Unković, »U povodu 40. obljetnice smrti Ljube Karamana (1971.-2011.)«, u: *Kulturna baština*, No.37 Prosinac 2011.
  25. Ivana Nina Unković, »Utjecaj Ljube Karamana na konzervatorski rad Anđele Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.54 (2011.)

26. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation: The Contribution of English, French, German and Italian Thought towards an International Approach to the Conservation of Cultural Property*, The University of York, England, Institute of Advanced Architectural Studies, Rujan 1986, (Recomposed in PDF format, veljača, 2005)
27. Katarina Horvat-Levaj, »Umjetnička topografija Hrvatske«, u: *Baština u fokusu, 50 godina Instituta za povijest umjetnosti 1961.-2011.*, Pelc, Milan (ur.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2011.
28. Ljubo Karaman, »Razmatranja na liniji krilatice "Konzervirati a ne restaurirati"«, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, God. 13(1965), Br. 1-2-3
29. Ljubo Karaman, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti N.R.H., 1963.
30. Marko Špikić, Ana Škegro, »Historije konzerviranja Anđele Horvat iz 1943. i 1944. godine: geneza i značenje«, u: *Peristil : zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol.54 No.1 Prosinac 2011.
31. Martina Juranović-Tonejc i Katarina Radatović Cvitanović, »Prolegomena o kategorizaciji spomenika kulture«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Br. 37/38, Rujan 2015.
32. Matthew Rampley, *The Vienna School of Art History: Empire and the Politics of Scholarship, 1847-1918*, Penn State Press, 2013.
33. Milan Balić, »Trideset godina zaštite spomenika kulture u Slavoniji 1945.-1975.«, u: *Muzeologija*, No.19 Prosinac 1975.
34. Miles Glendinning, *The conservation movement : a history of architectural preservation: antiquity to modernity*, London and New York : Routledge /Taylor nd Francis Group, 2013.
35. N. N., »Životopis«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, god.54 (2011.)
36. Nada Petrović, *Recepcija rasprava o odnosu moderne arhitekture i zaštite spomenika na Danima konzerviranja (Tage für Denkmalpflege) u konzervatorskom djelovanju Gjure Szabe*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017
37. Ratko Vučetić, »Urbanistika u opusu Anđele Horvat«, u: *Peristil : zbornik radova za historiju umjetnosti i arheologiju*, God.54 (2011.)

38. Sander Münster, Kristina Friedrichs, Florian Niebling, Agnieszka Seidel-Grzesińska (ur.), *Digital Research and Education in Architectural Heritage: 5th Conference, DECH 2017, and First Workshop, UHDL 2017, Dresden, Germany, March 30-31, 2017, Revised Selected Papers*, Springer, 2018
39. Sandra Šustić, *Djelovanje Cvite Fiskovića na zaštiti i restauraciji povijesnoga slikarstva i skulpture na hrvatskoj obali*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
40. Tomislav Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split, Sveučilište u Splitu: Društvo konzervatora Hrvatske : Arhitektonski fakultet Sveučilišta, 1985.
41. Tomislav Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa: povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata*, Zagreb – Split, Društvo konzervatora Hrvatske ; [Sveučilište], Filozofski fakultet u Zadru, 1983.
42. Vesna Šimičić u: »Glavni oltar crkve Sv. Nikole u Jasenovcu«, *Portal : godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, Br.1. Prosinac, 2010.
43. Zakon o zaštiti spomenika kulture, *Narodne novine*, 7/1967.

IZVORI:

ARHIVSKI IZVORI

1. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Središnji arhiv s područja kulturne baštine, tematska zbirka osobe (MK-UZKB/SA-TEZ (Anđela Horvat))
2. Nadbiskupijski arhiv grada Zagreba, Arhiv Anđele Horvat, bilježnice, Putne bilježnice XII – XX. (NAGZ)

INTERNETSKI IZVORI

1. »Horvat, Anđela«, u: Hrvatski bibliografski leksikon, Redakcija (2002), <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=70> (pregledano 3. lipnja 2018.)
2. Dehio Georg, Dictionary of Art Historians, <http://arthistorians.info/dehiog> (pregledano 26. kolovoza 2018.)
3. Lidija Branilović, *Povijest osnovnog školstva Međimurja – druga polovica 19. stoljeća*, Hrvatski povijesni portal, <http://povijest.net/povijest-osnovnog-skolstva-medjimurja-4/> (pregledano 2. lipnja. 2018.)

4. Sanja Grković, *GJURO SZABO - krčitelj putova u povijuše zapletene struke* -, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=1950>
(pregledano 12. rujna 2018.)
5. Silvija Štakorec, *Uprava i javne službe od 1945. do 1990. godine*, Državni arhiv u Karlovcu, <http://www.da-ka.hr/arhivsko-gradivo/262-2/>
(pregledano 24. svibnja 2018.)
6. Središnji arhiv s područja kulturne baštine, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=396>
(pregledano 11. travnja, 2018.)